Թ Ր Ա Ֆ Ի Ք Ի Ն Գ (ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄ)

ՁԵՌՆԱՐԿ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտի կողմից երաշխավորված է հանրակրթական ավագ դպրոցում որպես ուսումնաօժանդակ ձեռնարկ գործածելու համար

Հեղինակային խումբ՝
Սիլվա Պետրոսյան, Ռուզաննա Մուրադյան, Սերոբ Խաչատրյան,
Հեղինե Խաչատրյան, Կորյուն Նահապետյան

© Հեղինակային իրավունքը պաշտպանված է: Սույն հրատարակության ոչ մի մաս չի կարող վերարտադրվել, պահպանվել որոնողական համակարգում կամ փոխանցվել էլեկտրոնային, մեխանիկական, պատճենահանման, ձայնագրման կամ այլ եղանակով առանց հեղինակների և հրատարակչի նախնական գրավոր թույլատվության:

*****

Սույն հրատարակությունում արտահայտված կարծիքները կարող են չհամընկնել ՄՄԿ-ի կամ նրա անդամ-պետությունների և Շվեյցարիայի զարգացման և համագործակցության գործակալության պաշտոնական տեսակետների հետ:

***

Միգրացիայի Միջազգային կազմակերպություն

Շվեյցարիայի զարգացման և համագործակցության գործակալություն

Գիրքը հրատարակվում է Շվեյցարիայի զարգացման և համագործակցության գործակալության ֆինանսավորմամբ:

Հրատարակիչ՝ Միգրացիայի Միջազգային կազմակերպություն
Տպագրության պատրաստեց՝ ՄՄԿ-ի Հայաստանում ծրագրերի մշակման և իրականացման բաժինը:

Միգրացիայի միջազգային կազմակերպություն (ՄՄԿ)
Հայաստանյան առաքելություն
Հայաստան, Երևան 0010, ՄԱԿ-ի գրասենյակ, Պետրոս Ադամյան փողոց 14, 1-ին հարկ
Հեռ.՝ (+374 10) 58 56 92, 58 37 86
Հեռապատճեն՝ (+374 10) 54 33 65
Էլ.փոստ՝ iom@iom.am
Կայք՝ http://www.iom.int/armenia

ՀԱՐԳԵԼԻ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ

Սույն ձեռնարկը պատրաստվել է ժամանակակից աշխարհում մարդկանց ուշադրությունն իր վրա ավելի ու ավելի սևեռող թրաֆիքինգի՝ մարդկանց շահագործման երևույթի մասին հասարակությանն իրազեկելու և այդ երևույթի աճը կանխարգելելու ու հետևանքները մեղմացնելու նպատակով:

Ձեռնարկը պատրաստվել է Միգրացիայի միջազգային կազմակերպության (ՄՄԿ) ***«Մարդկանց առևտուրը կանխելուն ուղղված դպրոցական կրթություն Հայաստանում, Վրաստանում և Ադրբեջանում»*** տարածաշրջանային ծրագրի շրջանակներում:

Ձեռնարկը բաղկացած է երեք բաժնից: Առաջին բաժնում տեղ են գտել թրաֆիքինգի մասին տեսական նյութեր, որոնց ուսումնասիրումը հնարավորություն կտա ձեզ թրաֆիքինգը լուսաբանող նյութը հաջողությամբ դասավանդել տարաբնույթ լսարաններում:

Երկրորդ բաժնում նկարագրված է մարդկանց շահագործմանը նվիրված հիմնական դասընթացի ութ առաջարկվող դասերի ընթացքը:

Ձեռնարկի երրորդ բաժինը նվիրված է ուսուցման արդի այն մոտեցումներին, ռազմավարություններին ու մեթոդներին, որոնք կնպաստեն թրաֆիքինգ երևույթի կառուցողական և ինտերակտիվ դասավանդմանը:

Մաղթում ենք հաջողություններ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բ Ա Ժ Ի Ն 1. ՏԵՍԱԿԱՆ ՄԱՍ 6

Գլուխ 1. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) երևույթի էությունը, դրա հասարակական մեծ վտանգավորությունը 6

Գլուխ 2. Մարդկանց շահագործումը (թրաֆիքինգը) որպես անդրազգային կազմակերպված հանցավորություն 10

Գլուխ 3. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով նախատեսված՝ մարդկանց թրաֆիքինգին առնչվող հանցակազմերի տարրերը 22

Գլուխ 4. Գենդերային անհավասարությունն ու գլոբալացումը որպես մարդկանց թրաֆիքինգի պատճառ 28

Գլուխ 5. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) շարժիչ ուժը՝ պահանջարկը 32

Գլուխ 6. Երիտասարդները որպես մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) ռիսկային խումբ 35

Գլուխ 7. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելումը 38

Գլուխ 8. Թրաֆիքինգի (մարդկանց շահագործման) զոհերի պաշտպանությունը և աջակցությունը 43

Գլուխ 9. Համագործակցությունը թրաֆիքինգի (մարդկանց շահագործման) դեմ պայքարի ոլորտում 49

Գլուխ 10. Թրաֆիքինգի դեմ պայքարի միջոցառումները Հայաստանի Հանրապետությունում 51

Բ Ա Ժ Ի Ն 2. ԴԱՍԸՆԹԱՑԸ 57

ԴԱՍ 1. Թրաֆիքինգի սահմանումը 58

ԴԱՍ 2. Թրաֆիքինգի առաջացման պատճառները և դրան նպաստող գործոնները 60

ԴԱՍ 3. Թրաֆիքինգի դրսևորումները 62

ԴԱՍ 4. Թրաֆիքինգի դրսևորումները (շարունակություն) 64

ԴԱՍ 5. Երիտասարդությունը որպես թրաֆիքինգի առանձնահատուկ ռիսկային խումբ ... 70

ԴԱՍ 6. Վիկտիմություն, վիկտիմ վարք հասկացությունները 74

ԴԱՍ 7. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելում 77

ԴԱՍ 8. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերի պաշտպանությունը և աջակցությունը 79

Ինչպե՞ս խուսափել թրաֆիքինգի զոհ դառնալուց. գործնական խորհուրդներ 81

Հավելված 1 84

Հավելված 2 86

Բ Ա Ժ Ի Ն 3. ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ՇՏԵՄԱՐԱՆ 88

ԽՃԱՆԿԱՐ 88

ԴԵՊՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄ 91

ՆԱԽԱԳԾԵՐԻ ՄԵԹՈԴ 93

ԴԵՐԱԽԱՂ 98

Գրականություն ինտերակտիվ մեթոդների, առանձնապես դերային խաղի մասին 112

Գրականության ցանկ 114

Մարդկանց թրաֆիքինգին և ստրկությանն առնչվող վավերագրական և գեղարվեստական ֆիլմերի ցանկ 115

Բ Ա Ժ Ի Ն 1. ՏԵՍԱԿԱՆ ՄԱՍ

Գլուխ 1. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) երևույթի էությունը, դրա հասարակական մեծ վտանգավորությունը

Գլոբալացվող արդի հասարակությունում համընդհանուր են դառնում ոչ միայն մարդկության առաջընթացի արդյունքները, այլև մարդկային հանրության առջև ծառացած հիմնախնդիրները: Գլոբալացումն իր հետ բերում է նաև կազմակերպված հանցավորության աճ, քանի որ երկրների միջև տնտեսական, քաղաքական, մշակութային և այլ կապերի սերտացումը հանցավոր խմբերն օգտագործում են իրենց նպատակներին հասնելու համար: Դրան նպաստում են նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ընձեռած հնարավորությունները: Ի թիվս այլ հիմնախնդիրների, գլոբալացման դարաշրջանում ահագնացող է դառնում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հիմնախնդիրը:

Մարդկանց շահագործումը (թրաֆիքինգը) համարվում է 21-րդ դարի ստրկություն, այն հաճախ անվանում են նաև «սպիտակ ստրկություն»: Թեպետ ներկայումս ճշգրիտ հաշվարկներ չկան, սակայն կարելի է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը հիմնականում հանդես է գալիս որպես թրաֆիքինգի ծագման երկիր, այսինքն՝ «մատակարարում է» թրաֆիքինգի զոհ դարձող մարդկանց: Հայտնի են կանանց, անչափահասների և տղամարդկանց աշխատանքային և սեռական շահագործման բազմաթիվ դեպքեր:

Մարդկանց շահագործման զոհեր են դառնում մեր այն հայրենակիցները, ովքեր ցանկանում են ամեն գնով խուսափել ցածր կենսապայմաններից, երբեմն անշրջահայացորեն, այդ նպատակով համաձայնում են լքել մեր հայրենիքը, միամտորեն հավատալով եկամուտներն արագ բարձրացնելու իրենց տրված հաճախ սին խոստումներին: Արդյունքում նրանցից շատերը հայտնվում են ծանր կացության մեջ. անխղճորեն շահագործվում են ֆիզիկապես և բարոյապես, ստիպված են լինում կատարել իրենց ուժերից վեր ծանր, չվարձատրվող աշխատանք, ենթարկվելով արժանապատվության նսեմացման, ծեծի ու սպառնալիքների:

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) վերացման ապահովման ստանդարտների առումով Հայաստանը գտնվում է երկրորդ ռիսկային խմբում:

«Հայաստանը հիմնականում հանդիսանում է կոմերցիոն սեռական շահագործման նպատակով կանանց և աղջիկներին Միացյալ Արաբական Էմիրություններ (ՄԱԷ) և Թուրքիա տեղափոխելու սկզբնաղբյուր երկիր: Աշխատանքային շահագործման նպատակով

իրականացվում է հայ կանանց և տղամարդկանց թրաֆիքինգ դեպի Ռուսաստան: Համաձայն հասարակական կազմակերպությունների հաղորդումների, իրականացվել է նաև հայ կանանց թրաֆիքինգ դեպի Թուրքիա՝ հարկադիր աշխատանքի նպատակով: ՄԱԷ փոխադրվող զոհերը սովորաբար ինքնաթիռով Երևանից ուղղակիորեն կամ Մոսկվայով գնում են Դուբայ, իսկ Թուրքիա փոխադրումները հիմնականում կատարվում են ավտոբուսով՝ Վրաստանի տարածքով: Հայ աղջիկների և տղաների փոքր թիվ ենթարկվել է ներքին թրաֆիքինգի՝ կոմերցիոն սեռական շահագործման և հարկադիր մուրացկանության նպատակով[1]»,- ասվում է ԱՄՆ պետդեպարտամենտի՝ մարդկանց թրաֆիքինգի մասին 2009 թվականի զեկույցում:

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) խնդիրը դարձել է մտահոգության առարկա ողջ քաղաքակիրթ հասարակության համար: *Ըստ որոշ տվյալների, երկրագնդի բնակչությունից մեկ միլիոն մարդ յուրաքանչյուր տարի դառնում է շահագործման զոհ իր ծագման երկրում, և ևս մոտ մեկ միլիոն մարդ շահագործման է ենթարկվում՝ փոխադրվելով այլ երկրներ, իսկ մարդկանց շահագործումից հանցավոր միավորումներն ու անհատները ստանում են տարեկան մոտ 7,5 միլիարդ դոլարին համարժեք շահույթ:* Եվ այս ամբողջը չնայած այն հանգամանքին, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո մարդու իրավունքների համար պաշտպանության մի նոր փուլ սկսվեց, *մարդը հռչակվեց գերագույն արժեք, նրա իրավունքներն ու ազատությունները՝ հիմնարար ու անկապտելի*: Ժողովրդավարական պետություններն իրենց առաքելությունը տեսան մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխավոր լինելու մեջ, ու այդ նպատակով երկրագնդի բազմաթիվ երկրներ միացան *Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրին* այն հույսով, որ հասարակության զարգացման շնորհիվ աստիճանաբար անցյալում կմնան մարդու արժանապատվությունը նսեմացնող վարվելակերպերը, պատիժներն ու շահագործումը:

Սակայն 20-րդ դարի ավարտին և արդեն նոր՝ երրորդ հազարամյակում պարզ դարձավ, որ բռնությունից ու մարդու իրավունքների խախտումներից զերծ աշխարհը դեռևս հեռու է իրականություն լինելուց: Իրավական համարվող մի շարք երկրներում բացահայտվեցին մարդկանց ստրկացման, աշխատանքի և սեռական շահագործման բազմաթիվ դեպքեր: Հասարակությունները իրենց քաղաքական կազմակերպությունների՝ պետությունների միջոցով որոշեցին պայքար սկսել նորօրյա ստրկացման դեմ:

Մարդկանց շահագործում (թրաֆիքինգ) հասկացությունը նշանակում է՝ շահագործման նպատակով իրականացվող մարդկանց հավաքագրելը, տեղափոխելը, փոխանցելը, թաքցնելը կամ ստանալը ուժի սպառնալիքով կամ դրա կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման, առևանգման, խարդախության, խաբեության, իշխանությունը կամ վիճակի խոցելիությունը

[1] ԱՄՆ Պետական Դեպարտամենտի մարդկանց թրաֆիքինգի մասին 2009 թվականի զեկույց

չարաշահելու կամ ուրիշ անձի կողմից վերահսկվող անձի համաձայնությունն ստանալու համար վճարումների կամ շահերի ձևով կաշառելու ճանապարհով:

Ստորև բերվում են մի շարք օրինակներ, որոնցում կա մարդկանց շահագործում, քանի որ առկա են վերոհիշյալ հասկացությունը բնութագրող տարրերը.

- Քաղաքացի Վ.-ն տղամարդկանց մի խումբ էր *հավաքագրել ու տեղափոխել* ՌԴ շինարարության վրա աշխատելու համար: Այդ խմբի հանդեպ կիրառվել էր *հարկադրանք*, տղամարդկանց ստիպել էին աշխատել, իսկ վճարվելիք *գումարները ձեռք էին բերել* Վ.-ն ու իր գործակիցները՝ աշխատողներին տալով միայն սնունդ:
- Քաղաքացի Կ.-ն գտնվում էր X երկրում ապօրինի (նրա մուտքի թույլտվության ժամկետը լրացել էր), սակայն չէր ցանկանում վերադառնալ ՀՀ, քանի որ հիվանդ կնոջ վիրահատության համար ցանկանում էր գումար վաստակել: Նա դիմում է իր ծանոթներին՝ խնդրելով իր հետ տվյալ երկիր եկած իր անչափահաս տղային իրենց հետ տանել ՀՀ, որպեսզի ինքը հնարավորություն ունենա աշխատանք գտնելու: Ծանոթները, *չարաշահելով Կ.-ի խոցելի վիճակը, նրա անչափահաս տղային հանձնեցին* «բարեգութ» մի ընտանիքի *համարյա որպես ստրուկ* աշխատեցնելու համար:
- Քաղաքացի Մ.-ն մարմնավաճառ էր իր հայրենի քաղաքում: Նա համաձայնվում է մեկնել Y երկիր, քանի որ հավաքագրողը *խաբում* է նրան՝ խոստանալով իր «աշխատանքի» համար կրկնակի եկամուտ: Այնինչ, Y երկրում Մ.-ն աշխատում է կրկնակի շատ, սակայն չի վճարվում, քանի որ նրան *հասանելիք գումարները վերցնում* են *խաբեությամբ* նրա փաստաթղթերին տեր դարձած միջնորդ-կավատները:

Մարդու կողմից մարդու շահագործումը բավական հին երևույթ է: Դրա հնագույն տարատեսակը ստրկությունն է: Հին Հունաստանում կամ Հռոմում, օրինակ, ստրուկներին շահագործելն ու որպես ապրանք վաճառելը համարվել է սովորական գուցեև այն պատճառով, որ ստրուկի և բանող կենդանիների միջև տարբերություն չեն տեսել: Ստրուկները չեն ունեցել անձնական կյանք և ունեցվածք ունենալու իրավունք, ավելին, իրենք են եղել ուրիշի ունեցվածքի մի մասնիկը: Մարդկությունը դարերի ընթացքում հրաժարվել է ստրկությունից, քանի որ անձնական շահագրգռվածություն չունեցող ստրուկի աշխատանքը աստիճանաբար դարձել է ոչ շահութաբեր՝ տերերին ստիպելով գտնել նրան շահագրգռելու եղանակ: Այդ նպատակով աստիճանաբար ազատագրել են ստրուկներին ու, հողը որպես սեփականություն վերջիններիս տալով, նրանց մղել ավելի արդյունավետ աշխատանքի: Հայտնի է նաև, որ հին աշխարհում զինվորներ ունենալու անհրաժեշտությունից ելնելով, շատ իշխանավորներ հակված են եղել արգելելու ազատ քաղաքացիներին պարտքերի դիմաց

ստրկացնելը. մասնավորապես, նման մի արձանագրություն է պահպանվել Համմուրապիի օրենքների ժողովածուի մեջ:

Ստրկության երկրորդ շրջափուլը կապվում է ռասայական խտրականության երևույթի հետ, երբ իրենց բարձր համարող սպիտակ ռասայի մարդիկ ստրկացրել են սևամորթ ռասայի ներկայացուցիչներին: Այս փուլը զարգանում է Աֆրիկա և Ամերիկա մայրցամաքների յուրացման դարաշրջանում և գոյատևում մինչև XIX-րդ դարավերջ: Ստրկության այս տեսակը դատապարտվել է մարդասեր մտածողների կողմից, որոնք պնդել են, որ *բոլոր ռասաները պատկանում են միևնույն «բանական մարդ» տեսակին և չեն կարող միմյանց կողմից շահագործվել:* Այնուամենայնիվ, այս կամ այն ձևով նման ստրկությունը գոյատևել է ողջ 19-րդ դարի ընթացքում:

Ցավոք, քաղաքակրթության զարգացման որևէ փուլում չի կարելի խոսել ստրկությունից զերծ աշխարհի մասին, քանի որ ստրկության այս կամ այն տարատեսակը միշտ առկա է եղել: Արևելյան երկրներում տարածված է եղել սեռական շահագործումը. հարեմներում պահվող կանանց մեծ մասն, ըստ էության, ստրկացված է եղել:

Այնուամենայնիվ, կա մի սկզբունքային տարբերություն դասական ստրկության ու մարդու ժամանակակից շահագործման միջև: *Եթե դասական ստրկությունը ժամանակի երկրների իրավունքի համակարգերում այս կամ այն կերպ օրինականացվել է, այդ պատճառով երբեմն այն անվանվում է **լեգալ ստրկություն**, ապա թրաֆիքինգը օրենքից դուրս է ամեն դեպքում, այն **անլեգալ ստրկություն** է:* Եթե անցյալի ստրկատերերը բացեիբաց ցույց էին տալիս իրենց ստրուկներին, հպարտանում նրանց քանակով և ինչ-ինչ կարողություններով, ապա նորօրյա «ստրկատերերը» թրաֆիքինգի ապօրինի լինելու պատճառով ամեն գնով ձգտում են թաքցնել նրանց այդպիսին լինելը: Նրանք, որպես կանոն, թրաֆիքինգի զոհերին թաքցնում են հասարակության աչքից, պահում են, օրինակ, նկուղներում, անտառներում կազմակերպված «աշխատանքային ճամբարներում», կամ էլ եթե զոհը, օրինակ, տնային ծառայող է, պարզապես թաքցնում են այն փաստը, որ ծառայողն ըստ էության ստրուկ է, քանի որ չի վարձատրվում աշխատանքի դիմաց, չունի հանգստյան օրեր, ենթարկվում է ծեծի ու սպառնալիքների: Թրաֆիքինգ երևույթը երբեմն էլ գոյատևում է իշխանության պատասխանատու ներկայացուցիչների աչք փակելու հետևանքով, քանի որ, կաշառվելով մարդկանց շահագործողների կողմից, վերջիններս դադարում են նկատել, թե ինչ է կատարվում, օրինակ, այս կամ այն հյուրանոցում կամ շինարարության վրա, ինչպես նաև սահմանային անցագրային հսկումների ժամանակ կարծես չեն տեսնում ակնհայտ կեղծ փաստաթղթերը, 15-20 տարեկան աղջիկներին 30 տարեկան ներկայացնող անձնագրերը և այլն:

Հայաստանում դասական իմաստով ստրկատիրություն գոյություն չի ունեցել, քանի որ ընտանիքի ծառաները համարվել են ընդոծին (միասին ծնված, ինչպես «ընկեր» նշանակում է ընդ կեր՝ միասին սնվող), որոնց համար տերերը պատասխանատու են զգացել իրենց: Նրանք ընդոծիններին ծեր ու հիվանդ վիճակում նույնպես պահել են, չնետելով փողոց: Ավանդաբար չունենալով ստրկացնելու հոգեբանություն, պատմական հանգամանքների բերումով, հայերն իրենք են իրենց մաշկի վրա զգացել անազատ լինելու բեռը: Հայ ընտանիքներից հարեմներ են տարվել աղջիկներ ու կանայք, իսկ տղաներին դարձրել են ենիչերիներ:

Նոր դարաշրջանում, տնտեսական նոր հարաբերությունների մուտքը, հայերին ստիպում է «ճաշակել» մարդկանց թրաֆիքինգ երևույթի դառնությունը: Հայ մեծ պատմավիպասան Րաֆֆին իր «Անմեղ վաճառք» վիպակում նկարագրում է, թե սոցիալական անելանելի պայմանների թելադրանքով մայրն ինչպես է վաճառում սեփական աղջկան ու, չտանելով իր արարքի ծանրությունը, վախճանվում:

Մեկ այլ տաղանդավոր պատմավիպասան՝ Մուրացանը, «Հարուստները զվարճանում են» վիպակում նկարագրում է կույս աղջկա սեռական շահագործման նպատակով հանցավոր համաձայնության գալու մեկ այլ դեպք: Ցավոք, երկու դեպքերն էլ ավարտվում են աղջիկների ինքնասպանությամբ:

20-րդ դարում երեխայի առևանգման ու շահագործման մասին է Վլադիմիր Հարությունյանի «Արևադարձ» վիպակը:

Գլուխ 2. Մարդկանց շահագործումը (թրաֆիքինգը) որպես անդրազգային կազմակերպված հանցավորություն

Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկելու համար անհրաժեշտ է համընդգրկուն միջազգային մոտեցում ծագման, տարանցման և նշանակման երկրներում, ներառյալ այն միջոցները, որոնք ուղղված են այդպիսի առևտրի կանխարգելմանը, դրանով զբաղվող անձանց պատժելուն և այդպիսի առևտրի զոհերի պաշտպանությանը, այդ թվում՝ միջազգայնորեն ճանաչված նրանց՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության միջոցով:

Հաշվի առնելով մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների շահագործման դեմ պայքարի համընդհանուր փաստաթուղթ ունենալու, ինչպես նաև մարդկանց առևտրի տեսակետից առավել խոցելի հանդիսացող անձանց բավարար չափով պաշտպանությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը, 2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ին Պալերմոյում ստորագրվել է Միավորված ազգերի կազմակերպության «Անդրազգային կազմակերպված

հանցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող «Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրությունը[2]: Համոզված կարելի է հաստատել, որ Միավորված ազգերի կազմակերպության Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ կոնվենցիան մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման ու խափանման և դրա համար պատժի մասին միջազգային փաստաթղթի առկայությունը նպաստում է այդպիսի հանցագործությունների կանխարգելմանը և դրանց դեմ պայքարին:

Հարկ է ընդգծել, որ քննարկվող հանցագործության տեսակը իր բնույթով անդրազգային է և բխում է Միավորված ազգերի կազմակերպության 2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ի «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի բովանդակությունից, համաձայն որի «հանցագործությունն անդրազգային բնույթ է կրում, եթե՝

ա) այն կատարվել է մեկից ավելի պետություններում,

բ) այն կատարվել է մի պետությունում, բայց դրա նախապատրաստման, պլանավորման, ղեկավարման կամ վերահսկողության էական մասը տեղի է ունեցել այլ պետությունում,

գ) այն կատարվել է մի պետությունում, բայց այնպիսի կազմակերպված հանցավոր խմբի մասնակցությամբ, որը հանցավոր գործունեություն է իրականացնում մեկից ավելի պետություններում,

դ) այն կատարվել է մի պետությունում, բայց դրա էական հետևանքները եղել են այլ պետությունում[3]:

«Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրությունը Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրել է 2001 թվականի նոյեմբերի 15-ին և վավերացրել 2003 թվականի հուլիսի 1-ին:

«Սույն Արձանագրության նպատակներն են.

ա) մարդկանց առևտրի կանխարգելումը և դրա դեմ պայքարը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով կանանց և երեխաներին,

բ) այդպիսի առևտրից տուժողների պաշտպանությունը և օգնությունը՝ ամբողջովին հարգելով նրանց մարդու իրավունքները և

---

[2] Միավորված ազգերի կազմակերպության 2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ի «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող՝ «Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրություն

[3] Միավորված ազգերի կազմակերպության 2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ի «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիա

գ) այդ նպատակներին հասնելու գործում պետությունների համագործակցության խրախուսումը»:

Արձանագրության 3-րդ հոդվածով սահմանվում է մարդկանց թրաֆիքինգ հասկացությունը:

«Արձանագրության նպատակների համար.

ա) «մարդկանց առևտուր» նշանակում է՝ շահագործման նպատակով իրականացվող մարդկանց հավաքագրելը, տեղափոխելը, փոխանցելը, թաքցնելը կամ ստանալը ուժի սպառնալիքով կամ դրա կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման, առևանգման, խարդախության, խաբեության, իշխանությունը կամ վիճակի խոցելիությունը չարաշահելու կամ ուրիշ անձի կողմից վերահսկվող անձի համաձայնությունն ստանալու համար վճարումների կամ շահերի ձևով կաշառելու ճանապարհով: Շահագործումը նվազագույնը ներառում է այլ անձանց մարմնավաճառության մեջ ներքաշումը կամ սեռական շահագործման այլ ձևերը, հարկադիր աշխատանքը կամ ծառայությունները, ստրկությունը կամ ստրկությանը համանման սովորույթները, անազատ վիճակը կամ մարմնի մասեր կորզելը,

բ) մարդկանց առևտրի զոհի համաձայնությունը այնպիսի պլանավորված շահագործմանը, որի մասին խոսվում է սույն հոդվածի «ա» ենթակետում, հաշվի չի առնվում, եթե օգտագործվել է «ա» ենթակետում նշված ներգործության միջոցներից որևէ մեկը,

գ) շահագործման նպատակով երեխա հավաքագրելը, տեղափոխելը, փոխանցելը, թաքցնելը կամ ստանալը համարվում է «մարդկանց առևտուր» նույնիսկ այն դեպքում, եթե դրանք կապված չեն սույն հոդվածի «ա» ենթակետում նշված ներգործության միջոցներից որևէ մեկի կիրառման հետ,

դ) «երեխա» նշանակում է՝ ցանկացած անձ, որի 18 տարին չի լրացել[4]»:

«Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրությամբ սահմանված՝ մարդկանց թրաֆիքինգը բնութագրող տարրերը

Մարդկանց թրաֆիքինգը բաղկացած է երեք հիմնական տարրերից՝

գործողություն՝ մարդկանց հավաքագրելը, տեղափոխելը, փոխանցելը, թաքցնելը կամ ստանալը,

[4] Միավորված ազգերի կազմակերպության 2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ի «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող՝ «Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրություն

միջոց՝ ուժի սպառնալիք կամ դրա կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառում, առևանգում, խարդախություն, խաբեություն, իշխանությունը կամ վիճակի խոցելիությունը չարաշահելը կամ ուրիշ անձի կողմից վերահսկվող անձի համաձայնությունն ստանալու համար վճարումների կամ շահերի ձևով կաշառելը,

նպատակ՝ շահագործում, որը նվազագույնը ներառում է այլ անձանց մարմնավաճառության մեջ ներգրավելը կամ սեռական շահագործման այլ ձևերը, հարկադիր աշխատանքը կամ ծառայությունները, ստրկությունը կամ ստրկությանը համանման սովորույթները, անազատ վիճակը կամ մարմնի մասեր կորզելը:

Մարդկանց թրաֆիքինգը վերը նշված երեք տարրերի համադրությունն է, այլ ոչ թե դրանցից որևէ մեկը՝ մյուսներից առանձին: Օրինակ, մարդկանց «թաքցնելը» (գործողություն), որը ներառում է «սպառնալիք կամ ուժի գործադրում» (միջոց)՝ «հարկադիր աշխատանքի» համար (նպատակ), այնպիսի վարքագիծ է, որը պետք է որակվի որպես մարդկանց թրաֆիքինգ: Նմանապես, անձանց հավաքագրումը (գործողություն) խաբեության միջոցով (միջոց)՝ մարմնավաճառության մղելու համար (նպատակ), նույնպես պետք է դիտվի որպես մարդկանց թրաֆիքինգ:

Հետևաբար, մարդկանց թրաֆիքինգի դեպքում պետք է համատեղ առկա լինի երեք կատեգորիաներից յուրաքանչյուրի տարրերից որևէ մեկը (գործողություն, միջոց, նպատակ): Սակայն երեխաների դեպքում գոյություն ունի մի բացառություն. Արձանագրության 3-րդ հոդվածի «գ» ենթակետով սահմանված հավաքագրումը, տեղափոխումը, փոխանցումը, թաքցնելը կամ ընդունելը պետք է դիտվի որպես մարդկանց թրաֆիքինգ, եթե անգամ այդ գործողությունը չի կատարվել նույն հոդվածի «ա» ենթակետում թվարկված միջոցներից որևէ մեկի օգտագործմամբ:

Արձանագրության 3-րդ և 5-րդ հոդվածներին համապատասխան պետությունները պարտավորվել են օրենսդրական միջոցներ գործադրել քրեականացնելու անդրազգային բնույթ կրող և հանցավոր խմբի մասնակցությամբ կատարված դիտավորյալ այնպիսի հանցագործություններ, որպիսիք հանդիսանում են՝ շահագործման նպատակով իրականացվող մարդկանց հավաքագրելը, տեղափոխելը, փոխանցելը, թաքցնելը կամ ստանալը՝ ուժի սպառնալիքով կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառմամբ, առևանգման, խարդախության, խաբեության, իշխանությունը կամ վիճակի խոցելիությունը չարաշահելու կամ ուրիշ անձի կողմից վերահսկվող անձի համաձայնությունն ստանալու համար վճարումների կամ շահերի ձևով կաշառելու ճանապարհով, ինչպես նաև այդպիսի հանցագործությունների կատարման փորձը, հանցակցությունը և այդպիսի արարքների կատարման նպատակով անձանց կազմակերպելը կամ ղեկավարելը:

Արձանագրության շրջանակներում միջպետական համագործակցությունը ծրագրված է իրականացնել ինչպես միջազգային իրավական, այնպես էլ կողմերի ներպետական օրենսդրության սկզբունքներով՝ հանրավտանգ արարքների քրեականացման, դրանց նկատմամբ պատժական համաձայնեցված քաղաքականության իրականացման բնագավառներում՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության սկզբունքով, մասնավորապես. կյանքի, ազատության և անձեռնմխելիության, արժանապատվության, անձնական կյանքի, մշտական բնակության վայր վերադարձի, պատճառված վնասի փոխհատուցման, տեղեկատվություն ստանալու, աշխատանքի, կրթության, առողջության պահպանման, բժշկական օգնության և սպասարկման, խախտված իրավունքների վերականգնման, իրավաբանական օգնություն ստանալու բնագավառներում:

Արձանագրությամբ միջպետական համագործակցությունը նախատեսված է իրականացնել նաև հետևյալ բնագավառներում.

- մարդկանց առևտրի զոհերի օգնություն և նրանց պաշտպանություն,
- մարդկանց առևտրի զոհերի հայրենադարձություն,
- մարդկանց առևտրի կանխարգելում,
- տեղեկատվության փոխանակում և կադրերի պատրաստում,
- սահմանային հսկողության միջոցների սահմանում,
- փաստաթղթերի հավաստիության և օրինականության նկատմամբ վերահսկողություն:

Արձանագրությամբ պետությունները պարտավորվում են մարդկանց առևտուրը կանխարգելելու միջոցներ ձեռնարկել կրթության, մշակույթի, սոցիալական ապահովության բնագավառներում ներպետական օրենսդրության կատարելագործման, երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության զարգացման ուղղությամբ:

Միավորված ազգերի կազմկերպության «Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրություն

«Օգնությունը մարդկանց առևտրի զոհերին և նրանց պաշտպանությունը
(Հոդված 6)

Պետությունները պարտավոր են քննարկել օրենսդրական կամ այլ պատշաճ այնպիսի միջոցների ընդունման հնարավորությունը, որոնք մարդկանց առևտրի զոհերին թույլ կտան, պատշաճ դեպքերում, իր տարածքում մնալ ժամանակավոր կամ մշտական հիմունքներով:

Ավելին, պետությունները պետք է քննարկեն մարդկանց առևտրի զոհերի ֆիզիկական, հոգեբանական և սոցիալական վերականգնման ապահովման միջոցների

իրագործման հնարավորությունը և, մասնավորապես, այնպիսի միջոցներ, որոնք նախատեսում են տրամադրել.

ա) պատշաճ կացարան,

բ) խորհրդատվական օգնություն և տեղեկություն, հատկապես նրանց իրավաբանական իրավունքների վերաբերյալ, այնպիսի լեզվով, որը հասկանալի է մարդկանց առևտրի զոհերին,

գ) բժշկական, հոգեբանական և նյութական օգնություն և

դ) հնարավորություններ աշխատանքի տեղավորման, կրթության և մասնագիտական պատրաստման բնագավառներում:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է ապահովել՝

- մարդկանց առևտրի զոհերի անձնական կյանքի և անհատականության պաշտպանությունը,
- տեղեկությունը համապատասխան դատական և վարչական քննության վերաբերյալ,
- քրեական դատավարությունում իրավաբանական օգնությունը,
- մարդկանց առևտրի զոհերի ֆիզիկական անվտանգությունը,
- մարդկանց առևտրի զոհերին պատճառված վնասի համար փոխհատուցում ստանալու հնարավորության մատչելիությունը:

Մարդկանց առևտուրը կանխագելելը (Հոդված 9)

Պետությունները մշակում և ընդունում են քաղաքականություն, ծրագրեր և այլ միջոցներ, որոնք ներառում են՝

- այնպիսի միջոցների ձեռնարկումը, ինչպիսիք են հետազոտությունների, տեղեկատվական հանդիպումների անցկացումը, այդ թվում՝ զանգվածային լրատվության միջոցներում,

- սոցիալ-տնտեսական նախաձեռնությունների իրականացումը, որոնք ուղղված են մարդկանց առևտրի կանխարգելմանը և դրա դեմ պայքարին,

- այնպիսի միջոցների ձեռնարկումը կամ կատարելագործումը, որոնք ուղղված են այնպիսի գործոնների ազդեցության մեղմացմանը, որոնք պայմանավորում են մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների խոցելիությունը մարդկանց առևտրի տեսակետից, ինչպիսիք են՝ չքավորությունը, զարգացման ցածր մակարդակը և հավասար հնարավորությունների բացակայությունը,

- օրենսդրական կամ այլ միջոցների ընդունումը կամ կատարելագործումը, օրինակ՝ կրթության, մշակույթի կամ սոցիալական բնագավառում, այդ թվում՝ երկկողմ և

բազմակողմ համագործակցության միջոցով, որոնք ուղղված են մարդկանց, հատկապես կանանց ու երեխաների շահագործում առաջացնող պահանջարկին բոլոր ձևերով հակադրելուն, քանի որ դա հանգեցնում է մարդկանց առևտրին:

Մարդկանց շահագործման կանխարգելման քաղաքականությունը, ծրագրերը և այլ միջոցները իրականացնելիս պետությունները պետք է համագործակցեն ոչ կառավարական կազմակերպությունների, այլ համապատասխան կազմակերպությունների և քաղաքացիական հասարակության այլ տարրերի հետ:

Կադրերի պատրաստումը (Հոդված 10)

Պետությունները ապահովում կամ կատարելագործում են իրավապահ, միգրացիոն և մարդկանց առևտրի կանխարգելման հարցերով մյուս համապատասխան մարմինների աշխատակիցների պատրաստվածությունը: Նշված պատրաստվածությունը պետք է կենտրոնացվի այդպիսի առևտրի կանխարգելման մեթոդների, դրանով զբաղվող անձանց քրեական հետապնդման և զոհերի իրավունքների պաշտպանության վրա, ներառյալ զոհերին այն անձանցից պաշտպանելը, որոնք զբաղվում են այդպիսի առևտրով: Պատրաստման ընթացքում պետք է նաև նկատի առնվի մարդու իրավունքների, երեխաների հիմնախնդիրների և գենդերային հիմնախնդիրների հաշվառման անհրաժեշտությունը[5]:

2005 թվականի մայիսի 16-ին Վարշավայում ստորագրված Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան[6] Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրել է 2005 թվականի մայիսի 16-ին և վավերացրել է 2008 թվականի ապրիլի 14-ին:

Կոնվենցիան նպատակ ունի կանխարգելել մարդկանց շահագործումը (թրաֆիքինգը)՝ անկախ վերջինիս դրսևորման ձևից և բնույթից, պաշտպանել թրաֆիքինգի զոհերի իրավունքները, ապահովել մարդկանց շահագործման փաստերի առնչությամբ հարուցված քննությունների և քրեական հետապնդումների արդյունավետությունը, ինչպես նաև խթանել միջազգային համագործակցությունը մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի ոլորտում:

---

[5] Միավորված ազգերի կազմակերպության 2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ի «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող՝ «Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առեւտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրություն

[6] Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի 2005 թվականի մայիսի 16-ի կոնվենցիա

Հայաստանի Հանրապետությունը սույն կոնվենցիայով ստանձնում է մի շարք պարտավորություններ, մասնավորապես.

ա) համակարգել և/կամ ամրապնդել ներպետական մարմինների փոխհամագործակցությունը մարդկանց շահագործումը (թրաֆիքինգը) կանխարգելելու և դրա դեմ պայքարելու գործում արդյունավետ միջոցների կիրառմամբ մշակել այնպիսի քաղաքականություն և ծրագրեր, որոնցում առաջնային դիրքերում կլինեն մարդու իրավունքների, ներառյալ երեխաների շահերի պաշտպանությունը, գենդերային հավասարությունը,

բ) ձեռնարկել կամ ամրապնդել օրենսդրական, վարչական, կրթական, սոցիալական, մշակութային և այլ միջոցներ, որոնք կնպաստեն մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների շահագործման բոլոր ձևերի պահանջարկի վերացմանը,

գ) բոլոր, այդ թվում օրենսդրական միջոցներով ուժեղացնել սահմանների վերահսկողությունը, չխախտելով անձանց ազատ տեղաշարժման առնչությամբ ստանձնած միջազգային պարտավորությունները,

դ) թրաֆիքինգը կանխարգելող և դրա դեմ պայքարող իրավասու մարմինները համալրել համապատասխան որակավորում ունեցող մասնագետներով, գործադրելով բոլոր հնարավոր միջոցները թրաֆիքինգի զոհերին հայտնաբերելու համար, անհրաժեշտության դեպքում համագործակցելով նաև կոնվենցիայի մասնակից այլ պետությունների և համապատասխան օժանդակող կազմակերպությունների հետ, իսկ զոհին հայտնաբերելու դեպքում վերջինիս տրամադրել կացության թույլտվություն,

ե) պաշտպանել զոհերի անձնական կյանքն ու ինքնությունը, վերջիններիս վերաբերող անձնական տվյալները պահպանել և օգտագործել «Անձնական բնույթի տվյալների ավտոմատացված մշակումից անձանց պաշտպանության մասին» կոնվենցիայի դրույթներին համապատասխան:

Կոնվենցիայում կարևորվում են նաև այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են՝ զոհերի ֆիզիկական, հոգեբանական և սոցիալական վերականգնմանը նպաստող օրենսդրական կամ այլ միջոցների կիրառումը, զոհին կացության կարգավիճակ տրամադրելը, զոհերի անվճար իրավաբանական խորհրդատվություն և իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը, զոհի վնասների փոխհատուցման երաշխավորումն ապահովող օրենսդրական և այլ միջոցների ձեռնարկումը:

Հայաստանի Հանրապետությունը պարտավորվում է նաև տուժած երեխաներին չվերադարձնել որևէ պետություն, եթե հիմք կա ենթադրելու, որ դա չի բխում երեխայի լավագույն շահերից, վերը թվարկված միջոցները կիրառելիս՝ խթանել գենդերային հավասարությունը և վարել գենդերային իրավահավասարությանն ուղղված

քաղաքականություն:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձված մարդկանց շահագործման քրեականացմանը և դրա հետ կապված մի շարք հարցերի, ինչպիսիք են՝ պատժամիջոցների կիրառումը, ծանրացուցիչ հանգամանքների թվարկումը և այլն:

Նախատեսված է նաև մոնիտորինգի մեխանիզմ, որով ստեղծվելու է թրաֆիքինգի դեմ պայքարի հարցերով փորձագիտական խումբ՝ իր կանոնակարգով, որը պետք է վերահսկի, թե պետությունները ինչպես են իրականացնում կոնվենցիան:

Մարդկանց շահագործումը (թրաֆիքինգը) մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի տեսանկյունից

Մարդու իրավունքների ոլորտում միջազգային իրավունքը մի այնպիսի հիմնարար գործիք է, որը ոչ միայն լավագույնս նկարագրում է մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) էությունն ու բնույթը, այլև սահմանում է այն պարտավորությունները, որոնք պետությունները ստանձնում են այս ոլորտում: Միջազգային իրավական նորմերի մի ամբողջ ցանկ առնչվում է կանանց և անչափահասների սեռական շահագործման նպատակով թրաֆիքինգի տարատեսակ ձևերին:

Ստրկության առաջին բնորոշումը տրված է Ազգերի Լիգայի «Ստրկության մասին» 1926 թվականի կոնվենցիայում: Վերջինիս 1-ին հոդվածի առաջին կետի համաձայն՝ «***ստրկությունն*** այն անձի վիճակն է կամ դրությունը, ում նկատմամբ իրականացնում են սեփականության իրավունքին բնորոշ կամ որոշակի լիազորություններ[7]»:

1956թ. Ժնևում ընդունվել է ՄԱԿ-ի՝ «Ստրկության, ստրկավաճառության և ստրկությանը հավասարազոր ավանդույթների վերացման մասին» լրացուցիչ կոնվենցիան, որի 1-ին հոդվածը նախատեսում է ոչ միայն ստրկության, այլև ***դրան հավասարազոր և կախյալ վիճակների*** հասկացությունները: Մասնավորապես, այդպիսիք են համարվում՝

1. ***պարտապանի ստրկացումը***, այսինքն՝ այնպիսի վիճակ կամ դրություն, երբ պարտապանը, որպես պարտքի ապահովման միջոց գրավ է դնում կամ իր աշխատանքը, կամ իրենից կախյալ գտնվող անձի աշխատանքը, եթե կատարվող աշխատանքի արժեքը չի հաշվակցվում տվյալ պարտքի մարմանը, կամ՝ եթե այդ աշխատանքի տևողությունը չի սահմանափակվում և դրա բնույթը չի կոնկրետացվում:

2. ***ճորտական վիճակը***, այսինքն՝ հողի այնպիսի օգտագործումը, որի դեպքում օրենքով, ավանդույթի ուժով կամ փոխադարձ համաձայնության հիման վրա օգտագործողը պարտավոր է ապրել և աշխատել ուրիշին պատկանող հողատարածքի վրա և

[7] Ազգերի Լիգայի «Ստրկության մասին» 1926 թվականի կոնվենցիա

վարձատրությամբ, կամ առանց դրա, որոշակի աշխատանք կատարել այդ սեփականատիրոջ օգտին ու չի կարող փոփոխել իր նման վիճակը,

3. *ցանկացած ինստիտուտ կամ ավանդույթ*, որի ուժով

ա) կնոջ ծնողները, խնամակալը, ընտանիքը կամ յուրաքանչյուր այլ անձ կամ անձանց խումբ բնեղենով վարձատրելու դիմաց կամ խոստանում են ամուսնացնել, կամ ամուսնացնում են այդ կնոջը, առանց նրան մերժելու իրավունք վերապահելու.

բ) կնոջ ամուսինը. վերջինիս ընտանիքը կամ տոհմը իրավունք ունեն վարձատրությամբ կամ այլ պայմանով փոխանցելու տվյալ կնոջն այլ անձի,

գ) ամուսնու մահից հետո կինը ժառանգաբար փոխանցվում է որևէ այլ անձի,

4. *ցանկացած ինստիտուտ կամ ավանդույթ*, որի ուժով երեխան (մինչև 18 տարեկան անձը) ծնողի կամ նրանցից մեկի կամ խնամակալի կողմից վարձատրությամբ կամ առանց դրա փոխանցվում է մեկ այլ անձի՝ այդ երեխայի կամ աշխատանքի շահագործման նպատակով[8]:

ՄԱԿ-ի «Հարկադիր աշխատանքի մասին» 1930 թվականի կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի առաջին կետով սահմանված է հարկադիր (կամ պարտադիր) աշխատանքի կամ ծառայությունների հասկացությունը: Մասնավորապես, «հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանք» ասելով՝ պետք է հասկանալ ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն, որի կատարումը կամ մատուցումը պահանջվում է որևէ անձից՝ որևէ պատժի կիրառման սպառնալիքով, և որի համար տվյալ անձը կամավոր չի առաջարկել իր ծառայությունները: Սակայն նույն հոդվածի երկրորդ կետի համաձայն նշված կոնվենցիայի նպատակների համար «հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանք» տերմինը չի ներառում՝

1. ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն, որը պահանջվում է պարտադիր զինվորական ծառայության վերաբերյալ օրենքներով և կիրառվում է զուտ զինծառայության հետ կապված նպատակների իրականացման համար,

2. ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն, որը լիովին ինքնավար պետության քաղաքացու սովորական քաղաքացիական պարտականությունների մաս է,

3. ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն, որը պահանջվում է որևէ անձից դատարանի կայացրած որոշման հետևանքով, պայմանով, որ այդ աշխատանքը կամ ծառայությունն իրականացվելու է պետական իշխանության մարմինների հսկողության և վերահսկողության ներքո, և որ նշված անձին չեն զիջելու կամ փոխանցելու մասնավոր անձանց կազմակերպությունների կամ միությունների տնօրինությանը,

---

[8]. Միավորված ազգերի կազմակերպության 1956 թվականի «Ստրկության, ստրկավաճառության և ստրկությանը հավասարազոր ավանդույթների վերացման մասին» լրացուցիչ կոնվենցիա

4. ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն, որը պահանջվում է արտակարգ հանգամանքների պայմաններում, այսինքն՝ պատերազմի կամ աղետի (հրդեհ, ջրհեղեղ, սով, երկրաշարժ, համաճարակ և այլն) կամ դրանց սպառնալիքի դեպքում, ինչպես նաև ընդհանուր առմամբ այնպիսի հանգամանքներում, որոնք սպառնում են կամ կարող են սպառնալ բնակչության կամ դրա մի մասի կյանքին կամ նորմալ կենսագործունեությանը,

5. հանրային բնույթի մանր աշխատանքները, այսինքն՝ այն աշխատանքները, որոնք կատարվում են տվյալ կոլեկտիվի անդամների կողմից և օգտակար են այդ կոլեկտիվի համար, և որոնք այդ պատճառով կարող են համարվել տվյալ կոլեկտիվի անդամների սովորական քաղաքացիական պարտականություններ, պայմանով, որ բնակչությունը կամ դրա անմիջական ներկայացուցիչներն իրավունք ունենան սեփական կարծիքն արտահայտելու այդ աշխատանքների նպատակահարմարության կապակցությամբ[9]:

Ստրկական աշխատանքի և այդպիսի վիճակի հարկադրելու արգելքը տեղ է գտել Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում[10] և Քաղաքացիական ու քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրում, որոնց համապատասխանաբար 4-րդ և 8-րդ հոդվածներով հաստատագրված է.

«Ոչ ոք չպետք է մնա ստրկության կամ անազատ վիճակում. ստրկությունը և ստրկավաճառությունը՝ իրենց բոլոր տարատեսակներով, արգելվում են[11]»:

ՄԱԿ-ի «Երեխայի իրավունքների մասին» 1989 թվականի կոնվենցիայի 32-րդ հոդվածը հաստատում է, որ «մասնակից պետությունները ճանաչում են երեխայի տնտեսական շահագործումից և այնպիսի աշխատանք կատարելուց պաշտպանվելու իրավունքը, որը կարող է վտանգավոր լինել կամ խոչընդոտել երեխայի կրթությանը կամ վնասել նրա առողջությանը և ֆիզիկական, մտավոր, բարոյական ու սոցիալական զարգացմանը»: Նույն կոնվենցիայի 34-րդ և 35-րդ հոդվածները սահմանում են.

«Հոդված 34.

Մասնակից պետությունները պարտավորվում են երեխային պաշտպանել սեռական շահագործման բոլոր ձևերից և սեռական չարաշահումից: Այդ նպատակով մասնակից պետությունները, մասնավորապես, ներպետական, երկկողմ և բազմակողմ մակարդակներով ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, որպեսզի կանխարգելեն.

ա) երեխային ցանկացած ապօրինի սեռական գործունեության դրդելը կամ հարկադրելը,

---

[9] Միավորված ազգերի կազմակերպության 1930 թվականի «Հարկադիր աշխատանքի մասին» կոնվենցիա
[10] Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր
[11] Քաղաքացիական ու քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագիր

բ) շահագործման նպատակով երեխաներին պոռնկության մեջ կամ այլ ապօրինի սեռական պրակտիկայում օգտագործելը,

գ) շահագործման նպատակով երեխաներին պոռնոգրաֆիայի և պոռնոգրաֆիկ նյութերի մեջ օգտագործելը:

Հոդված 35.

Մասնակից պետությունները ազգային, երկկողմ և բազմակողմ մակարդակներով ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները երեխաների առևանգումը, նրանց վաճառքը կամ ցանկացած նպատակով և ցանկացած ձևով նրանց առքուվաճառքը կանխելու համար[12]»:

ՄԱԿ-ի «Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» 1979 թվականի կոնվենցիան (հոդված 6) պարտավորեցնում է մասնակից պետություններին ձեռնարկել բոլոր համապատասխան, ներառյալ՝ օրենսդրական, միջոցները՝ արգելելու կանանց առևտրի և կանանց պոռնկության շահագործման բոլոր տեսակները:

ՄԱԿ-ի «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» 1965 թվականի միջազգային կոնվենցիան (հոդված 1-ին) «ռասայական խտրականություն» հասկացությունը սահմանում է որպես

«…ռասայի, մաշկի գույնի, ցեղային, ազգային կամ էթնիկական ծագման հատկանիշների հիմքով ցանկացած տարբերակում, բացառում, սահմանափակում կամ նախապատվություն, որոնք ունեն քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային կամ հասարակական կյանքի ցանկացած այլ բնագավառում մարդու իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները չեղյալ հայտարարելու կամ դրանց ճանաչումը, օգտագործումը կամ իրականացումը նվազեցնելու նպատակ կամ հանգեցնում են նման հետևանքների[13]»:

ՄԱԿ-ի «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» 1984 թվականի կոնվենցիայով սահմանված է «խոշտանգում» հասկացությունը: Հիշյալ կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի համաձայն «խոշտանգում» հասկացությունը նշանակում է ցանկացած գործողություն, որով որևէ անձի դիտավորությամբ պատճառվում է մարմնական կամ մտավոր ուժեղ ցավ կամ տառապանք՝ նրանից կամ երրորդ անձից տեղեկություններ կամ խոստովանություն կորզելու, այն գործողության համար պատժելու, որը կատարել կամ կատարման մեջ կասկածվում է նա կամ երրորդ անձը, կամ նրան կամ երրորդ անձին վախեցնելու կամ հարկադրելու նպատակով, կամ ցանկացած տեսակի խտրականության վրա հիմնված ցանկացած պատճառով, երբ

[12] Միավորված ազգերի կազմակերպության 1989 թվականի «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիա

[13] Միավորված ազգերի կազմակերպության 1965 թվականի «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» միջազգային կոնվենցիան

նման ցավը կամ տառապանքը պատճառվում է պետական պաշտոնյայի կամ պաշտոնապես հանդես եկող այլ անձի կողմից կամ նրանց դրդմամբ կամ համաձայնությամբ: Սա չի ներառում այն ցավն ու տառապանքը, որոնք բխում են օրինական պատժամիջոցներից միայն կամ հատուկ են դրանց[14]:

Գլուխ 3. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով նախատեսված՝ մարդկանց թրաֆիքինգին առնչվող հանցակազմերի տարրերը

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրքը հանցավոր է համարում ինչպես շահագործման նպատակով մարդուն հավաքագրելը, փոխադրելը, հանձնելը, թաքցնելը կամ ստանալը (հոդված 132), այնպես էլ մարդուն պոռնկության կամ սեռական շահագործման այլ ձևերի մեջ, հարկադիր աշխատանքի կամ ծառայությունների մեջ ներգրավելը կամ ստրկության կամ ստրկությանը նմանվող վիճակի մեջ դնելը կամ պահելը (հոդված 132[1]): Նշված երկու հանցակազմերն էլ ուղղակիորեն առնչվում են մարդկանց թրաֆիքինգի երևույթին: Դրանք ծանր հանցագործություններ են, որոնք ուղղված են մարդու ազատության դեմ:

ՀՀ քրեական օրենսգիրք

«Հոդված 132. Շահագործման նպատակով մարդուն հավաքագրելը, փոխադրելը, հանձնելը, թաքցնելը կամ ստանալը

1. Շահագործման նպատակով մարդուն հավաքագրելը, փոխադրելը, հանձնելը, թաքցնելը կամ ստանալը՝ կյանքի կամ առողջության համար ոչ վտանգավոր բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով կամ հարկադրանքի այլ ձևերով, առևանգման, խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու, վիճակի խոցելիությունը օգտագործելու կամ նրան վերահսկող անձի համաձայնությունը ստանալու համար՝ վճարումներ կամ բարիքներ տալու կամ ստանալու կամ այդպիսիք խոստանալու միջոցով՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ հինգից տասը տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

2. Շահագործման նպատակով մարդուն հավաքագրելը, փոխադրելը, հանձնելը, թաքցնելը կամ ստանալը, որը կատարվել է՝

1) տասնութ տարին չլրացած անձի նկատմամբ,

2) հոգեկան խանգարման հետևանքով իր արարքի բնույթն ու նշանակությունը ամբողջությամբ կամ մասամբ գիտակցելու կամ դա ղեկավարելու հնարավորությունից զրկված անձի նկատմամբ՝

3) ուժողի՝ սահմանված կարգի խախտմամբ՝ պետական սահմանը հատելը կազմակերպելով,

4) երկու կամ ավելի անձանց նկատմամբ,

5) մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ,

---

[14] Միավորված ազգերի կազմակերպության 1984 թվականի «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» կոնվենցիա

6) պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով,

7) կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ յոթից տասներկու տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

3. (3-րդ մասն ուժը կորցրել է 18.11.09 ՀՕ-220-Ն)

4. Սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքը, որը կատարվել է՝

1) կազմակերպված խմբի կողմից,

2) անզգուշությամբ առաջացրել է տուժողի մահ կամ այլ ծանր հետևանքներ՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ տասներկուսից տասնհինգ տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

5. Սույն հոդվածում մարդու շահագործում են համարվում այլ անձի պոռնկության ներգրավելը կամ սեռական շահագործման այլ ձևերը, հարկադիր աշխատանքը կամ ծառայությունները, ստրկությունը կամ ստրկությանը նմանվող վիճակը, մարդու մարմնի մասերը կամ հյուսվածքները վերցնելը:

6. Սույն հոդվածով, ինչպես նաև սույն օրենսգրքի 132.1-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործություններից տուժած անձն ազատվում է այն հանցագործությունների համար քրեական պատասխանատվությունից, որոնք նա հարկադրված է եղել կատարելու՝ ելնելով իր կարգավիճակի հետևանքով ստեղծված իրավիճակից, եթե նա աջակցել է այդ հանցագործությունների բացահայտմանը:

Հոդված 132[1]. Մարդուն պոռնկության կամ սեռական շահագործման այլ ձևերի մեջ, հարկադիր աշխատանքի կամ ծառայությունների ներգրավելը կամ ստրկության կամ ստրկությանը նմանվող վիճակի մեջ դնելը կամ պահելը

1. Մարդուն պոռնկության կամ սեռական շահագործման այլ ձևերի մեջ, հարկադիր աշխատանքի կամ ծառայությունների ներգրավելը կամ ստրկության կամ ստրկությանը նմանվող վիճակի մեջ դնելը կամ պահելը՝ կյանքի կամ առողջության համար ոչ վտանգավոր բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով կամ հարկադրանքի այլ ձևերով, առևանգման, խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու, վիճակի խոցելիությունը օգտագործելու կամ նրան վերահսկող անձի համաձայնությունը ստանալու համար՝ վճարումներ կամ բարիքներ տալու կամ ստանալու կամ այդպիսիք խոստանալու միջոցով՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ հինգից տասը տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

2. Նույն արարքը, որը կատարվել է՝
1) տասնութ տարին չլրացած անձի նկատմամբ,
2) հոգեկան խանգարման հետևանքով իր արարքի բնույթն ու նշանակությունը ամբողջությամբ կամ մասամբ գիտակցելու կամ դա ղեկավարելու հնարավորությունից զրկված անձի նկատմամբ,
3) երկու կամ ավելի անձանց նկատմամբ,
4) մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ,
5) պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով,

6) կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով.
7) տուժողին օտարերկրյա պետությունում ապօրինի պահելով.
պատժվում է ազատազրկմամբ՝ յոթից տասներկու տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:
3. Սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքը, որը կատարվել է՝
1) կազմակերպված խմբի կողմից,
2) անզգուշությամբ առաջացրել է տուժողի մահ կամ այլ ծանր հետևանքներ՝
պատժվում է ազատազրկմամբ՝ տասներկուսից տասնհինգ տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա[15]»:

«Շահագործման նպատակով մարդուն հավաքագրելը դրսևորվում է տուժողին տարբեր եղանակներով (բռնությամբ, դրա գործադրման սպառնալիքով, խաբեությամբ և այլն) մարդկանց առևտրի մեջ ներգրավված անձանց կազմում ընդգրկելով: Օրինակ՝ իբր աշխատանքի նպատակով արտասահման մեկնողների ցուցակում մուտքագրելը, կեղծ աշխատանքային պայմանագրեր կնքելը և այլն:

Փոխադրելը տուժողին շահագործելու նպատակով նրան մի վայրից մեկ այլ վայր տեղափոխելն է: Օրինակ՝ օդանավով կամ ավտոբուսով «ծագման» երկրից «նշանակման» երկիր փոխադրելը:

Հանձնելը դրսևորվում է տուժողին համապատասխան անձանց (ընդունողների) տրամադրության տակ թողնելով: Օրինակ՝ երբ սեռական շահագործման կամ օրգանները վերցնելու նպատակով տուժողին հանձնում են համապատասխան հանցավոր խմբի ներկայացուցչին: Տուժողի հանձնումը կայացած է համարվում այն պահից, երբ նա հայտնվում է ընդունող անձի տրամադրության տակ:

Թաքցնելը տուժողին մեկուսացնելն է, նրա գտնվելու վայրի գաղտնի պահելը: Օրինակ՝ երբ համապատասխան անձանց հանձնելու նպատակով մարդկանց առևտրի մեջ ներգրավվողին թաքցնում են տան նկուղում կամ ավտոտնակում:

Ստանալը դրսևորվում է տուժողին այլ անձանցից ընդունելով, սեփական տրամադրության տակ թողնելով: Օրինակ՝ երբ հարկադիր աշխատանքի ներգրավելու նպատակով հանցավորն ընդունում է տուժողին[16]»:

Մարդկանց թրաֆիքինգի իրականացման եղանակներն են՝ բռնություն գործադրելը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը կամ հարկադրանքի այլ ձևերը, առևանգելը, խարդախությունը, վիճակի խոցելիությունն օգտագործելը, ինչպես նաև տուժողին վերահսկող անձի համաձայնությունը ստանալու համար վճարումներ կամ բարիքներ տալը կամ ստանալը:

---

[15] Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք
[16] Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս, խմբ. Գ.Ղազինյան, Եր., Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2007, էջ 202-203

«Բռնությունը տուժածի դիմադրությունը հաղթահարելու համար ֆիզիկական ուժ գործադրելն է, ծեծի ենթարկելը, մարմնական վնասվածքներ հասցնելը, մազերից քաշքշելը, կապկպելը և այլն: Ընդ որում բռնաթյունը տվյալ դեպքում կարող է գործադրվել ինչպես տուժողի, այնպես էլ այլ անձանց, օրինակ, նրա մերձավորների նկատմամբ:

Բռնություն գործադրելու սպառնալիքն արտահայտվում է նրանում, որ շահագործման նպատակով մարդուն հավաքագրելու, փոխադրելու, հանձնելու, թաքցնելու կամ այլ անձի նկատմամբ կյանքի կամ առողջության համար ոչ վտանգավոր ֆիզիկական բռնություն գործադրելու սպառնալիքի միջոցով հանցավորը հաղթահարում է տուժողի դիմադրությունը: Այս առումով անհրաժեշտ է, որ առկա լինի սպառնալիքն անհապաղ իրագործելու իրական վտանգը: Այսինքն՝ հանցակազմի առկայության համար տվյալ դեպքում պահանջվում է, որ սպառնալիքի գործադրմամբ տուժողը դրվի անելանելի վիճակի մեջ:

Հարկադրանքի այլ ձևեր ասելով պետք է հասկանալ տուժողի դիմադրությունը ճնշելուն ուղղված բռնություն կամ դրա գործադրման սպառնալիք չհանդիսացող գործողությունները: Օրինակ՝ տուժողին կամ նրա մերձավորներին արատավորող տեղեկություններ տարածելու, գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սպառնալիքը և այլն:

Առևանգումը դրսևորվում է մարդու կամքին հակառակ կամ առանց նրա կամքը հաշվի առնելու բնական միկրոսոցիալական միջավայրից դուրս հանելով և մշտական կամ ժամանակավոր բնակության վայրից այլ վայր տեղափոխելով ու այնտեղ պահելով:

Խաբեություն ասելով քննարկվող հանցակազմերի իմաստով պետք է հասկանալ իրականությունը դիտավորյալ խեղաթյուրելը կամ այն գիտակցաբար թաքցնելը, դիմացինին որոշակի փաստերի, հանգամանքների, իրադարձությունների վերաբերյալ ապակողմնորոշելը՝ շահագործման նպատակով մարդկանց հավաքագրելու, փոխադրելու, հանձնելու, թաքցնելու կամ ստանալու համար: Օրինակ, երբ սեռական շահագործման կամ հարկադիր աշխատանքի ներգրավելու համար հանցավորն ուղեկցում է տուժողին նշանակման վայր՝ թաքցնելով կամ քողարկելով այնտեղ մեկնելու իրական նպատակը, իսկ հասնելով այդ վայրը՝ հրաժարվում է վերադարձնել նրա անձը հաստատող փաստաթղթերը և ստիպում զբաղվել մարմնավաճառությամբ[17]»:

Խաբեությունը թրաֆիքինգով զբաղվողների կողմից հաճախ օգտագործվող միջոցներից են, երբ զոհերին հավատացնում են, որ նրանց սպասվում է գրավիչ աշխատանք, այլ ոչ թե նախապես ծրագրված շահագործում:

Տուժողի վիճակի խոցելիության չարաշահումը ենթադրում է այնպիսի իրավիճակի չարաշահում, երբ անձը չունի որևէ իրական և ընդունելի այլընտրանք, քան շահագործման

[17] Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս, խմբ. Գ.Ղազինյան, Եր., Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2007, էջ 204

ենթարկվելը: Խոցելիությունը կարող է լինել ցանկացած բնույթի՝ ֆիզիկական, հոգեբանական, զգացմունքային, ընտանեկան, սոցիալական կամ տնտեսական: Վերոհիշյալ իրավիճակներից կարող է լինել զոհի իրավական կարգավիճակի անապահովությունը կամ անօրինականությունը, տնտեսական կախվածությունը կամ թույլ առողջական վիճակը: Այլ կերպ ասած, նման իրավիճակ կարող է լինել ցանկացած դժվարին դրությունը, որում գտնվելով անձը դրդված է լինում համաձայնվել շահագործման ենթարկվելուն: Նման իրավիճակները չարաշահող անձինք կոպիտ կերպով խախտում են մարդու իրավունքները և ոտնահարում մարդու արժանապատվությունն ու անձեռնմխելիությունը:

Մարդկանց թրաֆիքինգի իրականացման հաջորդ եղանակը ***տուժողին վերահսկող անձի համաձայնությունը ստանալու համար վճարումներ կամ բարիքներ տալը կամ ստանալն է:*** «Տուժողին վերահսկող է համարվում այն անձը, ով որոշակի հարաբերությունների ուժով պարտավոր է հսկողություն իրականացնել նրա նկատմամբ: Այդպիսիք կարող են համարվել տուժողի ծնողները (որդեգրողները), խնամակալը, հոգաբարձուն, մանկապարտեզի դաստիարակը, դպրոցի ուսուցչուհին, մարզիկի մարզիչը և այլն»:

Տվյալ դեպքում փաստորեն, վճարումների կամ բարիքների փոխանցման միջոցով նշված անձանց նյութապես շահագրգռում են (կաշառում)՝ նրանց համաձայնությունը ստանալու նպատակով: Օրինակ՝ որոշակի գումար կամ թանկարժեք իր փոխանցելով և այլն: Ընդ որում, տվյալ դեպքում պատասխանատվության են ենթարկվում նշված վճարումները կամ բարիքներն ինչպես տվողները, այնպես էլ ստացողները (տուժողին վերահսկող անձինք):

Մարդկանց թրաֆիքինգի նպատակը պետք է լինի մարդու շահագործումը: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի հինգերորդ մասի համաձայն մարդու շահագործում են համարվում այլ անձի պոռնկության ներգրավելը կամ սեռական շահագործման այլ ձևերը, հարկադիր աշխատանքը կամ ծառայությունները, ստրկությանը նմանվող վիճակը, մարդու մարմնի մասերը կամ հյուսվածքները վերցնելը: Ընդ որում, մարդկանց թրաֆիքինգի երևույթի առկայության համար պարտադիր չէ, որ անձը անպայմանորեն շահագործված լինի: Բավական է, որ անձը շահագործման «նպատակով» ենթարկված լինի քննարկվող հոդվածում նշված գործողություններից որևէ մեկին՝ սահմանված եղանակներից ցանկացածի օգտագործմամբ: Հետևաբար, մարդկանց թրաֆիքինգն առկա է նախքան զոհի փաստացի շահագործումը:

«Պոռնկությունը վճարի դիմաց պատահական, արտաամուսնական սեռական այնպիսի հարաբերությունների մեջ մտնելն է, որոնք հիմնված չեն անձնական համակրանքի, զուգընկերոջ հանդեպ սեռական հակումների վրա:

Պոռնկության ներգրավելը որպես շահագործում նշանակում է, որ մարմնավաճառին սեռական հարաբերություններ ունենալուն հարկադրելով կամ պարտադրելով՝ երրորդ անձինք որոշակի շահ են ստանում: Ընդ որում, շահը տվյալ դեպքում կարող է լինել նաև ոչ նյութական բնույթի: Օրինակ՝ երբ մարմնավաճառին «մատուցում են որպես նվեր», առանց դրա դիմաց որևէ վարձատրություն ստանալու: Մարմնավաճառության շահագործումն առկա է ոչ միայն այն դեպքում, երբ մարմնավաճառից ամբողջությամբ վերցնում են մատուցած սեռական ծառայությունների դիմաց վճարված գումարը կամ չեն վճարում նրան, այլև այն դեպքում, երբ նա ստանում է այդ գումարի մի մասը, որը որպես կանոն, չնչին է լինում:

Սեռական այլ շահագործումը նշանակում է, որ շահ ստանալու նպատակով տուժողին ստիպում են սեռական բնույթ կրող, բայց պոռնկություն չհանդիսացող գործողություններ կատարել: Օրինակ՝ զբաղվել մերկապարով, նկարահանվել էրոտիկ ամսագրերում կամ տեսաֆիլմերում և այլն: Ընդ որում, սեռական շահագործումը հաճախ կարող է զուգորդվել նաև բռնաբարությամբ, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններով կամ սեքսուալ բնույթի գործողությունների հարկադրելով:

Մարդկանց շահագործումը նրանց մարմնի մասերը կամ հյուսվածքները վերցնելու (օգտագործելու) նպատակով նույնպես մեծ վտանգավորություն է ներկայացնում, ընդ որում այդ նպատակով մարդկանց շահագործման դեպքերը, հատկապես զարգացող երկրներում, ավելի լայն տարածման միտում ունեն:

Պաշտոնեական դիրքն օգտագործելն, ըստ էության, վերաբերում է պաշտոնատար անձի կողմից իր պաշտոնեական լիազորությունները չարաշահելուն: Պոռնկության կամ սեռական այլ շահագործման, հարկադիր աշխատանքի կամ ծառայությունների, ստրկության կամ ստրկությանը հավասարազոր վիճակին հասցնելու, ինչպես նաև մարդու օրգանները վերցնելու նպատակով հանցավորն օգտագործում է իր պաշտոնեական դիրքը ծառայության շահերին հակառակ կամ չի կատարում իր ծառայողական պարտականությունները՝ շահադիտական, անձնական այլ շահագրգռվածությունից կամ խմբային շահերից ելնելով: Օրինակ՝ երբ ոստիկանության պաշտոնատար անձը չարաշահում է իր պաշտոնեական լիազորությունները՝ տուժողին անխափան նշանակման վայր փոխադրելու համար[18]»:

Պոռնկության, սեռական շահագործման այլ ձևերի մեջ, հարկադիր աշխատանքի կամ ծառայությունների ***ներգրավել***, ստրկության կամ դրան նմանվող վիճակի մեջ ***դնել*** կամ պահել ասելով պետք է հասկանալ տուժողին համապատասխան գործունեությամբ զբաղվելուն կամ այն շարունակելուն հարկադրելը, հակելը կամ դրդելը: Ընդ որում, տվյալ դեպքում

---

[18] Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս. խմբ. Գ.Ղազինյան, Եր.: Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2007. էջ 206-207, 209

անհրաժեշտ է, որ նշված գործողությունները կատարվեն բռնություն գործադրելու կամ դա գործադրելու սպառնալիքի կամ հարկադրանքի այլ ձևերի, առևանգելու, խարդախության, վիճակի խոցելիությունն օգտագործելու, ինչպես նաև տուժողին վերահսկող անձի համաձայնությունը ստանալու համար՝ վճարումներ կամ բարիքներ տալու կամ ստանալու միջոցով:

Գլուխ 4. Գենդերային անհավասարությունն ու գլոբալացումը որպես մարդկանց թրաֆիքինգի պատճառ

Մարդկանց թրաֆիքինգը ուսումնասիրելիս շատ կարևոր է հաշվի առնել սեռերի իրավահավասարության հարցը: Եվ զարմանալի չէ, որ մարդկանց թրաֆիքինգը հաճախ անվանում են կանանց բիզնես, կանանց առևտուր կամ սեքս-բիզնես: Սակայն այս դեպքում խոսքը չի գնում հոմանիշների մասին, քանի որ մարդկանց թրաֆիքինգի զոհ են դառնում նաև տղամարդիկ:

Մարդկանց թրաֆիքինգի հետ կապված խնդիրների քննարկման ժամանակ հաճախ կիրառվում է կանանց հանդեպ «խտրականություն» հասկացությունը: Կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարության խնդիրները, հավասար հնարավորությունների բացակայությունը և սեռական ծառայությունների պահանջարկը. սրանք են այն պատճառները, որոնց հետևանքով դեռ գոյատևում է մարդկանց վաճառքը, որը գլխավորապես վերաբերում է կանանց առևտրին:

Քաղաքացիների անձնական կյանքի անձեռնմխելիության սկզբունքի հաջորդաբար իրականացման հետևանքով հաճախ բավարար ուշադրություն չի հատկացվում բռնություններին և հալածանքներին, որոնք ուղղված են կանանց և երեխաների դեմ: Այս հանգամանքը մարդկանց թրաֆիքինգի զարգացմանը նպաստող կարևորագույն գործոններից մեկն է:

Վերջին տասնամյակների ընթացքում գիտնականները ավելի հաճախ են խոսում հասարակական «անբարոյականացման» մասին: Սեքսուալությունն արդեն միայն անձի ինտիմ հարց չէ, այլ դարձել է հասանելի վաճառքի առարկա, որի միջոցով վաճառվում են ամենաանհնարավոր կենցաղային ապրանքներ և անգամ նորություններ: Օրինակ՝ փողոցային գովազդում էրոտիկ կանանց մարմինների միջոցով վաճառվում են ներքնազգեստներ և նույնիսկ մեքենաների անվադողեր: Սա աճող սերնդի մոտ կարող է արմատավորվել այն կարծիքը, որ երիտասարդ կանանց և սեքսուալության վաճառքը նորմալ երևույթ է: Հանդուրժողականությունը սեքսուալ շահագործման իբրև թե երկրորդական ուղղությունների հանդեպ անուղղակիորեն նպաստում է մարմնավաճառության և պոռնոգրաֆիայի

պահանջարկի աճին: Կանանց մշտական ցուցադրումը որպես սեքսուալ օբյեկտներ և սեքսուալության օգտագործումը որպես ապրանքների վաճառքի ռազմավարություն մարդկանց մոտ ձևավորում են կարծիք տղամարդկանց և կանանց մտահորիզոնի և նրանց կարծրատիպերի մասին: Հասարակության աստիճանաբար «անբարոյականացումը» նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում սեքսուալ շահագործման և նրա արդարացման նկատմամբ հանդուրժողական վերաբերմունքի համար:

Մարդկանց առևտուրը գնալով մեծ թափ է առնում. զարգացող գլոբալացումը մարդկանց առևտրի աճի պատճառ է դառնում: Շուկայական տնտեսության լիբերալ սկզբունքները ռեգիոնալ, սեռային և այլ տեսակի անհավասարություններին զուգընթաց ժամանակակից ստրկավաճառության աճի պատճառ են դառնում: Այսօր մարդը վերածվել է առք ու վաճառքի առարկայի: Դժբախտաբար, մարդու իրավունքների սկզբունքները չեն կարող ինչ-որ չափով սահմանափակել շուկայի ազդեցությունը: Համաձայն ՄԱԿ-ի տվյալների՝ տարվա ընթացքում ինչպես միևնույն պետության սահմաններում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս ընդհանուր առմամբ վաճառվում է չորս միլիոն մարդ, որոնց թվում գերակշռում են կանայք և երեխաները զարգացող երկրներից:

Տնտեսության գլոբալացում

Տնտեսության և առևտրի գլոբալացումը մարդկանց առևտրի զարգացման համար բարենպաստ ֆոն են ստեղծում: Շնորհիվ միջազգային տնտեսական կապերի ընդարձակման շուկան ավելի ճկուն ու շարժունակ է դառնում: Անհատ անձինք և ձեռնարկությունները այլևս ստիպված չեն արտադրել և վաճառել իրենց ապրանքը հայրենիքում, այլ կարող են դա անել աշխարհի ցանկացած վայրում, որտեղ այն առավել շահութաբեր է: Մարդկանց գլոբալ վաճառքում գործում են հետևյալ շուկայական սկզբունքները.

1. Արտադրանքը տեղափոխվում է այն շրջան, որտեղ դրա ծախսերը նվազագույնն են: Զարգացած երկրների բազմաթիվ հայտնի ձեռնարկություններ արդեն տեղափոխել են իրենց արտադրամասերը այսպես կոչված երրորդ աշխարհի երկրներ կամ մտածում են այդ հարցի շուրջ: Այս դեպքում տնտեսության հիմնական աղբյուր է հանդիսանում աշխատուժը, այսինքն՝ այն աշխատողները, որոնք համաձայն են աշխատանքի ոչ այնքան լավ պայմաններին, ցածր աշխատավարձի և սոցիալական երաշխիքի բացակայության:

2. Աշխարհագրական առանձնահատկությունը խոչընդոտ չի հանդիսանում: Օրինակ, շատ երկրներում արևելյան երկրների էկզոտիկ արտաքինով մարմնավաճառներն առավելագույն պահանջարկ ունեն: Հաճախ նրանց ծառայություններն առավել մատչելի են

լինում՝ ի համեմատ տեղի սեռական ծառայություններ մատուցող մարմնավաճառների առաջարկների հետ: Հարկ է նշել, որ էժան աշխատուժի ներկրումը բերում է մրցակցության բարձրացման: Օրինակ՝ արևմտյան երկրներում գործող մարմնավաճառներին կարող են ավելանալ Արևելյան Եվրոպայի պետությունների, Հնդկաստանի և Աֆրիկայի մրցակցուհիները: Աճող առաջարկն իջեցնում է սեռական ծառայությունների գները: Այդպիսի պայմաններում մարմնավաճառները ստիպված են իջեցնել գները կամ նորանոր ծառայություններ առաջարկել, որոնք կա'մ ավելի վտանգավոր են առողջության համար, կա'մ ծայրաստիճան նվաստացնում են նրանց մարդկային արժանապատվությունը: Գոյության պայքարը և աշխատուժի էժանացումը տեղի է ունենում նաև ստրկական աշխատանքի այլ տեսակներում:

3. Հաճախորդներն ուղղվում են դեպի վաճառքի իրական դրախտային անկյուններ: Տրանսպորտի զարգացմանը և մատչելիությանը զուգընթաց աճում է սեքս-տուրիզմն ու տրանսպլանտացիոն տուրիզմը: Այժմ տանը նստած, ինտերնետի միջոցով հազարավոր կիլոմետրերի վրա կարելի է ընտրել համապատասխան սեքս-ապրանքեր:

Մարդկանց թրաֆիքինգի համատեքստում ճիշտ չէ խոսել աշխատանքի, մասնագիտության, կոչման, ծառայության կամ հաճախորդի մասին, քանի որ դրանք չեզոք, դրական տերմիններ են: Այդ բառերի օգտագործման դեպքում ընդունվում է մարդկանց թրաֆիքինգի թույլատրելիությունը և արդարացվածությունը:

Պետությունների և մարզերի տնտեսական անհավասարությունը

Տնտեսական ճգնաժամի իրավիճակում մարզերում դժվար է ընտանիքի գոյությունն ապահովող աշխատանք գտնել: Հաճախ զարգացող երկրների տնտեսական վիճակը վատանում է պետական հեղաշրջումների, քաղաքացիական պատերազմների, արտաքին թշնամիների հետ պատերազմների արդյունքում, որոնք տևում են տասնամյակներ: Աղքատությանն ու սովին գումարվում են վախը սեփական կյանքի համար:

Հեռանկարի բացակայությունը, դժվարին պայմաններն ու աղքատությունը բարձրացնում են մարդավաճառության հավանականությունը:

- Զոհերը գիտակցաբար համաձայնվում են ստրկական աշխատանքին կամ իրենց օրգանների վաճառքին: Այն դեպքում, երբ ընտրությունը սահմանափակ է, մարդիկ համաձայնվում են վճարվել սոցիալական երաշխավորման բացակայության, առողջական լուրջ վնասների առկայության պայմաններում:
- Ինստիտուցիոնալ քաոսի պայմաններում աճում է զոհերի հարկադրական հավաքագրումը: Հանցավորության ընդհանուր աճը բերում է մարդկանց առևանգման թվի

բարձրացմանը: Նպատակը կարող է լինել հավաքագրվածների սեռական շահագործումը, ստրկական աշխատանքի հարկադրումը, մարմնի մասերի կամ հյուսվածքների վաճառքը բռնի ուժով և այլն:

Աղքատությունը կանանց շրջանում

Կանանց անհամեմատ վատ տնտեսական վիճակը, ի տարբերություն տղամարդկանց, նույնպես նպաստում է մարդկանց առևտրի աճին: Աղքատության ֆեմինիզացման հիմքում ընկած է սեռերի անհավասարությունը, իսկ ավելի կոնկրետ՝ կանանց և տղամարդկանց կողմից կատարվող աշխատանքի հստակ սահմանազատումը և նշված աշխատանքների վճարման տարբերությունը: Աղքատությունը նվազեցնում է կանանց ընտրության հնարավորությունը և նրանց ավելի խոցելի դարձնում մարդկանց առևտրի հարցում:

Գերակշռող ավանդական սեռային դերերի առկայության պատճառով տնային գործերի կատարման, երեխաների և ծերերի խնամքի պատասխանատվությունը բաժին է ընկնում կանանց: Հետևաբար, տղամարդմանց որոշում ընդունելու գերակայությունը և աշխատանքի ոլորտում սեռային անհավասարությունը բերում է կանանց աղքատացմանը, որն էլ առաջին հերթին ազդում է երեխաների վրա, որոնք անմիջականորեն կապված են կանանցից: Աղքատության ֆեմինիզացմանը զուգընթաց վատանում են նաև երեխաների կենսապայմանները, ինչն անուղղակիորեն բերում է նրան, որ երեխաներն էլ են հայտնվում մարդկանց վաճառողների հետաքրքրությունների կենտրոնում:

Կանանց կենսամակարդակը և դրանից բխող ընտրության հնարավորությունը ձևավորվում են հետևյալ երկու գործոնների ազդեցությամբ.

1. Պաշտոնավարման սեռական խտրականությամբ, այսինքն՝ աշխատանքի այնպիսի բաժանմամբ, որի դեպքում կանայք հիմնականում կատարում են այսպես կոչված կանացի աշխատանք, տղամարդիկ՝ տղամարդու: Կանայք մասնավորապես զբաղվում են անվճար տնային գործերով և երեխաների դաստիարակությամբ, զբաղեցնում ցածր վճարվող պաշտոններ: Օրինակ, կրթության և սոցիալական ապահովության համակարգում, թեթև արդյունաբերության և մշակութային ոլորտներում գերակշռում են կանայք: Տնտեսության, քաղաքականության մեջ, այսինքն՝ այնտեղ, որտեղ լուրջ միջոցներ են ներդրվում և ողջ հասարակությանը վերաբերող որոշումներ ընդունվում, աշխատում են հիմնականում տղամարդիկ: Հասարակության մեջ աշխատանքի բաժանումն ուղղորդվում է ըստ սեռերի կարողությունների և իրավունքների մասին գերակշռող սկզբունքների: Պաշտոնավարող կանանց քանակի սահմանափակումը ցույց է տալիս կանանց թերագնահատված լինելը:

2. Կանանց շրջանում գործազրկությամբ: Ի տարբերություն տղամարդկանց՝ կանայք հաճախ աշխատում են ժամանակավոր պայմանագրերով և երկար ժամանակով անգործ մնում: Գործազրկությունը երիտասարդ կանանց շրջանում ավելի է գերակշռում, քան տղամարդկանց: 18-30 տարեկան գործազուրկ կանայք ամենահաճախն են հավաքագրվում Արևմտյան և Հյուսիսային Եվրոպա՝ որպես լավ վարձատրվող պարուհիներ կամ մատուցողուհիներ:

Գլուխ 5. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) շարժիչ ուժը՝ պահանջարկը

Այն ժամանակ, երբ մարդկանց օրգանների դոնորները, ստրկատիրական աշխատանքի զոհերը և մարմնավաճառուհիները բավականին նկատելի են ինչպես հասարակությանը ընդհանուր առմամբ, այնպես էլ զանգվածային լրատվամիջոցներին, մարդկանց վաճառքից եկամուտ ստացողները հաճախ մնում են ստվերում: Ակնհայտ է, որ սեքս-առևտուրը, ստրկատիրական ուժը և մարդկանց օրգանների անօրինական վաճառքը գոյություն չէր ունենա, եթե չլիներ պահանջարկ: Քանի որ պահանջարկը հանդիսանում է մարդկանց առևտրի հիմնական պատճառը, դուրս է գալիս բոլոր օրինական և թույլատրելի սահմաններից (ստրկատիրական ուժը և սեքսուալ շահագործումը, ինչպես գիտենք, անթույլատրելի է), այդ պահանջարկը հիմնականում բավարարվում է հանցավոր կազմակերպությունների կողմից: Միևնույն ժամանակ դրանով զբաղվում են անձինք, որոնք ունեն իշխանություն և ռեսուրսներ մարդկային առևտրով զբաղվելու համար: Մինչ այժմ քաղաքակիրթ երկրներում պահանջարկի մասին հաճախ չեն խոսում: Սակայն, քննադատելով խնդրի մի կողմը, չենք կարող չնշել պետությունների ներսում ծավալվող գործողությունների կամ միջազգային շարժումների մասին, որոնք պայքարում են մարդկանց առևտրի դեմ:

Ստրկական ուժի «գործատուները»

Շուկայական տնտեսության պայմաններում գործատուների համար շատ կարևոր է աշխատուժի հաշվին կրճատել իրենց ծախսերը: Խոշոր արդյունաբերական կազմակերպությունները ինչպես Եվրոպայում, այնպես էլ Ամերիկայում, հաճախ իրենց գործարանները տեղափոխում են երրորդ կարգի երկրներ, որտեղ աշխատավարձը անհամեմատ ցածր է, քան իրենց հայրենիքում: Փոքր և միջին բիզնեսով զբաղվող կազմակերպությունները չեն կարող իրենց թույլ տալ արտադրությունը տեղափոխել այլ

երկիր, սակայն կարող են գտնել ցածր վարձատրվող աշխատուժ: Էժան աշխատուժ են համարվում փախստականները և անօրինական միգրանտները, որոնք համաձայն են աշխատել այնպիսի ցածր աշխատավարձով, որով չէին աշխատի տեղացի բնակիչները: Երբեմն մարդկանց ստիպում են աշխատել առանց վճարի՝ խաբեության կամ ահաբեկության ճանապարհով: Շատ ձեռնարկություններ գործում են օրենքի սահմաններից դուրս և չեն հետևում աշխատանքային օրենսդրությանը: Նրանք չեն ապահովում աշխատողների առողջության ապահովագրումը, ամենամյա արձակուրդը և լիարժեք չեն վճարում հարկերը: Արևմտյան Եվրոպայի երկրներից ոչ մի քաղաքացի չէր համաձայնի աշխատել այդպիսի պայմաններում, այդ պատճառով պետք է գտնել փախստականներ և անօրինական միգրանտներ աղքատ երկրներից: Բարձրացել է նաև տնային պայմաններում աշխատող օտարերկրյա կանանց պահանջարկը: Քանի որ Արևմտյան Եվրոպայի բնակչությունը ծերանում է, աճել է տնային աշխատողների պահանջարկը, որոնք խնամում են ծերերին: Այդ աշխատանքները իրականացնելու համար ներգրավում են կանանց, իսկ տղամարդկանց ուղարկում են շինարարական աշխատանքների:

Որոշ երկրներում գոյություն ունի մանկական աշխատուժի շուկա: Մանկական աշխատուժը ավելի ցածր է վարձատրվում, և նրանց ավելի հեշտ է շահագործել, քան մեծահասակներին: Շատ տարածված է երեխաների շահագործումը բամբակի արտադրության մեջ, տնային աշխատանքներում, ինչպես նաև երեխաները կարող են հանդես գալ մուրացիկների և հանցագործների օգնականների դերում:

Մարդկային օրգանների նոր տերերը

Մեր դարում բժշկության զարգացումը հնարավորություն է ընձեռում իրականացնել մարդկային օրգանների փոխպատվաստում, որի պահանջարկը զնալով աճում է:

Ըստ 2003 թվականի տվյալների՝ Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում մոտ 40000 հիվանդ հերթագրվել է երիկամների փոխպատվաստման համար: Ներկայումս սպասելու միջին ժամանակը կազմում է երեք տարի: Հիվանդների 15-30%-ի ողջ մնալու հավանականությունը շատ փոքր է՝ մեծ հերթերի պատճառով: Օրգաններ գնելու գործում ավելի շատ հետաքրքրված են քաղաքակիրթ երկրների քաղաքացիները, որոնք ի վիճակի են վճարել և շատ թանկ են գնահատում իրենց առողջությունը: Շատ զարգացած երկրներում գործում է մի կանոն, որի համաձայն կենդանի դոնորները կարող են տալ իրենց օրգանները միայն իրենց ընտանիքի անդամներին կամ մոտ հարազատներին: Այստեղ անթույլատրելի է վճարել կամ գումար պահանջել տվյալ օրգանի դիմաց, քանի որ մարդկային օրգանների առևտուրն անօրինական է:

Մարդկային օրգանների մեծ պահանջարկը և նրա սահմանափակ առաջարկը հայտնի է միջազգային հանցավոր կազմակերպություններին, որոնք օգտագործում են այդ իրավիճակը և ճնշում են գործադրում այն մարդկանց վրա, որոնք ապրում են աղքատ պայմաններում՝ ստիպելով նրանց վաճառել իրենց օրգանները: Հաճախակի են դեպքերը, երբ ցանկալի արդյունքի հասնում են բռնության ճանապարհով: Այդ անհամեմատ մեծ շահույթը բերում է մարդկանց առևտրի պահանջարկի աճին:

Մարմնավաճառների հաճախորդները

Գնորդներ են հանդիսանում այն ուժերը, որոնք խթանում են սեքս-բիզնեսի և մարդկանց առևտրի զարգացումը: Սեքսը հիմնականում գնում են տղամարդիկ, իսկ կանայք և երեխաները հանդիսանում են ապրանք:

Վերջին տասնամյակի ընթացքում Եվրոպայում կատարվել են մի շարք հետազոտություններ՝ պարզելու համար, թե ովքեր են այն տղամարդիկ, որոնք գնում են սեքս և ինչու են դա անում:

Հետազոտությունները ցույց են տվել, որ սեքս գնողները բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

- Տղամարդիկ, որոնք ունեն բարդույթներ և շատ ցածր ինքնագնահատական: Նրանք դժվարանում են հաստատել մտերիմ փոխհարաբերություններ և չեն հավատում, որ որևիցե կին կգայթակղվի իրենցով:
- Տղամարդիկ, որոնք բավարարված չեն ինտիմ հարաբերություններում իրենց զուգընկերոջ հետ, սակայն չգիտեն ինչպես շտկել այդ իրավիճակը: Հաճախ նրանք չեն կարող արտահայտվել իրենց զուգընկերոջ մոտ և բավարարվածություն են փնտրում մարմնավաճառների մոտ:
- Այս խմբին են պատկանում երիտասարդ տղամարդիկ, որոնց համար սեքսը օգտագործման առարկա է, և իրենց սեքսուալ կրթության և արժեհամակարգի վրա ազդել է հասարակության անբարոյականացումը: Այս խմբի ներկայացուցիչները ընդունակ չեն ստեղծել լուրջ մտերիմ հարաբերություններ զուգընկերոջ հետ:
- Սեռային դերերի նկատմամբ պահպանողական հայացքների տեր տղամարդիկ, որոնք ի վիճակի չեն հարմարվելու տղամարդկանց և կանանց դերերի փոփոխությանը հասարակությունում և ձգտում են այնպիսի իրավիճակների, երբ իշխում են տղամարդիկ, իսկ կանայք ենթարկվում:

Սեքս-բիզնեսն ունի նաև ռասիստական առանձնահատկություններ: Ըստ գնորդների կարծիքի, էկզոտիկ արտաքին ունեցող կանայք ավելի բնական են և զգացմունքային:

Հաճախ այն մարմնավաճառներին, որոնց ռասայական պատկանելիությունը և ազգությունը տարբեր են, ավելի քիչ են վճարում՝ ի տարբերություն տեղացիների: Կա վարկած, որ փողի դիմաց կարելի է բռնի ուժ գործադրել մարմնավաճառների նկատմամբ: Օրեցօր աճում է անչափահաս աղջիկների և տղաների պահանջարկը:

Հետազոտությունները ցույց են տվել, որ սեքս գնող տղամարդիկ իրենց առանձնահատկություններով էապես չեն տարբերվում այլ տղամարդկանցից: Նրանք տարբեր տարիքի, տարբեր եկամուտներ ունեցող սովորական մարդիկ են:

Սեքսի գնումը վերաբերվում է ոչ միայն առանձին տղամարդկանց, այլ մեր հասարակության գերխնդիրն է: Սեքս գնում են, քանի որ մեր հասարակությունում հանդուրժողաբար են վերաբերվում կանանց սեքսուալ շահագործմանը: Սեքսուալ շահագործման աճի կտրուկ բարձրացման հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ սեքսուալ հարաբերությունները դուրս են գալիս իրենց թույլատրվող սահմաններից և դառնում ազատ առևտրի օբյեկտ:

Շատ զարգացած երկրներում սեքս-բիզնեսը վերահսկվում է պետության կողմից: Ենթադրվում է, որ սեքս-բիզնեսի կանոնակարգումը կնվազեցնի մարմնավաճառների հոսքը զարգացած երկրներից, կպակասեն մարմնավաճառների հանդեպ կիրառվող բռնությունները և կսահմանափակվի անչափահասների ներհոսքը սեքս-բիզնես:

Քաղաքականությունը մարմնավաճառների նկատմամբ, որն ընդունվում է Հոլանդիայում, Գերմանիայում, Ավստրիայում, Շվեյցարիայում և այլ երկրներում, չբերեց ցանկալի արդյունքներ: Գոյություն ունեն այնպիսի երկրներ, որոնք ընտրել են այլ ճանապարհ: 1999 թվականից Շվեդիայում արգելված է սեքս-բիզնեսը: Այդ օրենքի ընդունման նպատակն է ապացուցել մարդկանց, որ պետությունը չի ընդունում շահագործում կանանց նկատմամբ: Այս օրենքի ընդունումը առաջինն է իր էությամբ, որտեղ ընդգծվում է սեքս գնորդի դերը սեքս-բիզնեսի զարգացման գործում:

Գլուխ 6. Երիտասարդները՝ որպես մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) ռիսկային խումբ

Մարդկանց թրաֆիքինգի զոհեր հիմնականում դառնում են այն մարդիկ կամ խմբերը, որոնց կենսամակարդակը ցածր է լինում մինչև նրանց մարդկանց առևտրի զոհ դառնալը: Նմանատիպ մարդիկ պատկանում են ռիսկի խմբի: Գենդերային անհավասարությունը, շարունակվող ավանդական արական սեռի դերի գերիշխումը նույնպես նպաստում է մարդկանց առևտրի զարգացմանը: Բացի աղքատությունը և պատկանելությունը իգական սեռին՝ հաջորդ կարևոր ռիսկի գործոն է համարվում երիտասարդությունը:

Հասարակությամբ պայմանավորված պատճառներ

Տարբեր հասարակություններում երիտասարդները մարդկանց առևտրից պաշտպանվում են տարբեր ձևերով: Ռիսկի գործոնները նույնպես տարբեր հասարակություններում տարբեր են: Կարևոր է հասկանալ, որ մարդկանց առևտրի զարգացումը չի որոշվում ստրկության դեմ ուղղված որևիցե գործող օրենքով կամ էլ դրա բացակայությամբ: Այս խնդրի զարգացման աստիճանը հիմնականում որոշվում է պետության ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական վիճակով և համապատասխան քաղաքականության առկայությամբ:

Ստորև ներկայացվում են մի քանի հասարակական գործոններ, որոնցով պայմանավորված է երիտասարդների շահագործման ռիսկի ավելացումը:

- *Բարձրագույն կրթությունը դառնում է չափանիշ, որի համար պետք է վճարել:* Մի կողմից բարձրագույն կրթությունը հանդիսանում է նախադրյալ, որի շնորհիվ հեշտ է գտնել աշխատանք ըստ մասնագիտության, մյուս կողմից՝ բարձրագույն կրթության պետպատվերը պակասում է վճարովի տեղերի համեմատ: Մեծամասամբ, ֆինանսական վիճակը թույլ չի տալիս, միաժամանակ գոյություն պաշտպանել և վճարել ուսման համար:
- *Գործազրկությունը երիտասարդների շրջանում:* Հայաստանում գործազուրկների բավականաչափ տոկոս են կազմում 18-25 տարեկան երիտասարդները, որոնք չեն կարողանում աշխատանք գտնել՝ չնայած իրենց մեծ ցանկությանն ու աշխատասիրությանը: Պատճառներից մեկը նախնական աշխատանքային փորձի առկայության պահանջն է, որը ներկայացվում է գործատուի կողմից:
- *Պաշտոնների սեռական տարանջատումը և խտրականությունը աշխատանքի շուկայում:* Ընդհանուր առմամբ հետազոտությունները ցույց են տվել, որ աշխատող կանանց թիվը անհամեմատ ցածր է աշխատող տղամարդկանց թվից: Դա բացատրվում է նրանով, որ շատ գործատուներ նախընտրում են աշխատանքի վերցնել տղամարդկանց, այլ ոչ թե կանանց, քանի որ նրանց կարծիքով հղի կանայք և մայրերը չեն կարող անհրաժեշտ չափով նվիրվել աշխատանքին: Ելնելով նրանց գենդերային պատկանելության ավանդական մտածելակերպից, ենթադրվում է, որ եթե երեխան հիվանդանում է, ապա նրա հետ տանը մնում է մայրը և ոչ թե հայրը:
- *Հասարակության մեջ երիտասարդների և անչափահասների անբարոյականացում:* Արևմտյան զարգացած երկրներում հնարավոր է սա ավելի լուրջ խնդիր է, քան այլ երկրներում: Անչափահասները, երիտասարդ կանայք, որպես սեքսուալ օբյեկտներ ցուցադրվում են գովազդներում, ֆիլմերում և երաժշտական տեսահոլովակներում:

Անչափահասների այդ տեսքով հանդես գալը զանգվածային լրատվական միջոցներում ի վերջո հանգեցնում է նրան, որ սեռական հարաբերությունները ավելի երիտասարդների հետ համարվում են բնական, իսկ դա էլ իր հերթին նպաստում է երեխաների և բավականին երիտասարդ մարմնավաճառների պահանջարկի աճին և սեքս-բիզնեսի զարգացմանը:

- *Կախվածություն թմրանյութերից, ալկոհոլից, մոլախաղերից:* Երիտասարդ թմրամոլները, ալկոհոլից տառապողները կամ խաղամոլները հեշտությամբ են դառնում մարդկանց առևտրի զոհեր և անմիջապես ծուղակն են ընկնում, քանի որ նրանց վրա հեշտ է ազդել:

- *Կիրառվող նորմերի հակասություն՝ ուղղված երիտասարդներին և նրանց իրական հնարավորություններին:* Այս երևույթի հետևանքով հասարակությունը վերածվում է այսպես կոչված «սպառող» հասարակության, և շատ հաճախ զանգվածային լրատվամիջոցներում, գովազդներում և ֆիլմերում գովազդվում է երիտասարդների կյանքի այնպիսի կենսակերպը, որը գերազանցում է ներկայումս նրանց համար ստեղծված միջին հնարավորությունները:

- *Որոշ խմբերի սոցիալական մեկուսացումը:* Ինչպես անօթևան երեխաները, այնպես էլ այն երեխաները, որոնք հեռացել են մանկատներից և փորձում են ինքնուրույն կյանք սկսել, պատկանում են ռիսկի խմբին, քանի որ նրանք չունեն անհրաժեշտ սոցիալական կապեր և աջակցություն: Կարելի է շատ հեշտությամբ շահել նման երեխաների վստահությունը և չարաշահել այն, եթե նրանք չունեն մշտական բնակավայր և զուրկ են ընտանիքի կամ մեծերի օգնությունից:

- *Լրացուցիչ դժվարություններ, որոնց հետ բախվում են հեռավոր մարզերում կամ գյուղերում բնակվող երիտասարդները:* Մարզերում կամ գյուղերում ապրող երիտասարդների մեծ մասը չունի շահավետ կապեր՝ բարձր վարձատրվող աշխատանք գտնելու համար:

- *Ոչ լիարժեք կանխարգելող աշխատանքներ՝ ուղղված մարդկանց առևտրի դեմ, որոնք անցկացվում են ուսումնական հաստատություններում կամ զանգվածային լրատվամիջոցների օգնությամբ:* Երիտասարդները հաճախ միամիտ են և շատ լավատեսորեն տրամադրված: Երիտասարդները չափից դուրս վստահ են իրենց ուժերի վրա, հավատում են, որ կարող են կառավարել իրենց անգամ նոր և անծանոթ իրավիճակում: Պատահում է, որ երիտասարդները բավականաչափ իրազեկված չեն աշխատանքի հետ կապված այն վտանգների մասին, որոնք առկա են օտար երկրում առանց օրինական աշխատանքի թույլտվության կամ առանց աշխատանքային պայմանագրի աշխատելիս:

Մխալ պատկերացում թրաֆիքինգի մասին, որի զոհերն են դառնում երիտասարդները

2002թ. Հայաստանի տարբեր մարզերում անցկացված սոցիալական հետազոտության արդյունքում, որի շրջանակներում հարցում է անցկացվել միջին և ավագ դպրոցում սովորող և բարձր առաջադիմություն ունեցող աղջիկների միջև, պարզվեց, որ նրանցից ոմանք չեն բացառում այլ երկրներում աշխատելու տարբերակը: Հարցման մասնակիցների մեծամասնությունը հայտնեց իր տեսակետը, որ լավ տարբերակ է մեկնել այլ երկիր աշխատելու, քանի որ հնարավոր կլինի վաստակել գումար և, բացի այդ, հնարավոր կլինի տիրապետել որևէ օտար լեզվի: Աղջիկները, որոնք ավարտում էին միջին դպրոցը, լավագույն տարբերակ էին համարում օտար երկրում աշխատելու հնարավորությունը այն դեպքում, եթե նրանց չէր հաջողվի ուսումը շարունակել համալսարանում: Երիտասարդները ցանկանում են աշխատել օտար երկրում, սակայն նրանց մոտ շատ ցածր է պաշտոնական ընթացակարգի գիտակցման մակարդակը, ինչպես նաև բացակայում է անվտանգության միջոցների կիրառման մասին տեղեկատվությունը:

Սխալ պատկերացումները կապված մարդկանց առևտրի հետ, որոնք տարածված են երիտասարդների շրջանում.

- Մարդկանց առևտուրը չի սպառնում զգոն մարդկանց, ինչպիսին եմ ես և իմ ընկերները:
- Մարդկանց առևտրի զոհերը գյուղական վայրերից են կամ էլ հանդիսանում են այլ ազգի ներկայացուցիչներ:
- Մարդկանց առևտրի զոհերը իրենք են մեղավոր, քանի որ չափազանց միամիտ են:
- Մարդկանց առևտրով զբաղվողներին հեշտ է ճանաչել, քանի որ նրանք ունեն հանցագործի տեսք և իրենց հանցագործի պես էլ պահում են:
- Ծանոթների կողմից արված աշխատանքի առաջարկներին կարելի է հավատալ:
- Տվյալ երկրի լեզուն և սովորույթները կարելի է անհրաժեշտության դեպքում սովորել տեղում, մի քանի շաբաթվա ընթացքում: Սկզբի համար բավարար է դրական տրամադրվածությունը և անգլերենի իմացությունը:
- Աշխատանքի թույլտվություն և աշխատանքային պայմանագիր անհրաժեշտ չէ այն դեպքում, եթե դուք պատրաստվում եք շատ կարճ ժամանակով աշխատել օտար երկրում:
- Զարգացած երկրում հեշտ է գումար վաստակել:

Գլուխ 7. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելումը

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելումը եռաշերտ գործընթաց է, որն իր մեջ ընդգրկում է`

1. Երևույթների կանխում `նախքան դրանց առաջացումը.

Պայքար սեռական ծառայությունների ոլորտում կանանց, իսկ աշխատանքային ծառայությունների ոլորտում տղամարդկանց առաջարկի և պահանջարկի դեմ` այդ ծառայությունները գնողներին և տուժածներին տեղեկություններ տրամադրելով, իրականացնելով տնտեսական այնպիսի քաղաքականություն, որը զբաղվածության ավելի մեծ հնարավորություններ կընձեռի կանանց և աղջիկներին, տղամարդկանց:

2. Աշխատանք դեպքերի թիվը սահմանափակելու ուղղությամբ.

- Միջամտության ծրագրերի իրականացում բարձր ռիսկային խմբերի շրջանում, ինչպիսիք են օրինակ, գյուղական բնակավայրերում ռիսկի ենթակա երիտասարդները, արտերկիր ուղևորվող կամ կրթություն չունեցող կանայք:
- Այցելություններ բարձր ռիսկային տնային տնտեսություններ:
- Իրավապահ մարմինների աշխատանքի ակտիվացում` շահագործողների գործը բարդացնելու համար:
- Այս ոլորտում որոշակի դերակատարություն ունեցող ձեռնարկությունների` օրինակ, ճամփորդական գործակալությունների, աշխատանքի տեղավորման գործակալությունների, ծանոթությունների բյուրոների և ավիաընկերությունների, մուտքի թույլտվություններով զբաղվող հյուպատոսական ծառայությունների աշխատանքների պետական վերահսկողություն:
- Հանցագործների համար առավել խիստ պատիժների սահմանում:

3. Դեպքերի ծավալների և վնասակար հետևանքների սահմանափակում.

Իրավապահ մարմինների աշխատանքի ակտիվացում, տուժածների վերականգնում և նույն անձանց` կրկին թրաֆիքինգի ենթարկվելու և կրկին տուժածի կարգավիճակում հայտնվելու դեպքերի կանխում:

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելումը նախատեսում է բազմաթիվ միջոցառումներ և ռազմավարություններ, որոնցից հատկապես կարևորվում է հասարակության, հատկապես ռիսկային, խոցելի խմբերի ու պոտենցիալ զոհերի իրազեկության մակարդակի բարձրացումը: Մասնավորապես, խոցելի ռիսկի խմբերին պետք է տրամադրել տեղեկատվություն` ա) մարդկանց առևտրով զբաղվողների կողմից կիրառվող հավաքագրման մեթոդների մասին, բ) այլ երկրներ միգրացիայի օրինական պահանջների և վաստակելու հնարավորությունների վերաբերյալ, գ) սեռական ճանապարհով փոխանցվող (ՄԻԱՎ/ՁԻԱՀ), սեռական ծառայությունների մատուցմամբ ու շահագործմամբ պայմանավորված տարաբնույթ հիվանդությունների մասին, դ) կոնկրետ այն

կազմակերպությունների մասին, որոնց հետ անհրաժեշտ է մշտական կապ պահել՝ առավել մանրամասն տեղեկատվություն ստանալու նպատակով:

Ընդ որում, հասարակության տարբեր շերտերի իրազեկության աստիճանը բարձրացնելուն ուղղված տեղեկատվական-լուսավորչական աշխատանքները պետք է իրականացվեն ինչպես կոնկրետ՝ թրաֆիքինգի երևույթի վերաբերյալ, որպես մարդկության արդի հրատապ հիմնախնդիր, այնպես էլ առավել լայն՝ քաղաքացիական հասարակության, մարդու իրավունքների, սեռերի հավասարության առնչությամբ:

Վերջինիս համատեքստում, խիստ կարևոր են հասարակության մեջ արմատավորված ***կարծրատիպերն ու նախապաշարմունքները:***

Այսպես, թրաֆիքինգի վրա մեծապես ազդում են հասարակության պատկերացումները կանանց և տղամարդկանց դերերի ու պարտականությունների վերաբերյալ, նրանց վարքը, արժեքային համակարգը և աշխատանքի գենդերային (սեռային) բաժանումը: Այրի, միայնակ, ամուսնալուծված կանայք, ընտանիքում «կերակրող» տղամարդ չունեցող, ինչպես նաև կրթություն, մասնագիտական հմտություններ և աշխատանք գտնելու համար անհրաժեշտ այլ միջոցներ չունեցող կանայք կարող են ընտանիքի կենսապահովման սահմանափակ ընտրություն ունենալ և խոցելի լինել թրաֆիքինգ իրագործողների համար, որոնք կարող են նրանց ներգրավել սեռական շահագործման մեջ: Նմանապես տղամարդկանցից ակնկալվում են որոշակի գենդերային դերակատարում, այն է՝ «ապրուստ հայթայթել» ընտանիքի համար: Տնտեսական այնպիսի պայմաններում, երբ բարձր է գործազրկությունը, նրանք, որպես կանոն խաբվում են տղամարդկանց բնորոշ աշխատանքի առաջարկներով, հիմնականում՝ շինարարության բնագավառում: Թե՛ կանանց, թե՛ տղամարդկանց համար սեռական ծառայությունների ոլորտում և կամ ստրկության կամ հարկադիր աշխատանքի պայմաններում՝ այլ տղամարդկանց հսկողության ներքո աշխատելու ամոթը և խարանը չեն համապատասխանում վարքի սոցիալապես ընդունված նորմերին: Նրանց գործողությունները ընդունելի չեն և հակասում են «բարոյական» կնոջը և «առնական» տղամարդուն ներկացացվող ակնկալիքներին: Որպես հետևանք, կանայք ու տղամարդիկ հայրենիք վերադառնալուց հետո չեն բացահայտում իրենց հետ տեղի ունեցածը՝ նախընտրելով մնալ անհայտ և էապես չօգնել քրեական գործերի քննությանը:

Կարծրատիպի և խտրականության դրսևորում է նաև թրաֆիքինգի ենթարկված կանանց անտարբեր կերպով «մարմնավաճառ» անվանելը, իսկ «թրաֆիքինգի կազմակերպիչ» արտահայտության փոխարեն, որպես հոմանիշ անփութորեն «կավատ» բառն օգտագործելը: Կանխակալության մասին է վկայում նաև հաճախ արտահայտվող այն կարծիքը, թե թրաֆիքինգի ենթարկվող կանայք մինչ այդ էլ մարմնավաճառներ էին, ովքեր

«վարժված էին» սեռական աշխատանքի, կամ «գիտեին, թե իրենց ինչ է սպասվում», և ուստի համաձայն էին շահագործվելու:

Հետևաբար, հասարակության մեջ արմատավորված կարծրատիպերի և պատկերացումների, մոտեցումների փոփոխումը, կարեկցանքի և ըմբռման ձևավորումը և այն փաստի գիտակցումը, որ թրաֆիքինգը մարդու իրավունքների հիմնախնդիր է, որն ունի գենդերային առանձնահատկություն, թրաֆիքինգի դեմ տեղեկատվական կանխարգելիչ միջոցառումների կարևոր բաղադրիչներից մեկն է :

Հարկ է նկատի ունենալ, որ հասարակության մեջ արմատավորված կարծրատիպերը «կոտրելը» ու պատկերացումներն ու մոտեցումները փոփոխելը տևական և լուրջ աշխատանք է պահանջում: Մասնավորապես, բնակչության շրջանում հարկ է ձևավորել դիրքորոշումներ այն մասին, որ՝

- Մարդկանց թրաֆիքինգը չպետք է հավասարեցվի մարմնավաճառության հետ:
- Համաձայնությունը չունի հիմնավորում, երբ թրաֆիքինգ իրականացնողները կիրառում են թրաֆիքինգի սահմանման մեջ մեջբերված միջոցները ցանկացած անձի թրաֆիքինգի ենթարկելու համար:
- Հարկադրական մարմնավաճառությունը մարդկանց թրաֆիքինգի միակ ձևը չէ (աշխատանքային շահագործում, հարկադիր մուրացկանություն, հարկադիր զինվորական ծառայություն, մարմնի օրգանների առևտուր, պարտապանի ստրկացում և այլն):
- Տղամարդիկ նույնպես կարող են դառնալ թրաֆիքինգի զոհեր (աշխատանքային շահագործում և այլն):

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) վտանգի վերաբերյալ բնակչության հետ անմիջական կապի մեջ գտնվող պետական և հասարակական կառույցների իրազեկության մակարդակը բարձրացնելու նպատակով ևս նախատեսվում են թրաֆիքինգի *հարցերով դասընթացներ և ուսուցողական ծրագրեր*, *վերապատրաստման դասընթացներ,* թրաֆիքինգի, նրա դեմ պայքարի, ինչպես նաև հանրապետությունում տրամադրվող սոցիալական աջակցության, զբաղվածության հարցերով և առողջապահական անվճար ծառայությունների մասին *նյութերի տրամադրում,* միջազգային և հասարակական կազմակերպությունների հետ համատեղ «կլոր սեղանների», տարբեր ռազմավարական քննարկումների, սեմինարների անցկացում:

Միգրացիայի միջազգային կազմակերպությունը (ՄՄԿ) իրականացնում է տեխնիկական համագործակցություն կառավարությունների և ոչ-կառավարական կազմակերպությունների հետ՝ տարբեր ծրագրերի իրականացման միջոցով, որոնց նպատակն է զորացնել կառավարությունների և քաղաքացիական հասարակության

հաստատությունների կարողությունները մարդկանց թրաֆիքինգի խնդիրներներն ավելի արդյունավետ կերպով լուծելու համար: Այս համագործակցությունն ընդգրկում է.

- *ՀԿ-ների, պետական պաշտոնյաների, իրավապահ մարմինների վերապատրաստում,*
- *թրաֆիքինգի վերաբերյալ օրենսդրության, քաղաքականության ու ընթացակարգերի մշակման և կառուցվածքային բարելավումների գործում տեխնիկական աջակցություն:*

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի գործընթացում անչափ կարևորվում ***է զանգվածային լրատվական միջոցների դերի բարձրացումը:***

Այս ուղղությունն ամենից առաջ ենթադրում է պետական և մասնավոր հեռուստատեսությունների, ռադիոընկերությունների հետ համատեղ մշակել երկարաժամկետ կայուն աշխատանքային կանոնակարգ՝ ուղղված հանրապետությունում մարդկանց շահագործման դեմ պայքարի արտացոլմանը, այդ թվում հատուկ հաղորդումների, մարդկանց շահագործման վերաբերյալ հայտարարությունների, թեմատիկ ֆիլմերի և տեսահոլովակների անվճար հեռարձակման միջոցով: ԶԼՄ-ներում պարբերաբար արտացոլել մարդկանց շահագործման դեմ պայքարի կազմակերպման նպատակով իրականացվող միջոցառումները, ապահովել այդ հարցերով զբաղվող խորհրդի անդամներին մասնակցությունը հեռուստա և ռադիոհաղորդումներին, մամլո ասուլիսներին, հոդվածներով հանդես գալուն: Թրաֆիքինգի հարցերով զբաղվող լրագրողների իրազեկության բարձրացման և այդ երևույթի մասին մատուցվող տեղեկատվության էթիկական և մասնագիտական մոտեցումների կազմավորման նպատակով նախատեսվում են կազմակերպել սեմինարներ, դասընթացներ:

Քանի որ ներկայումս հանրապետությունում գնալով ավելի ու ավելի ամրապնդվում է համացանցից օգտվելու մշակույթը, նախատեսվում և իրականացվում են միջոցառումներ համացանցի www.antitrafficking.am կայքը արդիականացնելու, դրանում զետեղված թրաֆիքինգի դեմ պայքարն արտացոլող նյութերը մշտապես թարմացնելու ուղղությամբ:

Անչափահասների շահագործումը (թրաֆիքինգը) կանխարգելու նպատակով նախատեսվում է շարունակել *«Պետական աջակցություն ՀՀ մանկական խնամակալական կազմակերպությունների շրջանավարտներին» ծրագիրը,* որը, մասնավորապես, իրականացնում է մանկական խնամակալական կազմակերպությունների շրջանավարտների բնակարանով ապահովում, առաջնահերթության կարգով ընդգրկում զբաղվածության պետական ծրագրերում:

Այս գործին մեծապես կնպաստեն նաև մանկատների և հատուկ դպրոցների սոցիալական աշխատողների և անչափահասների գործերով ՀՀ կառավարությանն առընթեր

ՀՀ ոստիկանության համապատասխան ստորաբաժանումների աշխատակիցների համար հատուկ դասընթացների կազմակերպումը:

Անչափահասների շահագործումը կանխարգելող միջոցառումներում էական նշանակություն ունեն դպրոցականներին ու երիտասարդությանն ուղղված *կրթական նյութերի (ուսումնական ծրագրեր, դասագրքեր) մշակումն ու տարածումը, դասախոսությունների անցկացումը:* Վերջիններս իրենց մեջ կընդգրկեն ինչպես ուղղակի, անմիջական գիտելիքներ և տեղեկատվություն մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգ) վերաբերյալ, այնպես էլ մարդու իրավունքների, նրա արժանապատվության և ամբողջական կերպարի, սեռերի հավասարրության, հանդուրժողականության վերաբերյալ առավել ընդհանրական գիտելիքներ և մոտեցումներ:

Ելնելով այն իրողությունից, որ Հայաստանի Հանրապետությունում աղքատությունը և գործազրկությունը մարդկանց շահագործմանը նպաստող կարևոր գործոններ են, նախատեսվում է զարգացնել բնակչության շրջանում իրականացվող ծրագրերի սոցիալ-տնտեսական ուղղվածությունը, Հայաստանի Հանրապետությունում աղքատության նվազեցման ռազմավարական ծրագրում, որպես բաղադրիչ մաս, ընդգրկել նաև մարդկանց շահագործման դեմ պայքարի միջոցառումները հատկապես առավել խոցելի խմբերի համար, թրաֆիքինգի հետ կապված հարցերը ներառել նաև կոռուպցիայի դեմ պայքարի, գենդերային, զարգացման և այլ ծրագրերում:

Մասնավորապես, գործազուրկ և փախստական կանանց համար իրականացնել ձեռներեցությամբ զբաղվելուն նպաստող աջակցության ծրագրեր, գյուղական վայրերում ապրող կանանց զբաղվածության ապահովման ծրագրեր՝ դրանք զուգակցելով իրազեկության բարձրացմանն ուղղված ծրագրերով ու հրապարակումներով:

Աջակցել գործազուրկներին, կանանց և երիտասարդներին մասնագիտական կողմնորոշման հարցերում, նրանց համար կազմակերպել մասնագիտական ուսուցման դասընթացներ՝ աշխատաշուկայում պահանջարկ ունեցող մասնագիտությունների գծով:

Ինչպես տեսնում ենք, սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրականացման ոլորտում թրաֆիքինգի դեմ պայքարի վերը նշված ռազմավարությունները բխում են նրանից, որ արմատական պատճառներից մեկը ***պահանջարկն*** է: Այստեղից էլ առանձնահատուկ կարևորվում և շեշտադրվում են այն գործոնները, որոնք մեծացնում են մարդկանց առևտրի առնչությամբ խոցելիության աստիճանը:

Գլուխ 8. Թրաֆիքինգի (մարդկանց շահագործման) զոհերի պաշտպանությունը և աջակցությունը

Թրաֆիքինգի դեմ պայքարի այս ուղղությունը նախատեսում է՝

- թրաֆիքինգի զոհերի բացահայտում և վերադարձի կազմակերպում,
- թրաֆիքինգի զոհերին օգնության և աջակցության ցուցաբերում:

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերի բացահայտման և վերադարձի կազմակերպման նպատակով նախատեսվում են՝ ա) ոստիկանության, սահմանապահ մարմինների, հարցազրույց վարողների համար թրաֆիքինգի զոհերի հայտնաբերման և նույնացման մասնագիտական աշխատանքները բարելավող դասընթացներ, բ) մշակել թրաֆիքինգի զոհերի նույնացման չափանիշների ցանկ՝ նրանց առնչվող մարմինների և կազմակերպությունների կողմից կիրառման համար, գ) քննարկել սահմանային անցակետերում ժամանակավոր կացարաններ ստեղծելու խնդիրը, դ) համագործակցել ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների աշխատողների հետ՝ թրաֆիքինգի զոհերի հայրենիք վերադարձն ապահովելու համար, ե) մշակել մարդկանց շահագործման զոհերի վերականգնողական և աջակցության կենտրոններ ուղղորդելու մեխանիզմներ և հրատարակել հատուկ ձեռնարկ:

Մինչ մարդկանց շահագործման զոհերի օգնության և աջակցության իրականացման կոնկրետ գործողություններին ծանոթանալը, նախ նշենք՝ որպեսզի թրաֆիքինգի զոհերին մատուցվող անհրաժեշտ օգնությունը արդյունավետ լինի, կարողանանք հասկանալ՝ ինչպե՞ս, ի՞նչ ուղղությամբ տանել այն, ամենից առաջ հարկավոր է պարզել, թե ինչ հետևանքներ է թողնում թրաֆիքինգը զոհի վրա, թե հատկապես ինչ է ապրել ու զգացել զոհը, ինչպիսին են նրա կարիքները:

Թրաֆիքինգի հետևանքները: Նախ նշենք, որ թրաֆիքինգի հետևանքները մարդկանց առևտրի զոհերի համար ***խիստ բացասական են***: Անգամ, եթե զոհին հաջողվում է դուրս գալ այդ վտանգավոր ցանցից և տուն վերադառնալ, թրաֆիքինգի հիմնախնդիրները դրանով չեն ավարտվում: Մինչև բնականոն կյանքի անցնելը թրաֆիքինգի զոհերը պետք է վերականգնվեն նվաստացման, անտարբեր վերաբերմունքի, ֆիզիկական և հոգեբանական բռնությունների հետևանքներից:

Տուն վերադառնալուց հետո թրաֆիքինգի զոհերը հաճախ ստիպված են լինում բախվել ոչ միայն բնակարանի, աշխատատեղի բացակայության, դրամական դժվարությունների հետ, այլև տագնապել իրենց և իրենց հարազատների կյանքի ու անվտանգության համար:

Թրաֆիքինգի զոհերը հաճախ ***առողջության*** հետ կապված լուրջ խնդիրներ են ունենում: Աշխատելով և ապրելով խիտ բնակեցված շինություններում և հակահիգիենիկ պայմաններում, նրանք հեշտությամբ վարակվում են ինֆեկցիոն հիվանդություններով, մշտական կիսաքաղց վիճակը հանգեցնում է մարսողության խնդիրների, ստամոքսի խոցերի, թափվում են ատամները: Ծանր ու երկարատև աշխատանքը առաջացնում է սիրտ-անոթային

համակարգի, ողնաշարի հիվանդություններ: Հաճախ ենթարկվելով բռնության ու ծեծի՝ ունենում են ներքին օրգանների վնասվածքներ: Այս տեսակետից հատկապես տուժում են մարմնավաճառները, որոնց, «ապրանքային» տեսքը չվնասելու համար, հարվածում են մարմնի հենց այն մասերին, որտեղ գտնվում են ներքին օրգանները: Հաճախ սեռական բռնության զոհերը տառապում են սեռական ճանապարհով փոխանցվող անբուժելի հիվանդություններով (ՄԻԱՎ/ՁԻԱՀ):

Թրաֆիքինգի զոհերն ունենում են նաև բավականին լուրջ ***հոգեբանական*** խնդիրներ: Հաճախ նկատվում են հասարակության մեջ նրանց մարգինալացման դեպքեր, նրանք չեն ցանկանում խոսել իրենց հետ պատահածի մասին, կամ էլ ստում են ու ձևանում, թե ոչինչ չի եղել: Մարդկանց առևտրի շատ զոհեր ապրում են մշտական վախի ու սարսափի մեջ, որ ինչ-որ մեկը իրենց նկատմամբ բռնություն կկիրառի, նրանք չեն կարողանում թուլանալ և հանգստանալ, մարդկանց անվստահությամբ են վերաբերվում: Քիչ չեն դեպքերը, երբ նրանք ընկնում են դեպրեսիայի մեջ, նրանց հանգիստ չի տալիս կյանքին վերջ տալու միտքը: Ինչպես մարմնավաճառությամբ զբաղվելիս, այնպես էլ դրանից հետո նման կանանց զայրույթի օբյեկտը, որքան էլ տարօրինակ թվա, հենց իրենք են լինում, և պատահական չէ, որ նրանք հաճախ են իրենց վնասում և խեղում: Ինքնասպանությունների դեպքերը և փորձերը մարմնավաճառների շրջանում գերազանցում են սովորական մարդկանց մոտ նկատվող դեպքերի թվին:

Քիչ չեն դեպքերը, երբ սեռական շահագործման զոհերը տառապում են *հետտրավմատիկ սթրեսային համախտանիշով,* որի դեպքում նրանց մոտ դրսևորվում են՝

- Տրավմատիկ իրավիճակը վերապրելու հակում՝ հաճախ կրկնվող հիշողություններ և մղձավանջներ, ապրած տրավմայի մասին մտածելու և խոսելու ցանկության իսպառ բացակայություն, տրավմայով պայմանավորված զգացմունքների ժխտում, բացասական իրավիճակի հետ կապված հանգամանքների վերհիշման անկարողություն:
- Անտարբերություն և ինքնամեկուսացում՝ նախկինում ուրախություն և բավարարվածություն պատճառող գործունեության նկատմամբ հետաքրքրության կորուստ, մյուս մարդկանցից խզված ու անջատված լինելու զգացում, հուզական անզգայություն («բթություն») և հարազատների նկատմամբ սիրո անկարողություն, ապագա չունենալու զգացողություն:
- Նյարդայնություն՝ քնի խանգարում, մակերեսային և ընդհատվող քուն, բարձր գրգռվածություն, անվերահսկելի զայրույթի պոռթկումներ, դժվարություններ կապված ուշադրության կենտրոնացման հետ, մշտական զգուշավորություն:

Ինչպես տեսնում ենք, թրաֆիքինգի բացասական հետևանքները զոհերի համար բազմաթիվ են: Դրանցում կարելի է առանձնացնել դժվարություններ, որոնք անդրադառնում են զոհի

- սոցիալական և տնտեսական վիճակի վրա,
- իրավական պաշտպանվածության վրա,
- հոգեկան առողջության վրա,
- ֆիզիկական առողջության վրա,
- կյանքի և անվտանգության վրա:

Առավել բարդ են այն դեպքերը, երբ թրաֆիքինգի զոհը զգում է ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական (բնակարանային, դրամական և այլն) դժվարություններ, այլև բացասական հետևանքներ, որոնք անդրադառնում են նաև նրա ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա:

Հենց սա նկատի ունենալով թրաֆիքինգի ենթարկված անձանց ազգային ուղղորդման կարգը օգնության կազմակերպման արդյունավետությունը մեծապես պայմանավորում է *վերը նշված ոլորտների մասնագետների, տարբեր շահագրգիռ կառույցների և կազմակերպությունների համատեղ աշխատանքով և համագործակցությամբ:*

Ինչպես վերը նշվեց, թրաֆիքինգից տուժած մարդիկ վերադառնալով տուն բախվում են բազմաթիվ խնդիրների, ունենում են շատ դժվարություններ: Ավելին, համապատասխան աջակցության և հնարավորությունների բացակայությունը բերում է նրան, որ նրանցից ոմանք նորից են ենթարկվում բռնության և շահագործման, ընդհուպ՝ կրկին թրաֆիքինգի շրջապտույտի մեջ ընկնելը:

Սրանով պայմանավորված էլ առաջնահերթ խնդիր է դառնում թրաֆիքինգի զոհերի վերականգնողական և վերասոցիալականացմանն ուղղված ծառայությունների ու ծրագրերի ստեղծումն ու նրանց գործունեության զարգացումը, որոնք կգործեն կամավորության և գաղտնիության սկզբունքներով:

Որպես ուղենիշ ունենալով կարևոր այն սկզբունքը, որ թրաֆիքինգից տուժած *անձինք կարիք ունեն ըմբռնման և կարեկցանքի և ոչ մի դեպքում չպետք է դատապարտվեն կամ հետապնդվեն,* ծրագրերը և ծառայությունները պետք է առաջնորդվեն ***տրամաբանորեն ուղղորդվող և իրար հաջորդող գործողությունների հետևյալ շղթայով***՝

- թրաֆիքինգի զոհի հայրենիք վերադարձի կազմակերպում, դիմավորում օդանավակայանում, անհրաժեշտության դեպքում տուժածի ուղեկցում ողջ ուղևորության ընթացքում,
- անձի պաշտպանության ապահովում,
- սոցիալական, հոգեբանական, բժշկական օգնության կազմակերպում,

- իրավական օգնություն,
- փաստաթղթերի վերականգնում,
- օգնություն կրթական հաստատությունում (դպրոց, բուհ) վերականգնվելու և ուսումը շարունակելու հարցում,
- մասնագիտական հմտությունների ուսուցում կամ օգնություն՝ ձեռք բերելու նոր մասնագիտություն,
- օգնություն զոհին՝ վերադառնալու աշխատաշուկա,
- այլ օգնություն՝ պայմանավորված անձի անհատական պահանջմունքներով:

Նշենք նաև, որ այս օգնության արդյունավետությունը զգալիորեն կախված է թրաֆիքինգի զոհի սոցիալական հմտություններից և այն հանգամանքով, թե որքանով է զոհը լրջորեն վերաբերվում իր դրության վերականգնմանը:

Թրաֆիքինգի դեմ պայքարի ոլորտում Միգրացիայի միջազգային կազմակերպության կարևորագույն դերը անմիջական աջակցությունն է թրաֆիքինգի զոհերին: ՄՄԿ-ը միակ միջազգային միջկառավարական կազմակերպությունն է, որը տարբեր երկրներում իր գրասենյակների ցանցի միջոցով իրականացնում է թրաֆիքինգի զոհերի նույնականացումն ու տեղափոխումը՝ վերադարձը: Մինչ օրս թրաֆիքինգի զոհերի նույնականացման համար օգտագործվում է ՄՄԿ-ի կողմից մշակված հարցաշարը: Թրաֆիքինգի զոհերի անմիջական օգնությունն ընդգրկում է.

- ապահով վայրում կացարանի տրամադրում,
- բժշկական, հոգեբանական, սոցիալական աջակցություն,
- հմտությունների զարգացում ու միջին մասնագիտական պրոֆ-տեխնիկական ուսուցում,
- աջակցություն վերաինտեգրման գործում,
- ապահով ու արժանավայել կերպով դեպի հայրենիք կամավոր վերադարձի կամ ծայրահեղ դեպքերում երրորդ երկրներում վերաբնակեցման հնարավորությունների ընձեռում,
- հատուկ պաշտպանության ապահովում անչափահաս զոհերին:

Հոգեբանական օգնություն թրաֆիքինգի զոհերին: Նկատի ունենալով թրաֆիքինգի հետևանքներն ու այն հոգեբանական դժվարությունները, որոնք ունենում են թրաֆիքինգի զոհերը, ամենից առաջ հարկ է փաստել, որ հոգեբանական աշխատանքն ու օգնությունը երկարատև գործընթաց է, ուստի պահանջում է համբերատար և հետևողական աշխատանք և առաջին հերթին՝ բարենպաստ հոգեբանական մթնոլորտի ապահովում:

Թրաֆիքինգի զոհի հետ հոգեբանական աշխատանքը ենթադրում է մի շարք սկզբունքների և պահանջների պահպանում՝

1. ***Մարդու արժեվորումն ու գնահատումը***՝ անկախ մշակութային և հոգևոր, ազգային և ռասայական, սեռային և սոցիալական առանձնահատկություններից, ինչպես նաև նրա հետ պատահած իրավիճակից: Համոզվածություն այն բանում, որ մարդը չի կարող «վատը» լինել, իսկ դժվարությունները նրա կյանքում վկայում են ստեղծված իրավիճակից կառուցողական ելքերի բացակայության մասին:

2. ***Հարգանք և նրբանկատություն մշակութային այն արժեքների ու հավատալիքների նկատմամբ,*** որոնք իրենց ազդեցությունն են թողել զոհի վարքագծի վրա (չի բացառվում, որ վերջիններս նախկինում նրա համար հանգստության և վստահության աղբյուր են եղել, և նրանց կարևորությունը պետք չէ նվազեցնել կամ անտեսել):

3. ***«Հանուն մարդու» սկզբունքի պահպանում***: Հարկ է հիշել, որ թրաֆիքինգի զոհը գտնվում է ճգնաժամի մեջ, որի ժամանակ թուլանում են սեփական պաշտպանական մեխանիզմները, և հարկավոր է օգնել նրան սեփական ուժերն ու էմոցիոնալ դիմադրողականությունը վերականգնելու համար:

4. ***Հոգեբանական խնդրի և իրավիճակի յուրատիպություն, վերջինիս լուծման անհատական ուղի:*** Յուրաքանչյուր զոհի համար իր հետ պատահածն ու վերջինիս ընկալման առանձնահատկությունները, իրավճակի լուծման ձևերը անկրկնելի են և նման չեն ուրիշներին: Այլ մարդկանց, այլ դեպքերի, իրավիճակների փորձը կարող է օգնել հասկանալու հիմնախնդիրը, բայց լուծումը պետք է այնպիսին լինի, որը համապատասխանի տվյալ անձնավորությանը և նրա կարիքներին:

5. ***Սուբյեկտիվ ապրումները չեն կարող գնահատվել «լավ» կամ «վատ»***: Օգնել նրան հասկանալու, գիտակցելու իր զգացմունքները, «խրախուսել» նրա իրավունքը զայրացած լինելու, չբացառել նրա ոչ մի հույզ և զգացմունք, դրանց դրսևորում և արտահայտում:

6. ***Վստահություն և հավատ զոհի ուժերի ու հնարավորությունների նկատմամբ: Գիտակցել, որ վերջինս կարիք չունի փրկության, հարկավոր է օգնել նրան գնահատել սեփական ուժերն ու հնարավորությունները:***

Սա նշանակում է զոհի ընկալում որպես սեփական խնդիրները լուծելու համար պոտենցիալ հնարավորություններ ունեցող անձ: Այն ենթադրում է խնդրահարույց իրավիճակներից դուրս գալու ուղիներ փնտրելու անձի նախաձեռնությունը տեսնելու և աջակցելու կարողություն:

7. ***Տեղեկատվության գաղտնիության ապահովում և խարդավանքների ու զանազան մանիպուլիացիաների նպատակով զոհի վերաբերյալ հոգեբանական տեղեկատվության***

օգտագործման բացառում: Հոգեբանական ինֆորմացիայի առաջին կրողը այցելուն է, և այցելուն իրավունք ունի որոշելու, թե ում կարող է այն մատչելի և հասանելի լինել:

Նշված սկզբունքների ապահովումը հենց ստեղծում է բարենպաստ հոգեբանական մթնոլորտ, ինչը հնարավորություն է տալիս մարդկանց շահագործման զոհին՝

- վստահել և հավատալ հոգեբանին, ի դեմս հոգեբանի տեսնել իրեն հասկացող և հավատացող անձի, որը պատրաստ է ու կարող է իրեն օգնել,
- ազատորեն և հանգիստ շարադրել իր պատմությունը, նկարագրել իր ապրումներն ու զգացմունքները և ազատորեն դրսևորել դրանք,
- հոգեբանի հետ համատեղ գտնել իր հոգեբանական դժվարությունների լուծման ուղիները:

Գլուխ 9. Համագործակցությունը թրաֆիքինգի (մարդկանց շահագործման) դեմ պայքարի ոլորտում

Նկատի ունենալով թրաֆիքինգ երևույթի էությունը, նրա առանձնահատկություններն ու յուրահատկությունները, վերջինիս դեմ պայքարի արդյունավետությունը մեծապես պայմանավորված է հաջող համագործակցությամբ, ինչն էլ հենց ամրագրված է Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայով:

Ըստ կոնվենցիայի համագործակցությունը դիտարկվում է երկու ասպեկտով՝ ***միջազգային համագործակցություն*** և ***համագործակցություն քաղաքացիական հասարակության հետ***:

Միջազգային համագործակցության ոլորտում Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունները պարտավորվում են համագործակցել միմյանց հետ՝ հնարավորինս լայնորեն կիրառելով համապատասխան միջազգային և տարածաշրջանային փաստաթղթերը, միասնական կամ փոխադարձ պարտավորություններ սահմանող օրենսդրության հիման վրա ձեռք բերված պայմանավորվածությունները:

Համագործակցությունը ենթադրում է թրաֆիքինգի դեմ պայքարի միջպետական ծրագրերի, համապարփակ մոտեցումների, միգրացիային առնչվող միասնական հանձնարարականների մշակում և այս ոլորտում համաձայնեցված գործողությունների իրականացում:

Համագործակցության ոլորտում կիրառվող միջոցառումները և ծրագրերը իրենց մեջ ընդգրկում են թրաֆիքինգի դեմ պայքարի հետևյալ քայլերը՝

1. Կոմերցիոն նպատակներով մարմնավաճառության և շահագործվող աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկի ձևավորման գործոնների և օրենսդրական, ռազմավարական և այլ վճռական միջոցառումների վերլուծություն:
2. Կյանքում բազմազան հնարավորություններ ընձեռող ծրագրերի մշակում՝ ընդգրկելով բազային կրթություն, մասնագիտական պատրաստում և անգրագիտության վերացում, հատկապես կանանց և անբարենպաստ պայմաններում գտնվող այլ խմբերի մոտ:
3. Երեխաների կրթական հնարավորությունների ընդլայնում, դպրոց չհաճախող երեխաների թվի նվազեցում:
4. Պոտենցիալ միգրանտներին անհրաժեշտ տեղեկատվության տրամադրում միգրացիայի վտանգների (շահագործում, պարտքեր, առողջության և անվտանգության սպառնալիքներ, անբուժելի սեռական հիվանդություններ), ինչպես նաև օրինական միգրացիայի հնարավորությունների վերաբերյալ:
5. Իրազեկման միջոցառումների անցկացում՝ թրաֆիքինգի վտանգների վերաբերյալ հասարակության իրազեկության ընդարձակման նպատակով:
6. Մարդուն միգրացիայի անօրինական և մեծ ռիսկեր պարունակող ստիպողական աշխատանքի դրդող քաղաքականության հետազոտում և փոփոխում: Օրինակ, հարկավոր է վերլուծել կնոջ վրա ռեպրեսիվ կամ դիսկրիմինացիոն օրենսդրության ազդեցությունը քաղաքացիության, սեփականության, էմիգրացիայի և միգրացիայի հարցերով:
7. Օրինական, շահույթ բերող կամ աշխատանքային շահագործումը բացառող միգրացիայի հնարավորությունների ընդարձակման ուղիների հետազոտում: Պետության կողմից աշխատանքային միգրացիայի խրախուսումը պետք է պայմանավորված լինի միգրանտ աշխատողների իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմների առկայությամբ:
8. Իրավապահ մարմինների պոտենցիալի ամրապնդում թրաֆիքինգով զբաղվող մարդկանց ձերբակալման և դատական հետապնդման ոլորտում:
9. Խոցելիության աստիճանը նվազեցնելուն ուղղված միջոցառումների ձեռնարկում՝ բոլոր մարդկանց իրավաբանական փաստաթղթեր՝ ծննդյան, քաղաքացիության, ամուսնության և այլն, տրամադրելու միջոցով:

Ինչպես տեսնում ենք, վերը նշված թրաֆիքինգի դեմ պայքարի քայլերն ուղղված են երևույթի ոչ թե արտաքին դրսևորումների, այլ հիմնահարցի խորը և արմատական պատճառների բացահայտմանն ու դրանց վերացմանը: Այդ ռազմավարությունները բխում են նրանից, որ արմատական պատճառներից մեկը ***պահանջարկն*** է: Այստեղից էլ, պետությունների և միջպետական կազմակերպությունների միջոցառումների ծրագրերում

առանձնահատուկ կարևորվում և շեշտադրվում են այն գործոնները, որոնք մեծացնում են մարդկանց առևտրի առնչությամբ խոցելիության աստիճանը՝ ընդգրկելով մինչև անհավասարության, չքավորության, խտրականության և նախապաշարմունքների բոլոր ձևերը:

Քաղաքացիական հասարակության հետ համագործակցության ոլորտը ենթադրում է պետական մարմինների ու պետական պաշտոնյաների համագործակցություն հասարակական կազմակերպությունների, այլ համապատասխան կառույցների և քաղաքացիական հասարակության անդամների հետ:

ՄՄԿ-ն սերտորեն համագործակցում է կառավարական, միջ-կառավարական և ոչ կառավարական գործընկերների, ինչպես նաև գիտահետազոտական հաստատությունների և մասնավոր հատվածի հետ՝ նպատակ հետապնդելով աջակցել, մարդասիրական օգնություն ցուցաբերել դժվարին կացության մեջ հայտնված միգրանտներին՝ փախստականներին, տեղահանվածներին, թրաֆիքինգի զոհերին: ՄՄԿ-ն ընդգրկված է մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարում 1994թ. և իրականացրել է 500-ից ավելի ծրագիր աշխարհի 85 երկրում և տրամադրել աջակցություն թրաֆիքինգի ենթարկված ավելի քան 15000 մարդու: ՄՄԿ-ի հիմնական նպատակն է կանխել թրաֆիքինգն ու պաշտպանել մարդկանց առևտրի զոհերին՝ միևնույն ժամանակ նրանց ընձեռնելով ապահով վերաինտեգրման ու վերադարձի եղանակներ: ՄՄԿ-ի հակաթրաֆիքինգային գործունեությունն ամբողջությամբ հիմնված է թաֆիքինգի ենթարկված անձի բարօրության ապահովման սկզբունքի վրա:

Գլուխ 10. Թրաֆիքինգի դեմ պայքարի միջոցառումները Հայաստանի Հանրապետությունում

Թրաֆիքինգի դեմ պայքարը Հայաստանի Հանրապետությունում սկսվել է 2002 թվականի հոկտեմբերից, երբ Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի որոշմամբ Հայաստանի Հանրապետությունից շահագործման նպատակով մարդկանց ապօրինի փոխադրման, տեղափոխման ու առուվաճառքի (թրաֆիքինգի) հետ կապված հարցերն ուսումնասիրելու և առաջարկություններ ներկայացնելու նպատակով ստեղծվեց միջգերատեսչական հանձնաժողով: Այն գործում էր Հայաստանի Հանրապետության Արտաքին գործերի նախարարության ղեկավարությամբ և ընդգրկում բոլոր շահագրգիռ նախարարությունների ու գերատեսչությունների ներկայացուցիչներին, Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության աշխատակազմերի փորձագետներին, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների: Իրականացվող աշխատանքների արդյունավետությունը բարձրացնելու

նպատակով Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2007 թվականի դեկտեմբերի 6-ի N 861-Ա որոշմամբ[19] ստեղծվել է Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հարցերով խորհուրդ՝ Հայաստանի Հանրապետության փոխվարչապետ, Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման նախարարի նախագահությամբ: Խորհրդի անդամներ են բոլոր շահագրգիռ նախարարությունների և գերատեսչությունների ղեկավարները: Խորհրդի ընթացիկ աշխատանքները կազմակերպելու նպատակով ստեղծվել է նաև աշխատանքային խումբ:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի հունվարի 15-ի N 58-Ն որոշմամբ[20] Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը հաստատեց Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հարցերով խորհրդի կողմից մշակված՝ մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի կազմակերպման հայեցակարգը և ազգային ծրագիրը՝ 2004-2006 թվականների համար:

Ազգային ծրագիրն ընդգրկում էր գործունեության այնպիսի ուղղություններ, ինչպիսիք են հանրապետությունում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հարցերով օրենսդրական դաշտի կատարելագործումը, հանրապետությունում և դրանից դուրս մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) տարածման աստիճանի ուսումնասիրումը, կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացումը, մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերին աջակցելու և նրանց պաշտպանությանն ուղղված ծրագրերի իրականացումը: Նշված ժամանակահատվածում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի նպատակով օրենսդրական դաշտի կատարելագործման աշխատանքները ծավալվել են երկու հիմնական ուղղությամբ՝ ներպետական՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում համապատասխան փոփոխություններ կատարելով և միջազգային պայմանագրերին միանալու եղանակով: Վավերացվել են Միավորված ազգերի կազմակերպության «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիան և դրան կից երկու կամընտիր արձանագրությունները՝ «Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» ու «Ցամաքով, ծովով և օդով միգրանտների անօրինական փոխադրումների դեմ», վավերացվել է նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիային կից կամընտիր արձանագրությունը: Հայաստանի կողմից վավերացվել է նաև Եվրոպայի խորհրդի 2005 թվականի մայիսի 16-ի «Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիան: 2003 թվականի օգոստոսի 1-ից Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում մտցվել է նոր՝ 132-րդ՝ «Մարդկանց առևտուր» հոդվածը: Ներպետական օրենսդրական դաշտում՝ 2006

[19] Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2007 թվականի դեկտեմբերի 6-ի N 861-Ա որոշում
[20] Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի հունվարի 15-ի N 58-Ն որոշում

թվականի հունիսից վերախմբագրվել է Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածը՝ նոր տարբերակով, որով առավել հստակ և ամբողջական է սահմանվում թրաֆիքինգի հանցատեսակը, «մարդկանց առևտուր» բառերը փոխարինվել են «շահագործում» բառով: Ավելացել է նաև նոր՝ 132.1 հոդվածը, որը սահմանում է առավել խիստ պատժամիջոցներ մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կազմակերպիչների նկատմամբ:

Աշխատանքային շահագործման դեմ պայքարի համատեքստում հարկ է նշել Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում ներառված այն հոդվածները, որոնք արգելում են հարկադիր աշխատանքը, բռնությունն աշխատողի նկատմամբ, մինչև 14 տարեկան երեխային աշխատանքային գործունեության մեջ ներգրավելը, ինչպես նաև այն հոդվածները, որոնք ապահովում են գործատուի գործունեության նկատմամբ պետական վերահսկողությունը:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանությունում ստեղծվել են թրաֆիքինգի դեմ պայքարի հատուկ ստորաբաժանումներ:

Թրաֆիքինգի կանխարգելման համար ձեռնարկվել են տարբեր միջոցներ: Դրանք են՝ անօրինական միգրացիայի հարցերի արտագնա աշխատանքների կազմակերպման օրենսդրական կարգավորումը, թրաֆիքինգի վտանգի մասին բնակչության իրազեկության բարձրացումը, թրաֆիքինգի հարցերով զբաղվող պաշտոնյաների ուսուցման կազմակերպումը, ռիսկային խմբերի տնտեսական խթանումը, ինչպես նաև հասարակության հետ անմիջական աշխատանքը՝ զոհերի հայտնաբերման և նրանց նկատմամբ բնակչության հանդուրժողական վերաբերմունքի ձևավորման համար:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ թրաֆիքինգի առումով Հայաստանը հիմնականում ելքի երկիր է, արտերկրում զոհերի հայտնաբերման աշխատանքներն իրականացվում են Հայաստանի Հանրապետության դիվանագիտական ներկայացուցչությունների, Հայ առաքելական եկեղեցու, մշակութային կենտրոնների և սփյուռքահայ համայնքների կազմակերպությունների միջոցով: Թրաֆիքինգի մասին հիմնական տեղեկատվության աղբյուրներն օպերատիվ և տարբեր պետական ու ոչ կառավարական կազմակերպություններից ստացված տեղեկություններն են:

2004-2006 թվականների ընթացքում հայտնաբերվել է թրաֆիքինգի 143 զոհ: Նրանց տրամադրվել է հոգեբանական, բժշկական, սոցիալական և իրավաբանական անհրաժեշտ օգնություն՝ հասարակական կազմակերպություններում ստեղծված երկու վերականգնողական և աջակցության կենտրոններում: Բացի դրանից, աշխատանքներ են իրականացվել հասարակության մեջ նրանց վերաինտեգրման համար:

Հայաստանի Հանրապետությունում թրաֆիքինգի հարցերով խորհրդի 2004-2006 թվականների ազգային ծրագրի իրականացման մասին հաշվետվությունը ներկայացվել է Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն:

Չնայած կատարված մեծածավալ աշխատանքներին՝ Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հարցերով խորհուրդը 2004-2006 թվականների ազգային ծրագրի իրականացման գործում բացահայտեց որոշակի բացթողումներ:

Քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հարցերով խորհրդին չէր վերապահված կառավարական կառույցների աշխատանքները համակարգելու իրավասությունը, նրա որոշումները չէին կարող պարտադիր լինել նախարարությունների համար, իսկ դրանք ներկայացնող Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հարցերով խորհրդի անդամների ոչ բարձր կարգավիճակը թույլ չէր տալիս զգալիորեն ազդել միջոցառումների կատարման գործընթացի վրա: Ազգային ծրագիրը հիմնականում ուղղված էր սեռական շահագործման դեմ պայքարին, դրանում նախատեսված չէին աշխատանքային թրաֆիքինգի դեմ պայքարի միջոցառումները: Ակնհայտ դժվարություններ կային մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերին աջակցություն ցուցաբերելու հարցում: Ազգային ծրագրի իրականացման ընթացքում պարզորոշ դարձավ զոհերի ուղղորդման մեխանիզմների մշակման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև, պետական հովանավորության անհրաժեշտությունը զոհերին՝ ժամանակավոր ապաստանի տրամադրման գործում: Չնայած թրաֆիքինգի հարցերով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության կատարելագործման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցներին՝ դեռևս թրաֆիքինգ իրականացնողների բացահայտման և նրանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ իրականացվող աշխատանքներն զգալիորեն բարելավման կարիք ունեն:

Հաշվի առնելով ազգային ծրագրի իրականացման ընթացքում ի հայտ եկած բացթողումները՝ Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հարցերով խորհրդի կողմից մշակվել է 2007-2009 թվականների ընթացքում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի կազմակերպման ազգային ծրագրի նախագիծ, որը հաստատվել է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2007 թվականի դեկտեմբերի 6-ի N 1598-Ն որոշմամբ[21]: Հիշյալ որոշմամբ հաստատվել է նաև ազգային ծրագրի իրականացման ժամանակացույցը: Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հարցերով խորհրդին հանձնարարվել է

[21] Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2007 թվականի դեկտեմբերի 6-ի N 1598-Ն որոշում

յուրաքանչյուր կիսամյակ Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն ներկայացնել հաշվետվություն կատարված աշխատանքների մասին:

Ազգային ծրագրով ներկայացված ռազմավարություններն ու գործողություններն ուղղված են մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի արդյունավետ կազմակերպմանը և ներառում են յոթ հիմնական բաժին՝

1) մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) քրեականացում, օրենսդրության և օրենքների կիրառում,

2) մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելում,

3) մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերի պաշտպանություն և աջակցություն,

4) համագործակցություն,

5) ուսումնասիրությունների կատարում,

6) կառավարում և համակարգում,

7) մոնիթորինգ և գնահատում:

Միջազգային համագործակցություն ասպարեզում նախատեսվում են ա) շարունակել համագործակցությունը ՀՀ կառավարության և ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի միջև («Հակաթրաֆիքինգային ծրագիր, օժանդակություն կարողությունների զարգացմանը, աջակցություն թրաֆիքինգի զոհերին», ինչպես նաև ՀՀ-ում հավատարմագրված միջազգային և հասարակական կազմակերպությունների հետ, բ) զարգացնել պետական կառույցների և միջազգային կազմակերպությունների համագործակցությունը մարդկանց շահագործման զոհերի ուղղորդման, նրանց պաշտպանության, վերականգնողական և աջակցության կենտրոնների աշխատանքների բարելավման ուղղությամբ, գ) մարդկանց շահագործում իրականացնողների և զոհերի հայտնաբերման նպատակով ընդլայնել ու բարելավել համագործակցությունը օտարերկրյա իրավապահ մարմինների և մասնագիտացված միջազգային կազմակերպությունների (Ինտերպոլ, Եվրապոլ) հետ:

Տարածաշրջանային ու միջգերատեսչական համագործակցության ասպարեզում նախատեսվում է ամրապնդել թրաֆիքինգի դեմ պայքարի գործնական կապերը տարածաշրջանային մակարդակով, մասնավորապես վրաց գործընկերների հետ, ընդլայնել համագործակցությունը և ուղիղ կապ հաստատել սահմանային վերահսկողության մարմինների միջև, օգտագործել ստեղծված և գործող տեղական ու տարածաշրջանային ոչ կառավարական կազմակերպությունների, ինչպես նաև ԶԼՄ-ների ցանցերը:

Թրաֆիքինգի դեմ պայքարի արդյունավետությունը բարձրացնելու և առաջացած խնդիրներն արձանագրելու և լուծելու նպատակով՝ մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի 2007-2009 թվականների ազգային ծրագրով նախատեսված է, որ Հայաստանի

Հանրապետության մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգ) հարցերով խորհուրդը պարբերաբար պետք է՝

- կատարի մարդկանց շահագործման հարցերով զբաղվող ՀՀ պետական կառույցների աշխատանքների կատարման ժամանակ առաջացած խնդիրների վերլուծություն և ներկայացնի առաջարկություններ դրանց բարելավման ուղղությամբ,
- իրականացնի Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկանց աշխատանքային շահագործման չափերի և բնութագրերի վերաբերյալ ուսումնասիրություններ (այդ թվում նաև՝ այլընտրանքային):

Թրաֆիքինգի դեմ պայքարին ուղղված աշխատանքներն ու ձեռնակվող միջոցառումները բարելավելու, հետադարձ կապն ապահովելու և գնահատելու նպատակով նախատեսվում է նաև ***մոնիթորինգի և գնահատման իրականացում:***

Ազգային ծրագրում քննարկվում է մոնիթորինգի և գնահատման ազգային համակարգի ու դրա տարրերի մշակման նպատակահարմարությունը:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2008 թվականի նոյեմբերի 20-ի N 1385-Ա որոշմամբ[22] հաստատվել է մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) ենթարկված անձանց ազգային ուղղորդման կարգը: Սահմանվել է, որ մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերի ուղղորդման գործում Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման լիազորված մարմիններն են Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի, արտաքին գործերի, առողջապահության, տարածքային կառավարման նախարարությունները, կառավարությանն առընթեր Ազգային անվտանգության ծառայությունը և Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանությունը:

Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) ենթարկված անձանց ազգային ուղղորդման կարգը սահմանում է համագործակցության այն համակարգը, որի միջոցով պետական կառավարման մարմիններն իրականացնում են իրենց պարտականությունները մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) ենթարկված անձանց իրավունքների պաշտպանության և այն զարգացնելու ուղղությամբ՝ իրենց գործունեության մեջ ռազմավարական համագործակցություն ծավալելով քաղաքացիական հասարակության հետ: Սույն կարգի հիմնական նպատակն արդյունավետ ուղի սահմանելն է՝ մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերին ծառայություններ մատուցելու համար, այդ թվում՝ կացարանի, մասնագիտական բժշկական և հոգեբանական օգնության, խորհրդատվության, կրթության կամ ուսուցման մատչելիության ապահովումը:

---

[22] Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2008 թվականի նոյեմբերի 20-ի N 1385-Ա որոշում

Բ Ա Ժ Ի Ն 2. ԴԱՍԸՆԹԱՑԸ

Առաջարկվող դասընթացը բաղկացած է ութ 45-րոպեանոց դասերից, որոնց նկարագրությունը կտրվի ստորև:

Դասընթացի ընդհանուր նպատակները

Դասընթացն ուսումնասիրելու արդյունքում սովորողը պետք է.

- Սահմանի և բացատրի թրաֆիքինգ (մարդկանց շահագործում) երևույթը: Սեփական վերաբերմունքն արտահայտի այդ երևույթի նկատմամբ:
- Թվի և նկարագրի թրաֆիքինգի ձևերը:
- Մեկնաբանի և վերլուծի թրաֆիքինգի առաջացման պատճառները:
- Դատողություններ անի հասարակության, պետության և զոհերի վրա թրաֆիքինգի ազդեցության հետևանքների վերաբերյալ:
- Քննարկի զոհերի հավաքագրման եղանակներն ու թրաֆիքինգի զոհ դառնալուց խուսափելու ձևերը:
- Իմանա՝ ինչով է պայմանավորված երիտասարդների շահագործման ռիսկի ավելացումը: Թվարկի երիտասարդների շահագործման ռիսկի ավելացման գործոնները: Մեկնաբանի և վերլուծի երիտասարդների ռիսկային խմբում ներգրավվելու հասարակությամբ պայմանավորված պատճառները:
- Դատողություններ կատարի հասարակության մեջ տարածված երիտասարդների ռիսկային խմբում ներգրավվելու վերաբերյալ սխալ պատկերացումների շուրջ և քննարկի:
- Ծանոթանա արտերկրում օրինական աշխատանքի ձեռքբերման ուղիներին ու ճանապարհներին և կարողանա խուսափել հնարավոր վտանգներից:
- Ձեռք բերի կարողություններ և հմտություններ անծանոթ իրավիճակներում իրեն կառավարելու և ճիշտ դրսևորելու համար:
- Քննարկի և գնահատի թրաֆիքինգի հիմնահարցով զբաղվող միջազգային և ազգային կազմակերպությունների դերն ու գործունեությունը:
- Որոշի իր դերը թրաֆիքինգի դեմ պայքարի գործընթացում և իր վերաբերմունքը թրաֆիքինգի զոհերի հանդեպ:

ԴԱՍ 1. Թրաֆիքինգի սահմանումը

Դասի նպատակները

Այս դասի արդյունքում սովորողները

- կծանոթանան մարդկանց շահագործում (թրաֆիքինգ) երևույթին,
- կկարողանան սահմանել թրաֆիքինգը ու մեկնաբանել սահմանման բաղկացուցիչ տարրերը:

Խթանում (10 րոպե)

Խթանման համար ցանկալի է դասընթացը սկսելուց մեկ-երկու շաբաթ առաջ սովորողներին բաժանել խմբերի ու յուրաքանչյուր խմբի հանձնարարել կարդալու հետևյալ երկերից որևէ մեկը.

- Դ. Աղայան «Անահիտ»
- Մուրացան «Հարուստները զվարճանում են»
- Րաֆֆի «Անմեղ վաճառք»
- Վլադիմիր Հարությունյան «Արևադարձ» (հատված)
- Հեկտոր Մալո «Առանց ընտանիքի» (հատված)
- Ուսուցիչը կարող է նաև իր ընտրությամբ առաջարկել մարդկանց շահագործման տարր պարունակող որևէ այլ երկ:

Այստեղ հնարավոր են բազմաթիվ տարբերակներ: Հնարավոր է, որ ուսուցիչն ընտրի նշվածներից միայն մեկ կամ երկու գործ: Այդ դեպքում ավելի շատ ժամանակ կունենան քննարկելու տվյալ երկում նկարագրված մարդու շահագործման կոնկրետ դեպքը: Հնարավոր է նաև աշակերտներին խմբերի չբաժանել, այլ տարերային կերպով ըստ ցանկության հանձնարարել կարդալ վերոնշյալ երկերը: Այս դեպքում դասարանում բոլորի առջև կխոսեն այն սովորողները, ովքեր կարդացել են առաջարկված հատվածները:

Իսկ եթե հնարավորություն է եղել կարդալու մի քանի գործ, ապա դասի սկզբին ուսուցիչը կարող է խմբերը վերադասավորել այնպես, որպեսզի նոր ձևավորված խմբերում լինեն տարբեր գրքեր կարդացած սովորողներ: Ապա խմբերին տալ 7 րոպե ժամանակ ու առաջադրանք. միմյանց ներկայացնել իրենց բաժին հասած երկերի հերոսների հետ կատարվածն ու փորձել բացահայտել, թե որն էր իրենց կարդացած հատվածների հերոսների հետ կատարված իրադարձությունների ընդհանուր կողմը: Ենթադրաբար, աշակերտները

կհանգեն այն մտքին, որ իրենց հերոսները ենթարկվել են շահագործման, ճնշման, դարձել են խաբեության զոհ և այլն: Խմբերում քննարկումից հետո հաջորդ երեք րոպեների ընթացքում համադասարանական քննարկման ժամանակ սովորողները ներկայացնում են այն ընդհանրությունները, որ բնորոշ են բոլոր երկերի հերոսների հետ կատարվածին:

Իմաստի ընկալում (15 րոպե)

Ուսուցիչը ներկայացնում է ընդմիջվող դասախոսություն թրաֆիքինգի մասին (8 րոպե)՝ ընթացքում բավարարելով աշակերտների հետաքրքրասիրությունն ու բերելով օրինակներ արդի կյանքից:

Ապա ներկայացնում է թրաֆիքինգի սահմանումը նվիրված նյութը ձեռնարկից և թրաֆիքինգի գործողությունները ներկայացնող աղյուսակը, որպեսզի աշակերտներն այն ուսումնասիրեն ինքնուրույն, զույգերով կամ 4-5 հոգանոց խմբերում (7 րոպե):

Կշռադատում (20 րոպե)

Սահմանման և աղյուսակի ընկալման աշխատանքից հետո սովորողներն անցնում են հետևյալ աղյուսակի լրացմանը: Այդ անելու համար նրանք նորից խմբավորվում են այն խմբերում, որոնցում կարդացել են առաջարկված երկերը: Աղյուսակը խմբով լրացնելը ցանկալի է, քանի որ լրացնելու ժամանակ սովորողները փաստարկում են, համոզում միմյանց, սովորեցնում իրար ու սովորում միմյանցից:

Աշակերտները կարող են աղյուսակների վրա աշխատել անհատապես կամ զույգերով: Ուսուցիչն աշխատելու ձևը կորոշի՝ ելնելով դասարանի յուրակերպություններից:
Աղյուսակի լրացմանը տրվում է 5-10 րոպե ժամանակ (5 րոպե, եթե մեկ երկի համար պետք է լրացնեն, և 10 րոպե, եթե խմբով են աշխատում և լրացնում են 2 երկի համար):

Երկի կամ հատվածի անվանումը	Մարդկանց շահագործման զոհ(եր)ը	Նրա(նց) հանդեպ կիրառված գործողությունները	Շահագործման նպատակը	Շահագործողների օգտագործած միջոցները	Շահագործման հետևանքները
1.					

2.					

Ապա որոշ խմբերի ներկայացուցիչներ կամ առանձին աշակերտներ ներկայացնում են իրենց լրացրած աղյուսակները՝ դասարանի օգնությամբ անելով լրացումներ ու մեկնաբանություններ (5 րոպե):

Դասի վերջին 5 րոպեն տրվում է անդրադարձ-մտախորհմանը: Դասարանը կրկնում է թրաֆիքինգի սահմանումը, տարբերակումը, դրա բաղկացուցիչ գործողությունները և նշում նպատակների ամբողջությունը:

Առաջադրանք

Դասի ավարտին ուսուցիչն առաջարկում է սովորողներին թրաֆիքինգ երևույթի մասին պատմել իրենց ծնողներին ու նրանց հետ քննարկել թրաֆիքինգ երևույթն առաջացնող հնարավոր պատճառները, որպեսզի այդ մասին քննարկում անցկացնեն հաջորդ դասին:

ԴԱՍ 2. Թրաֆիքինգի առաջացման պատճառները և դրան նպաստող գործոնները

Դասի նպատակները

Այս դասի արդյունքում սովորողները

- կհասկանան, թե որոնք են թրաֆիքինգ երևույթի առաջացման պատճառները,
- կտարբերակեն դրանք ըստ սոցիալական, հուզակամային, աշխարհագրական, տնտեսական և այլ գործոնների,
- կկարողանան ինքնուրույն դատողություններ անել թրաֆիքինգից պաշտպաված լինելու հանգամանքների, մասնավորապես, հոգեբանական դիրքորոշումների մասին:

Խթանում (5-10 րոպե)

Խթանումը տեղի է ունենում մտագրոհի միջոցով, երբ աշակերտները տեղերից թվարկում են իրենց հայտնի պատճառները: Ուսուցիչը կամ մեկ աշակերտ գրատախտակին գրում են նշված բոլոր գործոնները:

Իմաստի ընկալում (5-10 րոպե)

Եթե խթանման ժամանակ սովորողներն ակտիվ են եղել ու վեր են հանել հնարավորինս շատ գործոններ, ուսուցիչը կարող է բավարարվել 5 րոպեանոց խոսքով չասված հանգամանքների մասին: Եթե սովորողներն ակտիվ չեն եղել, ապա ուսուցիչը կարող է 10 րոպեի ընթացքում խոսել թրաֆիքինգ ծնող պատճառների մասին՝ քարտեզագրելով դրանք (տես սույն ձեռնարկի համապատասխան բաժինը):

Կշռադատում (25 րոպե)

Կշռադատման փուլն անցկացնելու համար ցանկալի է կիրառել դերային խաղի մեթոդը՝ անցկացնելով ստորև առաջարկվող դերախաղը:

Դերային խաղ «Փարիզ, Փարիզ»[23]

Դասարանը բաժանվում է չորս խմբի: Բոլոր խմբերին ներկայացվում է նույն իրադրությունը, որը նրանցից երեքը պետք է խաղարկեն, իսկ չորրորդ խումբը պետք է գնահատի: Երեք խմբերից յուրաքանչյուրը, իրադրությունը խաղարկելու և դրա հնարավոր շարունակությունը ներկայացնելու համար հանդես է գալիս տարբեր տեսանկյուններից: Առաջին խումբը լավատեսների խումբն է, որը ներկայացնում է իրադրությունն ու դրա հնարավոր ավարտը լավատեսական տեսանկյունից: Երկրորդ խումբը հոռետեսների խումբն է, որը ցույց է տալու, թե ինչ կարող է պատահել վատագույն դեպքում: Իսկ երրորդ խումբը իրատեսների խումբն է, որը փորձում է գուշակել, թե իրական կյանքում, որպես կանոն, նման իրադրություններն ինչ լուծում են ստանում, ու ներկայացնել այդ տարբերակը:

Իրադրության նկարագրության հետ խմբերը ստանում են 7-8 րոպե ժամանակ, որի ընթացքում պետք է որոշեն, թե ինչ գործող անձեր են ունենալու և թե ինչպես են ընթանալու դեպքերը: Յուրաքանչյուր խումբ պետք է բեմադրի 3-5 րոպեանոց ներկայացում: Մինչ երեք խմբերը պատրաստվում են ներկայացնելուն, չորրորդ՝ գնահատողների խմբին ուսուցիչը բացատրում է գնահատման չափանիշները, որոնցից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ խմբի անդամները համաձայնության են գալիս միմյանց հետ: Ապա մոտենում են պատրաստվող խմբերին ու նրանց աշխատանքը գնահատում համագործակցային լինելու տեսանկյունից, օգտագործելով հետևյալ կամ նման այլ չափանիշներ.

- Որքանով են ընդգրկված խմբի բոլոր անդամները պատրաստվելու գործընթացում:
- Աշխո՞ւյժ է, արդյոք, քննարկումը, թե՞ խմբի անդամները տարակուսանքի մեջ են:

[23] Տվյալ դերային խաղը ցանկալի է անցկացնել նաև դասընթացի ավարտին, մասնավորապես, վիկտիմ վարքի մասին թեման անցնելուց հետո, խնդրելով սովորողներին ցուցադրել դերային խաղի գլխավոր դերակատարների կողմից հանդես բերվող վիկտիմ կամ ոչ վիկտիմ վարք:

- Կա՞ն առաջնորդներ, ուղղորդողներ, թե՞ վարվում են ինչպես պատահի:
- Կարողանու՞մ են ժամանակին հասցնել կատարել առաջադրանքը:
- Եվ այլն…

Երեք խմբերից յուրաքանչյուրի ներկայացումը գնահատելիս կարելի է օգտագործել հետևյալ չափանիշները.

- Արդյո՞ք ներկայացումը համապատասխանում է խմբի վերցրած ընդհանուր մոտեցմանը (լավատեսական, հոռետեսական, չեզոք):
- Արդյո՞ք խմբի բոլոր անդամներն ընդգրկված են ներկայացման մեջ:
- Կարողանո՞ւմ են 3-5 րոպեի ընթացքում ավարտել ներկայացումը:
- Հանդե՞ս են բերում թրաֆիքինգի հետ կապված խնդիրների ըմբռնում:

Խմբերի ներկայացումներից հետո գնահատող խմբին տրվում է 5-7 րոպե ժամանակ իր գնահատականը ներկայացնելու մտախորհում-անդրադարձ կատարելու համար: Անդրադարձի ժամանակ ցանկալի է, որ ուսուցիչն անպայման նշի, եթե աշակերտների ներկայացումներում դա չկար, ապօրինի սահմանահատումների և թրաֆիքինգի փոխադարձ կապը:

ԴԱՍ 3. Թրաֆիքինգի դրսևորումները

Դասի նպատակները

Այս դասի արդյունքում սովորողները

- կիմանան թրաֆիքինգի տեսակները,
- կկարողանան թրաֆիքինգը տարբերակել նմանատիպ այլ երևույթներից:

Խթանում (10 րոպե)

Ուսուցիչը ներկայացնում է դատողություններ և աշակերտներին առաջարկում արտահայտել իրենց դիրքորոշումը համաձայն եմ/համաձայն չեմ տարբերակով:

1. Լավ կենսապայմաններ ունենալու համար պետք է գնալ արտասահման:
2. Թրաֆիքինգը կապ չունի մարդու իրավունքների հետ:

Իմաստի ընկալում (20 րոպե)

Կարճ դասախոսության մեթոդով ուսուցիչը ներկայացնում է թրաֆիքինգի գործընթացը և տեսակները:
Ստորև անկանոն ներկայացված են թրաֆիքինգի մի պատմության հատվածներ: Դասավորեք պատմության հատվածները ճիշտ հերթականությամբ, նշեք այն հատվածները, որոնցում կա մարդու իրավունքների խախտում և բացատրեք, թե մարդու որ իրավունքն է խախտված: Երեխաները պետք է նշեն նաև, թե տվյալ դեպքը թրաֆիքինգի որ բաղադրիչներն է պարունակում:

Ամեն օր նրանց երկու անգամ ճաշ էր տրվում:
Մայրը Ա.-ին ուղարկեց Դուբայ: Նա մտածում էր, որ երեխան արդեն այնքան մեծ է, որ կարող է իր մասին հոգ տանել, աշխատել և ընտանիքին գումար ուղարկել:
Լ.-ն ասաց, որ ինքը կվճարի ճանապարհածախսը: Դուբայում Լ.-ն Ա.-ին տարավ գործարան և վաճառեց 500 ԱՄՆ դոլարով:
Ա.-ն 13 տարեկան էր: Նրա ընտանիքը շատ աղքատ էր և ծնողներն այլևս ի վիճակի չէին Ա.-ին ուղարկել դպրոց:
Լ.-ն, որը ընտանիքի հարևանուհին էր, առաջարկում է Ա.-ին տանել Դուբայ, որտեղ նա կարող է մեծ գումարներ վաստակել:
Գործարանում աշխատողների մեծ մասը 12-15 տարեկան էին: Նրանք աշխատում էին առավոտյան 6-ից մինչև երեկոյան 10-ը:
Կիրակի օրերին նրանք հսկիչների հետ գնում էին հիգիենիկ պարագաներ գնելու:
Մի աղջիկ կարողացավ փախչել և հայտնել ոստիկանություն:
Գործարանի սեփականատերերը խստությամբ հսկում էին երեխաներին, որպեսզի նրանք աշխատեն: Եթե երեխաները խախտում էին կանոնները, նրանց ծեծում էին: Երեխաները չէին կարող խաղալ, ծիծաղել, զրուցել միմյանց հետ:

Կշռադատում (15 րոպե)

Ուսուցիչն աշակերտներին հանձնարարում է կարդալ ստորև բերվող իրավիճակները և պատասխանել հաջորդող հարցերին:

Իրավիճակ 1.

10 տարեկան երեխան ապրում է ծայրահեղ աղքատ ընտանիքում: Մի օր ծնողները առաջարկում են երեխային բարեկամ ընտանիքի հետ մեկնել արտերկիր աշխատելու՝ ընտանիքի նյութական կարիքները հոգալու նպատակով: Երեխան մեծ սիրով համաձայնում է և մեկնում: Արդյո՞ք երեխան թրաֆիքինգի զոհ է: Ընտրեք ստորև բերվող տարբերակներից ճիշտը:

1. Այո: Նույնիսկ եթե երեխան համաձայն էր մեկնելու, միևնույն է նա շատ փոքր էր նման որոշում կայացնելու հարցում:
2. Այո: Երեխան պարզապես զրկվում է կրթության իրավունքից:
3. Ոչ, քանի որ ընտանիքը տվեց իր համաձայնությունը:
4. Ոչ, քանի որ երեխան իր կամքով է մեկնել:
5. Չգիտեմ:

Իրավիճակ 2.

22-ամյա մի տղա ամուսնության առաջարկ է անում 19-ամյա մի աղջկա: Նա վճարում է մի տղամարդու և կնոջ՝ որպես իր ծնողներ հանդես գալու համար: Աղջիկն ու տղան ամուսնանում են և մեկնում արտերկիր: Մեկ շաբաթ անց տղան պարտադրում է աղջկան զբաղվել մարմնավաճառությամբ: Աղջիկը դառնում է մարմնավաճառ և սպասում այն օրվան, երբ կկարողանա դուրս գալ այդ կարգավիճակից: Ինչպես կբնութագրեք աղջկա վիճակը:

1. Ամուսնություն:
2. Խաբված և շահագործված, բայց թրաֆիքինգի չենթարկված:
3. Թրաֆիքինգի զոհ:
4. Չգիտեմ:

ԴԱՍ 4. Թրաֆիքինգի դրսևորումները

Դասի նպատակները

Այս դասի արդյունքում սովորողները

- կկարողանան վերլուծել իրավիճակներ՝ տարբերակելով թրաֆիքինգի տարրերը և տեսակները:

Խթանում (10 րոպե)

Ուսուցիչը ներկայացնում է դատողություններ և աշակերտներին առաջարկում արտահայտել իրենց դիրքորոշումը համաձայն եմ/համաձայն չեմ տարբերակով:

1. Թրաֆիքինգը և անօրինական միգրացիան նույն բանն են:
2. Թրաֆիքինգի զոհերն անխելք մարդիկ են:

Իմաստի ընկալում (25 րոպե)

Ուսուցիչը դասարանը բաժանում է երեք խմբի: Յուրաքանչյուր խմբի տրվում է մեկ իրավիճակ: Աշակերտները պետք է վերլուծեն յուրաքանչյուր իրավիճակը և ամբողջ դասարանին ներկայացնեն թրաֆիքինգի տարրերը:

Իրավիճակ 1.

Ա.-ն 21 տարեկան է: Նա ցանկանում է աշխատել որպես մոդել, բայց չունի աշխատանքային փորձ: Հունվարի 1-ին նա ստորագրեց պայմանագիր X ընկերության հետ, որի համաձայն նա պետք է աշխատեր արտասահմանում որպես մոդել: Մի շարք կետեր չներառվեցին աշխատանքային պայմանագրում, բայց դրանց շուրջ եղան բանավոր պայմանավորվածություններ Ա.-ի և ընկերության տնօրենի միջև: Դրանք էին՝

1. Նա պետք է օրական 30 րոպե լիներ բեմում, մնացած ժամանակը նա չպետք է աշխատեր, բայց պետք է լիներ ընկերության տրամադրության տակ:
2. Ընկերությունը օրական երեք անգամ պետք է սնունդ հատկացներ Ա.-ին:
3. Ընկերությունը Ա.-ին պետք է ապահովեր կացարանով:

Սահմանն անցնելուց հետո Ա.-ն գումար խնդրեց սնվելու համար, բայց ընկերության աշխատակիցն ասաց, որ նա դեռևս չի աշխատել, որպեսզի իրեն վճարեն: Երբ Ա.-ն հասավ նպատակակետ երկիր, պարզ դարձավ, որ նա պետք է բնակվի փոքրիկ կացարանում, ընկերության երկու այլ աշխատակիցների հետ: Առաջին աշխատանքային օրվա ներկայացումից հետո Ա.-ին արգելվեց հեռանալ աշխատավայրից և նրան սնունդ չտրվեց: Հաջորդ օրը, երբ Ա.-ն գումար խնդրեց սննդի համար, նրան ասվեց, որ նախորդ օրը լավ չի աշխատել, և չեն կարող իրեն գումար տալ: Ա.-ն ցանկություն հայտնեց հետ վերադառնալ: Երբ վերադարձից հետո նա դիմեց ընկերության տնօրենին, ստացավ նախօրոք խոստացված գումարի 1/3-ը:

Իրավիճակ 2.

Գ.-ն և Դ.-ն որոշում են մեկնել Իսպանիա գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատելու նպատակով: Նրանց որոշման համար հիմք էր ծառայել տեղական կազմակերպություններից մեկի նրանց աշխատանքով ապահովելու մասին խոստումը: Նրանք վճարեցին 2000 ԱՄՆ դոլար այդ գործակալությանը և մեկնեցին Իսպանիա: Նրանց տարան մի բնակարան, որտեղ ոչ հոսանք կար, ոչ ջուր, ոչ էլ՝ կահույք: Տղաները ամեն առավոտ ժամը 6-ին գնում էին այգի միրգ հավաքելու և վերադառնում կեսգիշերին: Վաստակած գումարով կարողանում էին գնել միայն որոշ սննդատեսակներ և ջուր: Մի օր տղաները վերադարձան Հայաստան:

Իրավիճակ 3.

Լ.-ն համալսարանն ավարտելուց հետո ցանկություն ուներ աշխատելու արտասահմանում: Աշխատանքային գործակալությունը նրան առաջարկեց երեխաներին խնամողի աշխատանք մի ընտանիքում, որտեղ կային մինչև 5 տարեկան երեք երեխաներ: Աշխատանքը Փարիզում էր և Լ.-ին համոզեցին, որ ֆրանսերենի չիմացությունը խնդիր չէ, քանի որ ընտանիքի հետ ապրելով շատ արագ կյուրացնի այդ լեզուն: Նա տուրիստական վիզա ստանալուց հետո մեկնեց Փարիզ: Օդանավակայանում նրան դիմավորեց այդ ընտանիքի ենթադրյալ հայրը և ուղեկցեց տուն: Ճանապարհին նա հարցրեց, թե քանի ամսով է մուտքի վիզա ստացել: Տեղեկանալով որ վիզան մեկ ամսվա համար է, ենթադրյալ հայրը վերցրեց Լ.-ի անձնագիրը վիզան վեց ամսով երկարացնելու համար:

Երբ նրանք ժամանեցին տուն, պարզվեց, որ այնտեղ երեխաներ չկան: «Մենք կատակել ենք: Այս տան երեխան ես եմ, և դուք պետք է ինձ խնամեք»,- ասում է ենթադրյալ հայրը և հայտնում, որ Լ.-ն պետք է մարմնավաճառությամբ զբաղվի: Նա սպառնում է Լ.-ին չփորձել որևէ տեղ զանգել կամ որևէ մեկին դիմել, քանի որ ինքը սպանել է նման փորձեր ձեռնարկած այլ մարդկանց:

Կշռադատում (10 րոպե)

Ուսուցիչն աշակերտներին առաջարկում է ընթերցել ստորև բերվող իրավիճակները և պատասխանել հաջորդող հարցերին:

Իրավիճակ 1.

Արտերկրում աշխատող մի տղամարդ առաջարկում է 17 տարեկան դպրոցականին թողնել դպրոցը և իր հետ մեկնել աշխատելու: Դպրոցականն ընդունում է առաջարկը և աշխատանքի ընդունվում մի մասնավոր ընկերությունում: Անցան շաբաթներ, բայց երեխան ոչ մի գումար չստացավ իր աշխատանքի դիմաց: Երբ երեխան որոշեց այլևս չաշխատել,

ընկերության տնօրենն ասաց. «Մենք զգալի գումար ենք վճարել քո ընկերոջը քեզ այստեղ բերելու համար: Մեզ վերադարձրու այդ գումարը, և մենք կթողնենք, որ դու գնաս»: Անցավ մեկ տարի, և երեխան շարունակում էր աշխատել նույն պայմաններում:

Հարց. Արդյո՞ք երեխան թրաֆիքինգի զոհ է:

Իրավիճակ 2.

18 տարեկան մի երիտասարդ ԱՄՔՈՐ-ի գործընկեր կազմակերպության կողմից ուղղորդվել էր ԱՄՔՈՐ-ի ապաստարան: Հարցազրույցից պարզվել էր, որ նա թրաֆիքինգից տուժած է: Նրա պատմությունը կարող է արտասովոր թվալ, սակայն ունի շատ նմանություններ այլ տուժածների պատմությունների հետ: Նա երեք տարեկան էր, երբ ընտանիքը տեղափոխվեց Երևան: Նրա հայրը մահացավ: Տղայի ավելի երիտասարդ քույրերին և եղբորը ուղարկեցին տարբեր մանկատներ: Որոշ ժամանակ նա սովորում էր հատուկ կրթական հաստատությունում, որտեղ, ըստ նրա, նա ապրում էր բավարար պայմաններում:

Երբ նա դարձավ 17 տարեկան, նրան տեղափոխեցին այլ մանկատուն, և նա այնտեղ մնաց մեկ տարի: 2006 թվականին նրա խորթ մայրը եկավ և ուժով տարավ նրան մանկատնից՝ պնդելով, որ կունենան իրենց տունը՝ լավ պայմաններով, և նա ոչնչի պակաս չի զգա: Իրականությունն այլ էր: Երբ նրանք հասան Երևան, պարզվեց, որ խոստացված «բնակարանը» մի խղճուկ սառը ներքնահարկ է մի հիվանդանոցի ընդունարանի կողքին: Նրանք աթոռներ կամ մահճակալներ չունեին, սենյակում կար միայն սեղան: Նա քնում էր հատակին: Խորթ մայրը ապրում էր իր ռուս ընկերոջ հետ: Նրանք երկուսն էլ շատ էին խմում և ոչ մի տեղ չէին աշխատում: Շուտով նրանք ստիպեցին տղային մուրալ փողոցներում և նրանից վերցնում էին հավաքած ամբողջ գումարը: Անգամ «սահմանել էին», թե օրական որքան գումար պետք է բերի. ոչ պակաս, քան 5000 դրամ: Այն օրերը, երբ նա չէր կարողանում հավաքել անհրաժեշտ գումարը, ամենածանրն էին, քանի որ նրան դաժանորեն ծեծում էին:

Ծեծից հետո նա հաճախ փախչում էր «տնից», բայց շուտով հայտնաբերվում և վերադարձվում էր տուն: Վերջապես, երբ նա հրաժարվեց վաստակած գումարը տալ իր «ծնողներին», նրա վրա եռացրած ջուր լցրին: Նրա մարմնի վրա այրվածքի հետքեր ու կապտուկներ կային: Նա արդեն հոգնել էր ծեծից ու մուրացկանությունից: Նա իր ընկերոջից լսել էր Հայ օգնության միության մասին և դիմեց նրանց: Այստեղից նրան ուղարկեցին ԱՄՔՈՐ և ներգրավեցին օգնության ծրագրում: Տղան ուզում էր սովորել դերձակի ու կոշկակարի արհեստները, նաև ցանկանում էր ֆլեյտա նվագել (ժամանակին նա մի փոքր սովորել էր նվագել):

Հարց. Թրաֆիքինգի ի՞նչ եղանակներ և ձևեր են օգտագործվում վերոնշյալ օրինակում:

Լրացուցիչ ընթերցանության նյութ

«Յոթ հոգով մի փոքր սենյակում էինք մնում, որտեղ նույնիսկ տարրական կոմունալ հարմարություններ չկային: Համարյա միշտ կիսասոված էինք. օր էր լինում՝ ցամաք հաց էինք ուտում, լինում էր՝ կաղամբի կոթեր, օր էլ է եղել՝ բան չենք կերել: Ութ ամիս այդպես արդեն աշխատել էինք, երբ իմացանք, որ Ա.-ն ոչ մի կոպեկ մեր տուն չի ուղարկել՝ չնայած որ եղբոր գերեզմանով էր երդվում, որ տնեցիք ամեն ամիս փողը ստանում են»,- պատմում է Գյումրու բնակիչ, 42-ամյա Ռ. Կ.-ն:

Դեկտեմբերի 8-ին Շիրակի մարզի առաջին ատյանի դատարանում սկսվեց Ա.Մ.-ի դեմ հարուցված քրեական գործի դատաքննությունը: Նա մեղադրվում է Ռ. և է. Կ.-երին, Ա.Գ.-ին հավաքագրելու և Ռուսաստանի Դաշնության Թաթարստանի հանրապետության Ալմետևսկ քաղաքում ավելի քան մեկ տարի աշխատանքային շահագործման ենթարկելու մեջ:

Մինչև Թաթարստան մեկնելը Ռ.-ն աշխատում էր Ծաղկաձորում՝ շինարարության վրա: Երբ ավարտվեցին աշխատանքները, վերադարձավ Գյումրի: 2003-ի դեկտեմբերին Գյումրիում հարազատներից մեկի թաղման արարողության ժամանակ հանդիպում է մորաքրոջ տղային՝ Ա.-ին և պատմում, որ նյութական ծանր վիճակում է և աշխատանք է փնտրում: Ա.-ն նրան պատմում է, որ իր ընկերներից մեկը՝ Մ.-ն, Թաթարստանում շինարարության վրա աշխատող խումբ է հավաքում, և նրանք միասին կարող են մեկնել: Ռ.-ն համաձայնվում է: Որոշ ժամանակ անց Ա.-ն գնում է Ռ.-ի տուն՝ գործի մանրամասները քննարկելու: Ռ.-ի ու նրա կնոջ՝ Հ.Կ.-ի հետ զրույցի ընթացքում Ա.-ն ասում է, որ ամսական վճարը վարպետի գործի համար կկազմի 12 հազար ռուսական ռուբլի՝ մոտ 400 դոլար, իսկ բանվորի համար՝ 11 հազար ռուբլի՝ 300 դոլար, որից կհանվի ապրուստի ամսական գումարը՝ 50 ԱՄՆ դոլար:

Լ.-ն որոշում է իր հետ վերցնել նաև 16-ը նոր լրացած որդուն՝ է.-ին, և իր կնոջ եղբորը՝ Ա.-ին: «Քիչ փող չէր առաջարկում: Ու քանի որ մեծ ընտանիք ենք, հոգսերն էլ շատ են՝ մեծ տղաս հիվանդ էր, բանակի, համալսարան ընդունվելու հարց կար, դրա համար էլ մտածեցի՝ վատ չի լինի, որ փոքր տղաս էլ Ռ.-ի հետ գնա: Իսկ Ա.-ի առաջ պայման դրեցի, որ է.-ին Ռ.-ից չբաժանի, պետք է միասին աշխատեն: Նա էլ համաձայնվեց», - պատմում է Հ.Կ.-ն:

Ա.-ն ասում է, թե ճանապարհածախսի գումար չունի, և նրանք պետք է գումար ճարեն մեկնելու համար: Հետո էլ վստահեցնում է, որ հասնելուց ամենաշատը 20 օր հետո այն կուղարկեն: Ուստի, Ռ.-ն ու Ա.-ն տոկոսով 300 դոլար են վերցնում ու ապրիլի 25-ին մեկնում: Հասնելուն պես Ռ.-ն ու Ա.-ն իմանում են, որ աշխատելու են Ա.-ի ղեկավարությամբ: Ա.-ն Ռ. և Է. Կ.-երին ու Ա.-ին մի քանի այլ բանվորների հետ բնակեցնում է Ալմետևսկի մոտ գտնվող Տիխսնաք գյուղում վարձակալած սենյակում, որտեղ անկողիններից բացի ոչինչ չի լինում:

«Առավոտ 7-ից, երբեմն էլ 6-ից գնում էինք աշխատելու: Չնայած նախապես պայմանավորվել էինք աշխատել մինչև իրիկվա 7-ը կամ ամենաուշը 8-ը, լինում էր՝ գիշերը 1-ին ու 2-ին էինք գալիս: Նորմալ հաց չէինք ուտում: Մի անգամ էլ հիվանդացա, ոչ դեղ առավ, ոչ էլ բժիշկ կանչեց: Որ մի բան էլ ուզում էինք, ասում էր՝ փող չունեմ, լավ չեք աշխատում, փողը քիչ ա: Բայց երդում էր ուտում, որ աշխատածներս տուն ա ուղարկում»,- պատմում է Ա. Գ.-ն:

Որոշ ժամանակ անց Ա.-ն գրանցման հարցերը լուծելու պատրվակով հավաքում է նրանց անձնագրերը, հետո էլ հայտարարում, թե գործ չկա ու դրա համար էլ պետք է ուրիշ բրիգադիրի մոտ ուղարկի աշխատելու: 2004-ի հունիսին Ա.-ն Ռ.-ին առանց Է.-ի ուղարկում է Նուրլատ գյուղ: Մոտ 7 ամիս աշխատելուց հետո Ռ.-ն վերադառնում է ու տեսնում, որ Ա.-ն դաժան ծեծի է ենթարկել Է.-ին:

«Երեխան ասել էր՝ փող տուր տուն զանգեմ, տեսնեմ՝ ինչ կա: Նա էլ ծեծել էր երեխուն: Հետո էլ մի փչացած հեռախոս էր նվիրել ու խոստացել, որ կլիցքավորի, բայց ոչինչ էլ չէր արել: Ընդհանրապես շատ էր լինում, որ խմած գալիս էր ու ծեծկռտուք սարքում: Իսկ բողոքել չէինք կարող, քանի որ ոստիկանների հետ լավ հարաբերությունների մեջ էր»,- դատարանում ասաց Ռ.Կ.-ն:

Մի քանի անգամ էլ Ա.Գ.-ն է ծեծվել, երբ տուն վերադառնալու համար Ա.-ից անձնագիրն է պահանջել: Այսպես ամիսներ շարունակ Ա.-ն Կ.-երի ու Ա.Գ.-ի՝ տարբեր խմբերում աշխատելուց եկամուտ էր ստանում, իսկ նրանց հայտարարում, թե վատ են աշխատել, դրա համար էլ գործատուները չեն վճարել:

Այդ ընթացքում Գյումրիում Հ.Կ.-ն մի քանի անգամ այցելել է Ա.-ի բնակարան՝ նրա ընտանիքից ինչ-որ լուր իմանալու:

«Շատ վատ էին ինձ ընդունում, կոպտում էին ու ասում, որ ոչ մի տեղեկություն չունեն: Մի օր էլ նրանց մոտից հենց տուն վերադարձա, Ա.-ն զանգեց ու սկսեց սպառնալ ու պահանջել, որ իր ընտանիքին չանհանգստացնեմ: Հետո էլ Ռ.-ի հետ խոսեցի, ասացի, որ հայրը վատ է, մեծ տղային էլ հոսպիտալ են պառկեցրել, տոկոսներն էլ մի կողմից. գումար է հարկավոր: Զարմացավ, կարծում էր փող ենք ստանում: Հետո էլ կաշկանդված ասաց, թե ամեն ինչ լավ կլինի, որ չբողոքեմ: Մի անգամ էլ Ա.-ն զանգեց ու սպառնաց, թե՝ եթե նորից

ընտանիքին անհանգստացնեմ կամ բողոք գրեմ, Է.-իս գլուխը փաթեթավորած կուղարկի»,- պատմում է Հ.Կ.-ն:

Սակայն Հ.Կ.-ն 2004-ի նոյեմբերից սկսում է տարբեր ատյաններ բողոքներ գրել: Ռ. ու Է. Կ.-երը և Ա.Գ.-ն հետախուզման մեջ են հայտնվում: Հետո բողոքները հասնում են Մոսկվա, որտեղից էլ հարցում է կատարվում Թաթարստան: 2005-ի մայիսին Թաթարստանի միգրացիայի վարչությունը ձերբակալում է Ռ.Կ.-ին և ուղարկում Կազան: Ռ.-ն Կազանի բանտում 2 ամիս է անցկացնում, որի ընթացքում ձերբակալվում են որդին` Է-ն ու Ա.Գ-ն: Հուլիսին Ռ. և Է. Կ.-երն ու Ա.Գ-ն վերադառնում են Հայաստան:

Ա.-ն դատավարության ընթացքում հրաժարվեց պատասխանել հարցերին և հայտարարեց, որ պնդում է նախաքննական ցուցմունքները: Նա նախաքննական ցուցմունքում պատմել է, որ Ռ.Կ.-ն խաբել է իրեն, թե լավ վարպետ է, և որ նրա կատարած ցանկացած գործ բողոքի տեղիք է տվել: Է.-ն ու Ա.Գ.-ն էլ լավ չեն աշխատել, դրա համար էլ ինքը ոչ մի գումար չի ստացել: Ինչ վերաբերում է սննդին ու ծեծին, սուտ է: Բացի այդ, ինքը որոշակի գումար է նրանց վճարել, սակայն ապացուցել չի կարող:

Դատարանը Ա.-ին դատապարտեց 5 տարի ազատազրկման և պարտավորեցրեց Ռ. և Է. Կ.-երին ու Ա.Գ.-ին վճարել 11 հազար 400 ԱՄՆ դոլար:

ԴԱՍ 5. Երիտասարդությունը որպես թրաֆիքինգի առանձնահատուկ ռիսկային խումբ

Դասի նպատակները

Այս դասի արդյունքում սովորողները

- կիմանան հասարակությամբ պայմանավորված պատճառները, որոնք նպաստում են երիտասարդների առևտրի ռիսկի խմբում ներգրավելուն,
- կկարողանան պաշտպանվել թրաֆիքինգից:

Խթանում (5րոպե)

Ուսուցիչը կազմակերպում է բանավոր քննարկում հետևյալ հարցի շուրջ. «Ինչու են երիտասարդները համարվում մարդկանց առևտրի առանձնահատուկ ռիսկային խումբ»:

Իմաստի ընկալում (25 րոպե)

Ուսուցիչը հանձնարարում է աշակերտներին ընթերցել «Երիտասարդները, որպես մարդկանց առևտրի ռիսկի խումբ» թեմայից «Հասարակությամբ պայմանավորված պատճառներ» նյութը:

Այնուհետև ուսուցիչն իրականացնում է վարժություն «խնդիրների ինտելեկտուալ գրոհ», որոնց պատճառով երիտասարդությունը համարվում է մարդկանց թրաֆիքինգի ռիսկի խումբ: Վարժության նպատակն է խորացնել գիտելիքները և որոշել պատճառները, թե ինչու են հատկապես երիտասարդները դառնում մարդկանց առևտրի զոհեր, ինչպես նաև գտնել լուծումներ այդ երևույթի կանխարգելման համար: Առաջադրանքի կատարման համար անհրաժեշտ է ստեղծել մթնոլորտ, որտեղ բոլորն իրենց ազատ կզգան և արտահայտվելու հնարավորություն կունենան:

Դասարանը բաժանում է 5 կամ 6 խմբերի՝ պայմանավորված սովորողների թվով: Յուրաքանչյուր խմբին տրվում է որոշակի քանակությամբ թղթեր, որոնց վրա խմբային քննարկումներից հետո աշակերտները պետք է թվարկեն այն խնդիրները, որոնց պատճառով երիտասարդները դառնում են թրաֆիքինգի զոհեր: Յուրաքանչյուր խնդիր անհրաժեշտ է գրել առանձին թղթի վրա: Խմբի յուրաքանչյուր անդամի տրվում է մեկ խնդրով գրված թերթիկ, որի լուծումը նա պետք է գտնի՝ աշխատելով անհատական, և գրի գտած լուծումը նույն թղթի վրա:

Այնուհետև ուսուցիչը հրահանգ է տալիս փոխանակել թղթերը: Խմբի հաջորդ անդամը կարդում է, թե ինչ է գրել նախորդ աշակերտը և ինչ-որ բան ավելացնում: Թղթերը փոխանցվում են ձեռքից ձեռք այնքան, մինչև խմբի բոլոր անդամները կարդան և ավելացնեն իրենց կարծիքները: Այնուհետև խմբում քննարկվում են ինչպես խնդիրները, այնպես էլ հնարավոր լուծումները, որից հետո խումբը դասարանի առջև ներկայանում է առաջադրված խնդրով և իր լուծումներով:

Կշռադատում

Համոզմունքների վերլուծություն: Վարժության նպատակն է նպաստել երիտասարդներին ինքնուրույն վերլուծելու կարողության զարգացմանը:

Դասարանը բաժանվում է 2 խմբի: Ուսուցիչն աշակերտներին բաժանում է թերթիկներ, որտեղ գրված են համոզմունքներ թրաֆիքինգի մասին, հանձնարարում է քննարկել այն խմբով և լրացնել սյունակները՝ բերելով կողմ կամ դեմ փաստարկներ՝ ելնելով խմբի դիրքորոշումից:

Ուսուցիչն ընթերցում է համոզմունքներից յուրաքանչյուրը, իսկ երկու խմբերը ներկայացնում են նույն համոզմունքի վերաբերյալ իրենց գրած փաստարկները: /5րոպե/

1. Մարդկանց վաճառքը չի վերաբերվում նորմալ մարդկանց:

   ----

2. Մարդկանց վաճառքի զոհերը ծագումով գյուղական վայրերից են կամ էլ փախստականներ: --
3. Մարդկանց վաճառքի զոհերը իրենք են մեղավոր կատարվածի համար, քանի որ շատ միամիտ են եղել: ---
4. Ե՛վ տղամարդկանց, և՛ կանանց համար միևնույն հնարավորություններն են աշխատանքի շուկայում: ---
5. Ծանոթների կողմից կատարված աշխատանքային առաջարկություններին կարելի է հավատալ: ---
6. Բարձրագույն կրթությամբ մարդիկ չեն դառնում մարդկանց առևտրի զոհ: --
7. Օտար լեզվի տիրապետումը այնքան էլ կարևոր չէ, բավական է իմանալ պարզագույն արտահայտություններ, որոնք օգտագործվում են առօրյա կյանքում: --
8. Պատճառներից մեկը, որի հիման վրա մարդիկ մեկնում են արտերկիր, զանգվածային լրատվամիջոցներից ստացած սխալ պատկերացումներն են: --
9. «Գործարար մարդիկ» ամենուրեք են, այնպես որ քեզ կարող են խաբել նույնիսկ հայրենիքում: ---

Բաշխման նյութ

Երիտասարդները՝ որպես թրաֆիքինգի ռիսկի խումբ

Թրաֆիքինգի զոհեր հիմնականում դառնում են այն մարդիկ կամ խմբերը, որոնց կենսամակարդակը բավականին ցածր է լինում, մինչև նրանց մարդկանց առևտրի զոհ դառնալը: Նմանատիպ մարդիկ պատկանում են ռիսկի խմբին: Գենդերային անհավասարությունը, շարունակվող ավանդական արական սեռի դերի գերիշխումը նույնպես

նպաստում է մարդկանց առևտրի զարգացմանը: Բացի աղքատությունը և պատկանելությունը իգական սեռին՝ հաջորդ կարևոր ռիսկի գործոն է համարվում երիտասարդությունը:

Հասարակությամբ պայմանավորված պատճառներ

Տարբեր հասարակություններում երիտասարդները մարդկանց առևտրից պաշտպանվում են տարբեր ձևերով: Ռիսկի գործոնները նույնպես տարբեր հասարակություններում տարբեր են: Կարևոր է հասկանալ, որ մարդկանց առևտրի զարգացումը չի որոշվում ստրկության դեմ ուղղված որևիցե գործող օրենքով կամ էլ նրա բացակայությամբ: Այս խնդրի զարգացման աստիճանը հիմնականում որոշվում է պետության ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական վիճակով և համապատասխան քաղաքականության առկայությամբ:

Ստորև ներկայացվում է մի քանի հասարակական գործոնների ցուցակ, որոնցով պայմանավորված է երիտասարդների շահագործման ռիսկի ավելացումը:

- Բարձրագույն կրթությունը դառնում է չափանիշ, որի համար պետք է վճարել: Մի կողմից բարձրագույն կրթությունը հանդիսանում է նախադրյալ, որի շնորհիվ հեշտ է գտնել աշխատանք ըստ մասնագիտության, մյուս կողմից բարձրագույն կրթության պետպատվերը պակասում է վճարովի տեղերի համեմատ: Մեծամասամբ, ֆինանսական վիճակը թույլ չի տալիս, միաժամանակ գոյություն պաշտպանել և վճարել ուսման համար:
- Գործազրկությունը երիտասարդների շրջանում: Հայաստանում գործազուրկների բավականաչափ տոկոս են կազմում 18-25 տարեկան երիտասարդները, որոնք չեն կարողանում աշխատանք գտնել՝ չնայած իրենց մեծ ցանկությանն ու աշխատասիրությանը: Պատճառներից մեկը գործատուի կողմից նախնական աշխատանքային փորձի պահանջն է:
- Պաշտոնների սեռային տարանջատումը և խտրականությունը աշխատանքի շուկայում: Ընդհանուր առմամբ հետազոտությունները ցույց են տվել, որ աշխատող կանանց թիվը անհամեմատ ցածր է աշխատող տղամարդկանց թվից: Դա բացատրվում է նրանով, որ շատ գործատուներ նախընտրում են աշխատանքի վերցնել տղամարդկանց, այլ ոչ թե կանանց, քանի որ նրանց կարծիքով հղի կանայք և մայրերը չեն կարող անհրաժեշտ չափով նվիրվել աշխատանքին: Ելնելով նրանց գենդերային պատկանելիության ավանդական մտածելակերպից, ենթադրվում է, որ եթե երեխան հիվանդանում է, ապա նրա հետ տանը մնում է մայրը և ոչ թե հայրը:
- Հասարակության մեջ երիտասարդների և անչափահասների անբարոյականացում: Արևմտյան հարուստ երկրներում հնարավոր է սա ավելի լուրջ խնդիր է, քան այլ երկրներում: Անչափահասները, երիտասարդ կանայք, որպես սեքսուալ օբյեկտներ ցուցադրվում են գովազդներում, ֆիլմերում և երաժշտական տեսահոլովակներում: Անչափահասների այդ տեսքով հանդես գալը զանգվածային լրատվական միջոցներում ի վերջո հանգեցնում է նրան, որ սեռական հարաբերությունները ավելի երիտասարդների հետ համարվում են բնական, իսկ դա էլ իր հերթին նպաստում է երեխաների և բավականին երիտասարդ մարմնավաճառների պահանջարկի աճին և սեքս-բիզնեսի զարգացմանը:
- Կախվածություն թմրանյութերից, ալկոհոլից, մոլախաղերից: Երիտասարդ, թմրամոլները, ալկոհոլից տառապողները կամ խաղամոլները հեշտությամբ են դառնում

մարդկանց առևտրի զոհեր՝ անընդհատ արագ գումար վաստակելու հնարավորության ակնկալիքով և անմիջապես ծուղակն են ընկնում, քանի որ նրանց վրա հեշտ է ազդել:

- Կիրառվող նորմերի հակասություն՝ ուղղված երիտասարդներին և նրանց իրական հնարավորություններին: Այս երևույթի հետևանքով հասարակությունը վերածվում է այսպես կոչված «սպառող» հասարակության, և շատ հաճախ զանգվածային լրատվամիջոցներում, գովազդներում և ֆիլմերում գովազդվում է երիտասարդների կյանքի այնպիսի կենսակերպը, որը գերազանցում է ներկայումս նրանց համար ստեղծված միջին հնարավորությունները:
- Որոշ խմբերի սոցիալական մեկուսացումը: Ինչպես անօթևան երեխաները, այնպես էլ այն երեխաները, որոնք հեռացել են մանկատներից և փորձում են ինքնուրույն կյանք սկսել, պատկանում են ռիսկի խմբին, քանի որ նրանք չունեն անհրաժեշտ սոցիալական կապեր և աջակցություն: Կարելի է շատ հեշտությամբ շահել նման երեխաների վստահությունը և չարաշահել այն, եթե նրանք չունեն մշտական բնակավայր և զուրկ են ընտանիքի կամ մեծերի օգնությունից:
- Լրացուցիչ դժվարություններ, որոնց հետ բախվում են հեռավոր մարզերում կամ գյուղերում բնակվող երիտասարդները: Մարզերում կամ գյուղերում ապրող երիտասարդների մեծ մասը չունի շահավետ կապեր բարձր վարձատրվող աշխատանք գտնելու համար:
- Ոչ լիարժեք կանխարգելող աշխատանքներ՝ ուղղված մարդկանց առևտրի դեմ, որոնք անցկացվում են ուսումնական հաստատություններում կամ զանգվածային լրատվամիջոցների օգնությամբ: Երիտասարդները հաճախ միամիտ են և շատ լավատեսորեն տրամադրված: Երիտասարդները չափից դուրս վստահ են իրենց ուժերի վրա, հավատում են, որ կարող են կառավարել իրենց անգամ նոր և անծանոթ իրավիճակում: Պատահում է, որ երիտասարդները բավականաչափ իրազեկված չեն աշխատանքի հետ կապված այն վտանգների մասին, որոնք պատահում են օտար երկրում առանց օրինական աշխատանքի թույլտվության կամ առանց աշխատանքային պայմանագրի:

ԴԱՍ 6. Վիկտիմություն, վիկտիմ վարք հասկացությունները

Դասի նպատակները

Այս դասի արդյունքում սովորողները

- գաղափար կկազմեն վիկտիմ վարքի մասին
- կիմանան վիկտիմ վարքի դրսևորման ձևերը
- ձեռք կբերեն կարողություններ և հմտություններ ճիշտ գնահատելու իրավիճակը,

Խթանում (10 րոպե)

Կիրառել «Համառոտ դասախոսության մեթոդը»: Ուսուցիչը տեղեկատվություն է տալիս սովորողներին վիկտիմ վարքի մասին:

Ուսուցիչը կազմակերպում է քննարկում հետևյալ հարցերի շուրջ.

-Ի՞նչ հասկացաք վիկտիմ վարք ասելով:

-Որո՞նք են ձեր կարծիքով վիկտիմ վարքի դրդապատճառները:

Դասի այս փուլում վեր են հանվում աշակերտների նախնական գիտելիքները՝ այն, ինչ նրանք գիտեին կամ նոր սովորեցին:

Իմաստի ընկալում (20րոպե)

Դասարանը բաժանել 4 խմբի: **Մեթոդը:** Ուսուցիչը հանձնարարում է ընթերցել ձեռնարկից «Վիկտիմություն, վիկտիմ վարքի» նյութը:

Կիրառել «Փոխգործուն նշանների» մեթոդը:

Ընթերցելով նյութը՝ սովորողները նշումներ են կատարում՝ օգտագործելով ՓԳՀ-ի նշանները:

V հաստատում է իմ իմացածը

\+ նոր տեղեկատվություն է

- իմացածին հակասում է

? անհասկանալի է

! հետաքրքիր է, կարելի է քննարկել

Անհատական աշխատանքից հետո աշակերտները խմբում քննարկում են իրենց գրառումները և նշում աղյուսակի համապատասխան սյունակում՝ դասակարգելով իրենց գիտելիքները:

V	+	-	?	!

Յուրաքանչյուր խումբ ներկայացնում է իր կազմած աղյուսակը:

Կշռադատում (15 րոպե)

Այս փուլում որպես նախաբան ուսուցիչը ներկայացնում է. «Աղքատությունից, անապահով պայմաններից, տնտեսական և քաղաքական դժվարություններից դրդված, մարդիկ լքում են իրենց հայրենի տները՝ ավելի լավ կյանք գտնելու հույսով: Այդ որոնումներն, ավաղ, կարող են տանել դեպի դժոխք: Տղամարդ, կին, թե երեխա՝ բոլորը կարող են վիկտիմ վարքի դրսևորման հետևանքով դառնալ թրաֆիքինգի զոհ…»

Այնուհետև ուսուցիչը ներկայացնում է վիկտիմ վարքի պոտենցիալ զոհերին հավաքագրելու հիմնական ձևերն ու միջոցները.

- Ծանոթներին ու պատահական մարդկանց հավատալը
- Արտասահմանում աշխատանքի տեղավորելու հայտարարությունները
- Ամուսնական հայտարարությունները
- Ինտերնետում տեղադրված հայտարարությունները

Յուրաքանչյուր խմբին տրվում է վերոհիշյալ թեմաներից մեկը, որի շուրջ նրանց հանձնարարվում է հորինել և ներկայացնել մի պատմություն կամ իրավիճակ: Վերջում ուսուցիչը դասն ամփոփում է հանձնարարելով յուրաքանչյուր խմբին գրել մեկ կարգախոս իրենց նկարագրած իրավիճակում չհայտնվելու համար: Ուղղորդելու համար ուսուցիչը խմբերին տալիս է հետևյալ բանալի արտահայտությունները. «Մի գայթակղվեք....», «Մի հավատացեք....», «Մի տվեք ձեր անձնական փաստաթղթերը...» և այլն:

Բաշխման նյութ

Վիկտիմություն, վիկտիմ վարք հասկացությունները

Վիկտիմությունը հասկացություն է որոշակի հանգամանքներում դառնալու հանցագործության զոհ կամ վտանգից խուսափելու այնպիսի անկարողություն է, որից օբյեկտիվորեն կարելի էր խուսափել: Վիկտիմությունը կամ վիկտիմոգենությունը մարդու կողմից ձեռքբերված ֆիզիկական, հոգեբանական և սոցիալական կողմն ու հատկանիշներն են, որոնց արդյունքում մարդը կարող է հանցագործության զոհ դառնալ:

Վիկտիմություն բառը ծագել է լատիներեն viktime տերմինից, որը նշանակում է զոհ: Կրիմինոլոգիայում վիկտիմությունը դիտարկվում է որպես առանձին անհատի հատկանիշ, որը տուժել է հանցագործությունից, կամ որպես մասսայական հանցավոր երևույթ, որի հետևանքով կան բազմաթիվ տուժողներ: Անհատական վիկտիմություն ասելով հասկանում ենք անձի ընդունակությունը ձևավորել կամ ակտիվորեն ազդել այնպիսի նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը, որոնք հանգեցնում են հանցագործության:

Հետևելով երևույթների և պրոցեսների դասակարգման մեթոդաբանական սկզբունքին՝ կարելի է առանձնացնել.

ա/ տիպիկ վիկտիմություն՝ որպես մարդկանց հարաբերական «հակվածություն» հանցագործության տեսակներից մեկին՝ բռնաբարված, խաբված, կողոպտված խաբեբաների կողմից:

բ/ մասսայական վիկտիմություն՝ որպես գոյություն ունեցող իրական հնարավորություն բնակչության որոշակի զանգվածի համար իրենց սուբյեկտիվ հատկանիշներին համապատասխան ֆիզիկական, հոգեբանական և նյութական վնաս կրել հանցագործությունների հետևանքով: Վիկտիմությունը կարելի է գնահատել նաև այլ չափանիշներով՝ օրինակ, տուժողի ֆորմալ հատկանիշներից մեկով՝ մասնագիտական պատկանելիությամբ. գանձապահների, ինկասատորների, ոստիկանության աշխատողների վիկտիմություն: Նման վիկտիմությունն անվանում են խմբային: Վիկտիմությունը դեռ չի նշանակում, որ տուժածի վարքագիծը անբարոյական է կամ անօրինական, այլ դա կարելի է բնութագրել որպես անձին բնորոշ հատկանիշներ, որոնք գրեթե միշտ բացասական են: Օրինակ՝ մարդը կարող է հանցագործության զոհ դառնալ իր չափից դուրս վստահության հետևանքով՝ կախված տարիքի (փոքրահասակներ), մասնագիտության (ոստիկան, պահակ և այլն), որը դեռևս չի խոսում տուժածի ոչ պատշաճ վարքագծի կամ բացասական կողմերի մասին:

Մարդու վարքագիծը բնությունից օժտված կարող է լինել ոչ միայն հանցավոր, այլև վիկտիմ, այսինքն՝ ռիսկային, ազգույշ, թեթևամիտ, չմտածված, պրովոկացիոն կամ իր համար շատ վտանգավոր վարքագծով:

Վիկտիմ վարքը մարդու այն վարքագիծն է, որը պատճառ է հանդիսանում իր նկատմամբ պատժամիջոց ձեռնարկելուն, այսինքն այն վարքագիծը, որի ընթացքում անձը իրեն վտանգի է ենթարկում (հաճախ ոչ գիտակցաբար):

Առանձնացնում են վիկտիմ վարքի երկու տեսակ՝

1. անխուսափելի վիկտիմ վարք. օրինակ՝ մարդու մոտ սրտի նոպա է, և այդ պահին նրան ավելի հեշտ է կողոպտել:

2. խուսափելի վիկտիմ վարք. օրինակ՝ մարդը չարաշահել է ալկոհոլը և ծայրաստիճան հարբած վիճակում նրան հեշտ է կողոպտել:

Շատ հանցագործություններ կատարվում են տուժածի վիկտիմ վարքի հետևանքով. հոգեբանական և ֆիզիկական վիճակի ոչ ադեկվատ գործողություններից ելնելով, իր և այլ անձանց նկատմամբ թեթևամիտ և անզգույշ վերաբերմունքի (պատվի և արժանապատվության, ինչպես նաև ունեցվածքի նկատմամբ), իրավապահ մարմինների հետ համագործակցելու ցանկություն չունենալու, անօրինական գործարքների մեջ մտնելու, անմտածված վերաբերմունք ցուցաբերելու պատճառով:

Այսինքն, շատ հանցագործություններ կարող էին և չկատարվել, եթե զոհը ցուցաբերեր զգուշություն և պատրաստ լիներ հանձն առնել գործողություններ վտանգը կամ հանցագործությունը կանխարգելելու համար:

Բազմաթիվ անհաջողությունների զոհ կարող են դառնալ ինչպես կասկածամիտ, այնպես էլ չափից դուրս ինքնավստահ մարդիկ:

ԴԱՍ 7. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելում

Դասի նպատակը

Սովորողը պետք է՝

- Ներկայացնի թրաֆիքինգի կանխարգելման ուղղությունները:
- Առաջարկի, մեկնաբանի և քննարկի մարդկանց շահագործումից (թրաֆիքինգից) խուսափելու կոնկրետ ուղիներ ու միջոցներ:

Դասի ընթացքը

Դասարանը նախապես բաժանվում է 5 կամ 6 խմբի (պայմանավորված սովորողների թվով):

Խթանում

Ուսուցիչը թրաֆիքինգի կանխարգելման ուղղությունների մասին փոքրիկ ներածական խոսք է ասում, որից հետո խմբերին առաջարկում է ընթերցել և ուսումնասիրել դասանյութի՝ (աշակերտի ձեռնարկ, 7-րդ դաս՝ «Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելում») *«Մարդկանց շահագործման դեպքերի նկարագրություններ»* ենթաբաժինը: Յուրաքանչյուր խումբ ուսումնասիրում է իր համար նախատեսված դեպքի նկարագրությունը:

Խմբերին հանձնարարվում է նախ՝ խմբերի ներսում անհատապես, ապա՝ խմբային քննարկման արդյունքում որոշել, թե *կոնկրետ դեպքի առնչությամբ* ինչ է հարկավոր իմանալ և

կամ նախապես ինչ քայլեր է անհրաժեշտ ձեռնարկել նման անցանկալի իրավիճակում չհայտնվելու, դրանից խուսափելու համար:

Քննարկման արդյունքների գրանցման համար ուսուցիչը խմբերին տրամադրում է ձևանմուշ:

Օրինակ`

Ի՞նչ պետք է իմանալ, կամ նախապես ի՞նչ քայլեր են անհրաժեշտ ձեռնարկել նման անցանկալի իրավիճակում չհայտնվելու, դրանից խուսափելու համար.
1-- --- --- 2-- --- --- ---

Համաձայնարարությունը կատարելուց հետո յուրաքանչյուր խումբ կարդում է դեպքի նկարագրությունը, առաջարկում անցանկալի իրավիճակից խուսափելու իր տարբերակը: Մյուս խմբերը լսում են, հարցեր տալիս, առաջարկում նոր տարբերակներ:

Բոլոր տարբերակները, համառոտ ձևակերպված ուսուցչի կամ սովորողների կողմից, գրանցվում են գրատախտակին, և ստեղծվում է թրաֆիքինգից խուսափելու գործողությունների քայլերի շարք: (15 րոպե)

Իմաստի ընկալում

Ուսուցիչն առաջարկում է կարդալ և ուսումնասիրել *«Ինչպե՞ս խուսափել մարդկանց շահագործումից. գործնական խորհուրդներ»* դասանյութը (աշակերի ձեռնարկ, 7-րդ դաս` «Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) կանխարգելում») և այնտեղ զետեղված գործնական խորհուրդները համեմատել իրենց առաջարկած տարբերակների, գործողությունների շարքի հետ (քննարկված կոնկրետ դեպքերի համար լրացուցիչ ի՞նչ խորհուրդների հանդիպեցին, ի՞նչ նոր խորհուրդներ ընթերցեցին, ո՞ր խորհուրդը ամենից շատ դուր եկավ), տետրում նշումներ անել: *(20 րոպե)*

Կշռադատում

Սովորողներն իրենց ուսումնասիրությունների արդյունքները, կարծիքները ներկայացնում են ուսուցչին ու դասընկերներին, լսում նրանց կարծիքները: *(10 րոպե)*

ԴԱՍ 8. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերի պաշտպանությունը և աջակցությունը

Դասի նպատակը

Սովորողը պետք է՝

- Ուսումնասիրի և վերլուծի թրաֆիքինգի հետևանքները զոհերի վրա:
- Քննարկի և գնահատի թրաֆիքինգի զոհերի օգնության և աջակցության հարցերով զբաղվող տարբեր կառույցների դերն ու գործունեությունը:
- Առաջարկի թրաֆիքինգի զոհերի օգնության, աջակցության ուղիներ ու ձևեր:

Դասի ընթացքը

Խթանում

Ուսուցիչը գրատախտակին գրում է՝ *«Մարդը ինքն է որոշում և ընտրում գումար վաստակելու ճանապարհը, հետևաբար հետևանքների համար միայն ինքն է պատասխանատու»* միտքը և առաջարկում սովորողներին խորհել վերջինիս շուրջ:

Սովորողները խորհում են հարցի շուրջ, ներկայացնում իրենց մոտեցումները, լսում ընկերների տեսակետները: (5 րոպե)

Իմաստի ընկալում

Դասարանը բաժանվում է չորս խմբի: Ուսուցիչը խմբերին առաջարկում է ընթերցել դասանյութի *(աշակերտի ձեռնարկ, 8-րդ դաս՝ «Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) զոհերի պաշտպանությունը և աջակցությունը»*) «Թրաֆիքինգի հետևանքները» ենթաբաժինը և քննարկել, թե ինչպիսի դժվարությունների մասին է խոսքը գնում կոնկրետ նյութում:

(Կարելի է նաև առաջարկել, որ յուրաքանչյուր խմբից մեկ սովորող շատ հակիրճ ներկայացնի մյուս խմբերին իրենց ուսումնասիրած հատվածի էությունը):

Այնուհետև, ուսուցիչը բոլոր խմբերին հանձնարարում է կարդալ և քննարկել դասանյութի շարունակությունը «Պաշտպանություն և աջակցություն թրաֆիքինգի զոհերին ենթաբաժինը»: (15 րոպե)

Որից հետո ուսուցիչը խմբերի ուշադրությունը հրավիրում է դասանյութի վերջում զետեղված աղյուսակներին, հանձնարարում լրացնել այն և ստեղծել թրաֆիքինգի դեմ պայքարի կազմակերպման պաստառ: Աշխատանքն արդյունավետ կատարելու համար ուսուցիչը խմբերին խորհուրդ է տալիս օգտվել ձեռնարկից և հավելվածից:

Յուրաքանչյուր խումբ ուսումնասիրում, քննարկում և լրացնում է մեկ աղյուսակ: (Ուսուցիչը խմբերին տրամադրում է մեծ թղթեր՝ աղյուսակը լրացնելու և թրաֆիքինգի դեմ պայքարի կազմակերպման պաստառները ստեղծելու համար): (20 րոպե)

Կշռադատում

Խմբերը ներկայացնում են իրենց աշխատանքները: Կազմակերպվում է դասարանական քննարկում: (Աշխատանքների ներկայացումներն ու քննարկումները կարելի է կազմակերպել նաև «Զբոսանք պատկերասրահում» մեթոդով): (20 րոպե)

Աղյուսակի նմուշօրինակ

Խնդիր, որ ունենում է թրաֆիքինգի զոհը	Դժվարություններ	Օգնության և աջակցության պատասխանատուներ (անձինք, ոլորտներ, կազմակերպություններ)	Առաջարկություններ, նկատառումներ
Հոգեբանական	1.խորը մեկուսացվածություն, դեպրեսիա 2.վախ, տագնապ 3.ինքնասպանության մտքեր, փորձեր	1. Ոստիկանություն 2. ՄՄԿ 2.հոգեբաններ 3.հասարակական կազմակերպություններ...	--------------------------- --------------------------- --------------------------- --------------------------- --------------------------- --------------------------- ---------------------------

- Խուսափեք պատահական կամ ծանոթ մարդկանց՝ արտասահմանում աշխատելու, սովորելու, ամուսնության գայթակղիչ առաջարկներից: Ոչ մի դեպքում մի՛ վստահեք նրանց ձեր փաստաթղթերը:
- Արագ, հեշտ և մեծ գումար վաստակելը, որպես կանոն իրականությանը չի համապատասխանում: Ավելի ռեալ մտածեք:
- Անմիջապես ընդառաջ մի՛ գնացեք արտասահմանում աշխատանքի տեղավորման, ուսուցման կազմակերպման, ամուսնության վերաբերյալ քաղաքի (գյուղի) ամենատարբեր վայրերում փակցված, թերթերում, համացանցում տեղադրված *հայտարարություններին:* Դրանք ճշգրտման և հստակեցման կարիք ունեն:
- Մանրամասն հետաքրքրվեք հրավիրող արտասահմանյան ֆիրմաների և տեղում այն իրականացնող միջնորդ գործակալությունների (տուրիստական, ամուսնական, աշխատանքային, ուսումնական) օրինական գործունեության մասին:
- Համացանցում գտե՛ք հրավիրող ֆիրմայի տնային հասցեն, խորհրդակցեք մարդկանց շահագործման դեմ պայքարի հարցերով զբաղվող կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ[24]:
- Արտասահմանում ոչ մեկից կասկածելի նվերներ մի՛ վերցրեք: Կարիք չկա որևէ մեկի նկատմամբ պարտավորվածություն ունենալ:

Եթե դուք պատրաստվում եք մեկնել արտասահման.

- Ոչ-ոքի մի՛ վստահեք ձեր անձնագիրը: Ձեր անձը հաստատող փաստաթղթերը միշտ պետք է գտնվեն միայն ձեզ մոտ:
- Տանը, ձեր հարազատներին և ընկերներին թողեք մանրամասն տեղեկություններ արտասահմանում ձեր կանգ առած վայրի մասին՝ հասցեով և հեռախոսահամարներով, մանրամասն տեղեկություններ գործատուի մասին, ձեր արտասահմանյան ընկերների հասցեները:
- Հարազատների հետ պայմանավորվեք, թե ձեր մասին կոնկրետ երբ և ինչպես եք տեղեկություններ հայտնելու: Մշտապես կապ պահպանեք հարազատների հետ:

[24] Տե՛ս հավելվածում:

- Տանը թողեք ձեր անձնագրի և պայմանագրի կրկնօրինակները, ձեր վերջին լուսանկարը: Անձնագրի պատճենը տարեք ձեզ հետ, պահեք անձնագրից առանձին, որպեսզի անձնագիրը կորցնելու դեպքում հեշտ լինի այն վերականգնելը:
- Չմոռանա՛ք Ձեզ հետ վերցնել արտասահմանում հայկական դեսպանատների և հյուպատոսական ներկայացուցիչների հասցեներն ու հեռախոսահամարները[25]: Եթե դուք դժվար իրավիճակում եք հայտնվել կամ ձեզ ինչ-որ մեկը սպառնում է, դիմեք Հայաստանի դիվանագիտական կամ հյուպատոսական ծառայություններին, ինչպես նաև տեղի ոստիկանական ծառայություններին:
- Արտասահմանյան երկրներում ակտիվորեն աշխատում են հասարակական կազմակերպություններ և ծառայություններ, որոնք ծանր իրավիճակում հայտնված մարդկանց օգնության են հասնում: Նախապես ճշտեք նրանց հասցեները:
- Օտարերկրյա պետության տարածքում ձեր գտնվելու ժամկետը նշված է ձեր վիզայում: Վիզային ռեժիմի խախտումը անհնար կդարձնի արտասահման մեկնելու ձեր հաջորդ փորձը:
- Մի մոռացե՛ք, որ օտար լեզվի թեկուզ տարրական բառերի իմացությունը զգալիորեն կթեթևացնի արտասահմանում ձեր գտնվելը և ծանր պահին կփրկի ձեզ:

Եթե դուք պատրաստվում եք պայմանագիր կնքել արտասահմանում աշխատելու կամ սովորելու նպատակով.

- Եթե դուք պատրաստվում եք աշխատել կամ սովորել արտերկրում, պայմանագիրը կնքե՛ք Հայաստանում, այլ ոչ թե արտասահմանյան երկիր գնալուց հետո:
- Հոգացեք այն մասին, որպեսզի պայմանագիրը կազմված լինի ձեր մայրենի և կամ էլ ձեզ հասկանալի լեզվով, որպեսզի դուք հասկանաք աշխատանքի բոլոր մանրամասներն ու պայմանները:
- Անմիջապես մի ստորագրեք պայմանագիրը: Այն վերցրեք ձեզ հետ, հանգիստ պայմաններում վերընթերցեք, ցույց տվեք մասնագետներին:
- Ուշադրություն դարձրե՛ք, որպեսզի ձեր ապագա աշխատանքի (ուսուցման) պայմանները, տեղը, ժամանակը, աշխատավարձի չափը հստակ ձևակերպված լինեն:
- Եթե պայմանագրի պահանջները ձեզ չեն բավարարում, մ՛ի ստորագրեք այն:
- Ուշադի՛ր եղեք, որ պայմանագիրը ստորագրված լինի ֆիրմայի տնօրենի, պրեզիդենտի կողմից: Եթե այն ստորագրված է պաշտոնակատարի՝ փոխտնօրենի, փոխպրեզիդենտի կամ

[25] Տե՛ս հավելվածում:

մեկ այլ անձի կողմից, պահանջե՛ք, որպեսզի ձեզ տրամադրեն պայմանագիր կնքելու իրավասությունները հաստատող փաստաթղթեր՝ տնօրենի կամ պրեզիդենտի հրաման, վստահագիր (նոտարի հաստատմամբ, կնիքի առկայությամբ):

- Ստորագրված պայմանագիրը պատճենահանե՛ք (ցանկալի է բոլոր փաստաթղթերը) և թողեք հարազատների, մտերիմների մոտ:

Հավելված 1

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀՅՈՒՊԱՏՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արաբական Միացյալ Էմիրություններ
Embassies District, 24 Al Karamah Str., Zone N2, P.O. BOX 6358,
Abu Dhabi, UAE
Հեռախոս` (971-2) 4444196, Ֆաքս` (971-2) 4444197
էլ. փոստ` armemiratesembassy@mfa.am

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետություն
4, Nussbaumallee, 14050, Berlin, Germany
Հեռախոս` (49-30) 405091-0/13/14/15/20, Ֆաքս` (49-30) 405091-25
Հյուպատոսական բաժին. հեռ` (49-30) 405091-16
էլ. փոստ` armgermanyembassy@mfa.am

Իտալիայի Հանրապետություն
174, Via dei Colli della Farnesina, 00194 Rome, Italy
Հեռախոս` (39-06) 3296638, Ֆաքս` (39-06) 3297763
էլ. փոստ` embarmit@tin.it

Կանադա
7, Delaware Avenue, Ottawa, ON, K2P OZ2, Canada
Հեռախոս` (1-613) 2343710,Ֆաքս` (1-613) 2343444
էլ. փոստ` armcanadaembassy@mfa.am
Հյուպատոսական բաժին. Էլ.փոստ` armconsottawa@mfa.am

Խորվաթիայի Հանրապետություն
Նստավայրը` Աթենք

Կիպրոսի Հանրապետություն
Նստավայրը` Աթենք

Սլովենիայի Հանրապետություն
Նստավայրը` Աթենք

Հունաստանի Հանրապետություն
95, Konstantinou Paleologou Ave., Khalandri 15232, Athens, Greece
Հեռախոս` (30210) 6831130, Ֆաքս` (30210) 6831183
էլ. փոստ` armemb@otenet.gr, armstaff@otenet.gr
Հյուպատոսական բաժին. հեռ.` (30210) 6831145
Ֆաքս` (30210) 6831807, Էլ.փոստ` armcons@otenet.gr

Նիդերլանդների Թագավորություն
Նստավայրը` Բրյուսել

Հունգարիայի Հանրապետություն
Նստավայրը` Վիեննա

Սլովակիայի Հանրապետություն
Նստավայրը ՝ Վիեննա

Չեխիայի Հանրապետություն
Արտակարգ և լիազոր դեսպան
Նստավայրը՝ Վիեննա
60/28, Narodni, Prague 1, Czech Republic
Հեռախոս՝ (420) 221105388, 221105367
Էլ.փոստ՝ a.voskanian@upcmail.cz, a.voskanian@mfa.am

Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետություն
9-2-62, Ta Yuan Diplomatic Compound, Beijing 100600, PRC
Հեռախոս՝ (86-10) 65325677, Ֆաքս՝ (86-10) 65325654
էլ. փոստ՝ armchinaembassy@mfa.am

Ռուսաստանի Դաշնություն
2, Armianskiy Pereulok, 101000 Moscow , Russia
Հեռախոս՝ (7-495) 6241269, Ֆաքս՝ (7-495) 6244535
էլ. փոստ՝ incom@armem.ru, www.armem.ru

Հավելված 2

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈւՆ (IOM)
Գրասենյակ՝ Պետրոս Ադամյան փող. 14
Աշխատանքային օրերը և ժամերը. երկուշաբթի - ուրբաթ 9.00-17.30
Հեռախոս՝ 58-56-92, 54-33-75, 58-37-86
Ֆաքս՝ 54-33-65
Էլ. փոստ՝ iom@arminco.com

ՄԻԱՎՈՐՎԱԾ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԾՐԱԳԻՐ (UNDP)
Գրասենյակ՝ Պետրոս Ադամյան փող., 14
Աշխատանքային օրերը և ժամերը. երկուշաբթի – ուրբաթ 9.00 - 18.00
Հեռախոս՝ 56-60-73,Ֆաքս՝ 54-38-11
Էլ.փոստ՝ registry.am@undp.org

ՄԻԱՎՈՐՎԱԾ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՐՑԵՐՈՎ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀԱՆՁՆԱԿԱՏԱՐԻ ԳՐԱՍԵՆՅԱԿ (UNHCR)
Գրասենյակ՝ Պետրոս Ադամյան փող., 14
Աշխատանքային օրերը և ժամերը. երկուշաբթի - ուրբաթ 9.00 - 17.30
Հեռախոս՝ 56-47-71, 54-84-92
Ֆաքս՝ 56-78-17, Էլ. փոստ՝ armye@unhcr.org

ՄԻԱՎՈՐՎԱԾ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ (UNICEF)
Գրասենյակ՝ Պետրոս Ադամյան փող., 14
Աշխատանքային օրերը և ժամերը. երկուշաբթի-ուրբաթ 9.00-18.00
Հեռախոս՝ 58-01-74, 58-05-16, 52-35-46, 56-64-97, 54-38-09
Ֆաքս՝ 54-38-10
Էլ.փոստ՝ Yerevan@unicef.org

ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉԻ ԵՎ ԿԱՐՄԻՐ ՄԱՀԻԿԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՖԵԴԵՐԱՑԻԱՅԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ (IFRC)
Գրասենյակ՝ Պարոնյան փող., 21
Աշխատանքային օրերը և ժամերը. երկուշաբթի – ուրբաթ 9.00 - 17.30
Հեռախոս՝ 53-94-43, Ֆաքս՝ 53-92-17

ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ (ICRC)
Գրասենյակ՝Նաիրի Զարյան փող., 73/1
Աշխատանքային օրերը և ժամերը. երկուշաբթի - ուրբաթ 9.00 - 18.00
Հեռախոս՝ 29-74-15, 29-74-16, 29-74-17, 29-74-18,
29-76-35, 29-76-36, 29-76-37, 29-76-38
Ֆաքս՝ 29-74-20
Էլ.փոստ՝ erevan.ere@icrc.org

ԵՎՐՈՊԱՅԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ ՀԱՏՈՒԿ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԻ ԳՐԱՍԵՆՅԱԿ (SRSGCE)

Գրասենյակ՝ Վազգեն Սարգսյան 26/1, Էրեբունի Պլազա
Բիզնես կենտրոն, 6-րդ հարկ
Աշխատանքային օրերը և ժամերը. երկուշաբթի – ուրբաթ 9.00 - 18.00
Հեռախոս՝ 54-63-22, 54-63-26, 54-63-28, 54-63-29
Ֆաքս՝ 54-63-19
Էլ. փոստ՝ coe.yerevan@coe.int
www. coe.am

ԲԱԺԻՆ 3. ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ՇՏԵՄԱՐԱՆ

ԽՃԱՆԿԱՐ

Սովորողները համագործակցային խմբերով միևնույն թեմայի շուրջ աշխատում են առանձին ուղղություններով: Բոլոր խմբերի գործունեության արդյունքները միավորվում են և դառնում ողջ դասարանի սեփականությունը:

Խճանկարը համագործակցային ուսուցման մեթոդ է: «Խճանկար» անվանումն ինքնին բնութագրում է մեթոդը: Համագործակցային ուսումնառությունը տեղի է ունենում, երբ աշակերտներն աշխատում են միասին՝ զույգերով կամ փոքր խմբերով ընդհանուր խնդիր լուծելու, ընդհանուր թեմա հետազոտելու կամ անհատական պատկերացումները միախառնելով՝ նոր միտք, նոր համադրույթ ստեղծելու համար: Մեթոդի առանձնահատկությունն այն է, որ սովորողները մեծ պատասխանատվություն են կրում միմյանց ուսումնառության համար, միաժամանակ հանդես են գալիս և' սովորողի, և' սովորեցնողի դերում: Ինքնին խմբային աշխատանքը դեռևս համագործակցային ուսումնառություն չէ: Համաձայն համագործակցային ուսուցման և ուսումնառության մոտեցման հիմնադիրներ Ջոնսոն եղբայրների՝ համագործակցային ուսուցման ուսումնառությանը հատուկ են հետևյալ բնորոշիչները.

1. *Դրական փոխկախվածություն.* Սովորողները զգում են, որ ընդհանուր առաջադրանքը կատարելու համար իրենք միմյանց կարիքն ունեն: Ուսուցիչը կարող է դրական փոխկախվածություն ապահովել՝ սահմանելով նպատակներ, որոնք միաժամանակ և՛ անհատական են, և՛ ընդհանուր: (Օրինակ՝ «Սովորիր և հավաստիացիր, որ խմբի բոլոր անդամները սովորում են»), համատեղ մրցանակներ (միավորներ խմբային ձեռքբերումների համար), բաժանվող նյութեր (մեկ մեծ թուղթ ամբողջ խմբին, անհրաժեշտ ինֆորմացիայի հատվածների տրամադրում խմբի առանձին անդամներին), հանձնարարված դերեր (ամփոփող, խրախուսող, լրամշակող, ժամանակը հսկող):
2. *Անհատական հաշվետվություն.* Յուրաքանչյուր սովորողի առաջադիմությունը հաճախ գնահատվում է և ստացված արդյունքը տրվում է ինչպես աշակերտին, այնպես էլ գումարվում է խմբի միավորներին: Ուսուցիչը կարող է անհատական հաշվետվության համար այս կամ այն սովորողին տալ անհատական առաջադրանք կամ պատահական ընտրությամբ՝ խմբի մի անդամին խնդրել պատասխանել ամբողջ խմբի փոխարեն: Սա պետք է արվի մեծ զգուշությամբ և անպայմանորեն

բարյացակամության մթնոլորտում. նպատակը սովորողի ձեռքբերումն ի հայտ բերելն է և ոչ երբեք ցուցադրելը, որ մեկը մյուսներից պակաս ներդրում ունի խմբի ընդհանուր արդյունքի մեջ: Խմբի յուրաքանչյուր անդամ պատասխանատու է կատարված առաջադրանքը ներկայացնելու համար:

3. *Դեմ առ դեմ փոխազդեցություն.* Խմբի անդամները մոտ են իրար և երկխոսություններ են վարում միմյանց հետ:
4. *Սոցիալական հմտությունների շեշտադրում.* Ուշադրության են արժանանում և զարգացվում են մարդկային փոխազդեցության հմտությունները, որոնք հնարավորություն են ընձեռում խմբերին աշխատել, օրինակ՝ լսել միմյանց, օգնել միմյանց, խրախուսել: Ուսուցիչն այս հմտությունները նպատակաուղղված կերպով սովորեցնում է երեխաներին այնպես, ինչպես ակադեմիական հմտությունները: Համագործակցային հմտությունները ներառում են ղեկավարումը, որոշում կայացնելը, վստահություն ձևավորելը, հաղորդակցվելը, կոնֆլիկտի կառավարումը:
5. *Խմբային վերլուծություն.* Խմբի անդամները գնահատում են իրենց համագործակցային ջանքերը և թիրախավորում բարելավումները:
6. *Ինտերակտիվ առաջադրանք.* Առաջադրանքի հանձնարարությունը պահանջում է սովորեցնել մյուսներին … և ներառում է վերը թվարկած տարրերը:

Գոյություն ունեն խճանկար մեթոդի մի շարք տարատեսակներ:

Խճանկար – 1

Մեթոդի քայլերը

1. Թեման բաժանել առանձին հատվածների:
2. Ձևավորել 4-5 հոգանոց համագործակցային խմբեր:
3. Համագործակցային խմբերի («մայր» խմբեր) անդամներին տալ համարներ՝ 1, 2, 3, …:
4. Նույն համարները կրող մասնակիցները միավորվում են նոր՝ «փորձագիտական» խմբերում (1,1, 1…., 2, 2, 2… և այլն): Յուրաքանչյուր փորձագիտական խմբի տրվում է առանձին առաջադրանք (օրինակ, եթե նյութը բաժանել ենք հատվածների, փորձագետների առաջին խումբը կաշխատի նյութի առաջին հատվածի վրա, 2-րդ խումբը՝ երկրորդի և այլն):
5. Աշակերտները վերադառնում են «մայր» խմբեր և հաշվետվություն են տալիս իրենց «փորձագիտական» խմբի ուսումնասիրած նյութի մասին՝ հանդես գալով նաև սովորեցնողի դերում: Աշակերտներն իրենց սովորածը սովորեցնում են միմյանց, միավորվում, ամբողջացնում են գիտելիքները:

6. «Մայր խմբերը» ամբողջ դասարանին ներկայացնում են ամբողջ թեման՝ իրենց նախընտրած ձևով, 5-10 րոպեի ընթացքում:
7. Թեման ամփոփելու նպատակով ուսուցիչը կարող է տարբեր հանձնարարություններ տալ: Օրինակ՝ «Ո՞րն էր ամենակարևորը», «Համառոտ ձևակերպեք թեմայի գլխավոր գաղափարը», «Ինչի՞ վրա խումբն ամենաշատը կանգ առավ» և այլն: Այս քայլը հնարավորություն կտա նյութն ամփոփել և գնահատել տարբեր տեսանկյուններից:

Խճանկար – 2

Մեթոդի քայլերը.

Ուսումնական նյութը բաժանել երկու մասի:

1. Սովորողներին խնդրել զույգեր կազմել նյութի ուսումնասիրության համար: Նույն գործընկերոջ հետ նրանք աշխատելու են ամբողջ դասի ընթացքում:
2. Սովորողներին հաղորդել, որ նրանք նյութը կարդալու են առանձնահատուկ ձևով: Ի վերջո նրանք պետք է յուրացնեն ամբողջ նյութը, սակայն այս պահին նրանք պետք է կենտրոնանան առաջին հատվածի վրա: Երկուսն էլ կարդալու են նույն հատվածը՝ սակայն ունենալով տարբեր խնդիրներ, կատարելով տարբեր դերեր:
3. Գործընկերներից յուրաքանչյուրին հանձնարարել ընտրել դեր՝ մեկին զեկուցողի դեր, մյուսին՝ հարցեր առաջադրողի:

   Զեկուցողը ուշադիր կարդում է հատվածը և բովանդակությունը ամբողջացնում, հանրագումարի բերում, գրառումներ անում, ներկայացման համար պլան կազմում, առանձնացնում հիմնական պահերը: Աշխատանքն ավարտելուց հետո սեփական բառերով այն ներկայացնում է ընկերոջը:

   Հարցեր առաջադրողը նույնպես մանրակրկիտորեն ընթերցում և ուսումնասիրում է հատվածը: Զեկուցողին լսելուց հետո վերջինիս տալիս է հատվածի վերաբերյալ ցանկացած հարց, որը կարող է պարզություն մտցնել, հստակեցնել պատկերը, վեր հանել նոր տեղեկատվություն.

   «Ի՞նչ կասես …», «Հիշու՞մ ես …», «Այնտեղ մի բան կա՞ր … մասին»:
4. Առաջարկել զույգերին դերերով ընթերցել հատվածը և հետո քննարկել այն:
5. Սովորողներին հանձնարարել նույն ձևով ընթերցել և հետո քննարկել նյութի երկրորդ հատվածը, բայց արդեն փոխված դերերով. զեկուցողը ստանձնում է հարցեր առաջադրողի, հարցեր առաջադրողը՝ զեկուցողի դերը:
6. Նյութն ամբողջապես ուսումնասիրելուց հետո զույգերը միավորվում են ավելի մեծ խմբերով և քննարկում նյութի խմբային մշակման ու ներկայացման հարցերը:

7. Նյութի ներկայացում. Զեկույցները կարող են տարբեր ձևեր ընդունել: Լավագույն ձևերից մեկը ցուցադրական դասակարգիչներն են:
8. Յուրաքանչյուր ներկայացում կարելի է ուղեկցել ծափահարություններով:

ԴԵՊՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄ

Մեթոդի նկարագրությունը

Մանկավարժական մեթոդների մեջ դեպքի ուսումնասիրումը դասավանդման մոտեցում է, որը սովորողներից պահանջում է ակտիվ մասնակցություն պրոբլեմային իրավիճակներում: Աշակերտը ստանում է որևէ իրավիճակի կամ դեպքի նկարագրություն, որը պարունակում է տվյալ դեպքին վերաբերող փաստեր կամ տեղեկություններ: Աշակերտը վերլուծության է ենթարկում այդ փաստերն ու տեղեկությունները, գնահատում խնդրի էությունը, կայացնում որոշում և ներկայացնում իր լուծումը:

Դեպքերը կարող են կազմվել կամ ընտրվել ուսուցչի, ամբողջ դասարանի, դասարանի որևէ խմբի կամ էլ աշակերտի կողմից: Դեպքի ուսումնասիրումը և վերջնական ներկայացումը կարող է տևել մեկ դասաժամից մինչև մեկ տարի: Դեպքերը կարող են լինել իրական կամ հորինված պատմվածքներ, փաստեր կամ տեղեկություններ: Դեպքերը հիմնականում պետք է լինեն անավարտ կամ չվճռված, որոնք խնդրի առաջ են կանգնեցնում մասնակիցներին՝ վերլուծելու, քննարկելու, ենթադրություններ, դատողություններ և եզրակացություններ անելու և իրենց կարծիքներն արտահայտելու: Դեպքերը իրենց բովանդակությամբ չպետք է լինեն այնքան ավարտուն, որ փակեն քննարկումը կամ ուսումնասիրումը: Դեպքերը կարող են լինել կարճ՝ դասարանային քննարկման համար, կամ երկար և բարդ՝ որպես տարվա նախագիծ:

Դեպքերը կարևոր են նրանով, որ դրանք դասարան են բերում իրական աշխարհի խնդիրները, ապահովելով աշակերտների ակտիվ մասնակցությունը, և կարող են առաջ բերել խնդրի նորանոր լուծումներ:

Դեպքերի տեսակները.

1. **Ավարտված դեպքեր**՝ հիմնված փաստերի վրա: Նման դեպքերը անհրաժեշտ են միայն վերլուծման համար, քանի որ խնդրի լուծումը արդեն որոշված է, սակայն կարող են առաջարկել այլընտրանքային լուծումներ:
2. **Չավարտված դեպքեր**, որոնց արդյունքները պարզ չեն: Այդպիսի դեպքը դեռ չի եկել փաստական ավարտի իրական կյանքում, կամ էլ ուսուցիչը բաց է թողել հիմնական փաստերը: Աշակերտը պետք է ենթադրություններ անի, որոնց հիման վրա էլ հանգելու է որևէ լուծման:

3. **Հորինված դեպքեր**՝ գրված ուսուցչի կողմից: Այդպիսի դեպքը կարող է լինել ավարտված կամ անավարտ: Սակայն այն պետք է այնպես ներկայացվի, որ նմանվի իրականությանը, և լինի բարդ, բայց միևնույն ժամանակ ոչ այնքան խճճված, որ անհասկանալի դարձնի վարժության նպատակը:
4. **Իրական փաստարկներ**՝ լուրեր, հոդվածներ, զեկուցումներ, փաստեր և վիճակագրական տվյալներ, հարցազրույցներ, հատվածներ պատմական գրքերից, հակափաստարկներ, գրական երկտողեր, տեսագրություններ և ձայնագրություններ:

Դեպքեր ընտրելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել.

1. դեպքը պետք է սերտորեն առնչվի աշակերտի կենսափորձի և իմացության հետ,
2. առաջարկված խնդիրները հաճախ պետք է լինեն բարդ և բազմաբնույթ,
3. խնդիրները չպետք է ունենան մեկ ճշգրիտ լուծում, կամ՝ այո և ոչ պատասխաններ:

Մեթոդի ընթացքը.

1. ներկայացնել դեպքը,
2. սովորողներին ժամանակ տալ դեպքին ծանոթանալու համար,
3. ներկայացնել քննարկվող հարցերը և խնդիրը, որը պետք է լուծում գտնի,
4. սովորողներին ժամանակ տալ խնդիր(ներ)ը լուծելու համար,
5. սովորողներին թույլ տալ ներկայացնելու իրենց լուծումները և պատասխանները,
6. քննարկել հնարավոր բոլոր լուծումները և պատասխանները,
7. հարցնել սովորողներին, թե նրանք ինչ սովորեցին,
8. հարցնել, թե որքանով է դեպքը առնչվում իրենց շրջապատին,
9. կատարել ամփոփում:

Դեպքի ուսումնասիրման ընթացքի կառավարումը

1. Ծրագրի քննարկում փոքր խմբերի համար (4-6 աշակերտը արդյունավետ խումբ է դեպքի քննարկման համար): Դեպքը պետք է այնպես լինի, որ պահանջի աշակերտների ակտիվ մասնակցություն: Եթե հնարավոր է, ամեն խմբից պահանջել, որ հասնեն համաձայնության՝ պահանջվող քննարկման վերաբերյալ:
2. Կառուցել քննարկումը: Ուսուցիչը պետք է կազմի հարցերի մի շարք, որը փոքր խմբերին կտանի քննարկման: Ուշադրություն պետք է դարձնել հարցերի հաջորդականության վրա: Նախնական հարցերը մասնակիցներից պետք է պահանջեն կատարել դիտումներ դեպքերի վերաբերյալ: Հետագա հարցերը կարող են պահանջել համեմատություններ, հակադրություններ և դիտարկումներ կամ հիպոթեզների (վարկածների) վերլուծություն:

Վերջնական հարցերը կարող են պահանջել աշակերտներից դրսևորել ինքնուրույն վերաբերմունք խնդրի վերաբերյալ: Հարցերը պետք է անհնար լինի պատասխանել պարզ այո կամ ոչ պատասխաններով:

3. Ամփոփել քննարկումը՝ համեմատելով խմբերի պատասխանները:
4. Թույլ տալ խմբերին աշխատելու առանց ուսուցչի միջամտության:

Մեթոդի առավելությունները.

- զարգացնում է սովորողների վերլուծական մտածողությունը,
- զարգացնում է խնդիր լուծելու հմտությունները,
- դեպքեր ուսումնասիրելով՝ ձեռք են բերում նոր գիտելիքներ,
- զարգացնում է հարցեր կազմելու հմտություններ,
- զարգացնում է բարդ և բազմաբնույթ իրավիճակներում կողմնորոշվելու, գլխավորը երկրորդականից տարբերելու հմտություն:

Մեթոդի դժվարությունները.

- կարող են այնպիսի դեպքեր ընտրվել կամ կազմվել, որ աշակերտների համար դժվար լինի ուսումնասիրել կամ լուծումներ առաջարկել,
- հարցերը կարող են այնպես կազմվել, որ չտանեն խնդրի լուծմանը, այլ շեղեն աշակերտներին հիմնական խնդրից:

ՆԱԽԱԳԾԵՐԻ ՄԵԹՈԴ

Նախագծերի մեթոդը ուսուցման համագործակցային տեխնոլոգիայի ռազմավարություններից է: Ուսուցման և ուսումնառության գործընթացում նախագծերի մեթոդի առաջնային նպատակներն են՝

- Խթանել սովորողի ինքնազարգացումը՝ նոր փորձ ձեռք բերելու, գիտելիքները կիրառելու համար: Ընդգրկվելով ուսումնական նախագծերում, աշակերտները սովորում են կատարել հետազոտություններ, հավաքել տարաբնույթ տեղեկատվություն, կողմնորոշվել տեղեկատվության «ծովում», ընտրել անհրաժեշտ նյութերը, տարանջատել գլխավորն ու երկրորդականը, համակարգված և հստակ ձևակերպել իրենց մտքերը, գրավոր ստանալ և առաքել (ուղարկել) մեծ քանակությամբ տեքստային, թվային և գրաֆիկական տեղեկատվություն, վերլուծել ստացված տեղեկատվությունը և առաջադրել նոր մտքեր (գաղափարներ):

- Ապահովել սովորողների փոխհամագործակցությունը հետազոտական աշխատանքի կատարման ընթացքում: Այն պետք է լիովին համապատասխանի խմբային աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպման պայմաններին:

Հետազոտական նախագիծն ըստ բովանդակության կարող է լինել *մոնոառարկա*՝ իրականացվում է կոնկրետ առարկայի նյութի վրա, *միջառարկայական* ինտեգրում է մի քանի առարկաներ և *վերառարկայական*:

Հետազոտական նախագիծը կարող է լինել *ամփոփիչ*, երբ նրա կատարման արդյունքների հիման վրա գնահատվում է սովորողների կողմից որոշակի ուսումնական նյութի յուրացման մակարդակը և *ընթացիկ*՝ երբ ինքնակրթության և նախագծային գործունեության համար առանձնացվում է ուսումնական նյութի մի մասը միայն:

Հետազոտական նախագծերը ուսումնական գործընթաց ներառելը կազմակերպչական առումով բավականին բարդ է: Ուսուցիչը ուսումնական տարին պլանավորելիս պետք է առանձնացնի գլխավոր կամ առաջատար թեմաները, որոնք պետք է ուսուցանվեն նախագծերի մեթոդով: Այնուհետև պետք է ձևակերպել 15-20 ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային աշխատանքի թեմաներ, որոնց հետ աշխատանքը նախատեսված է ուսումնական պլանով:

Նախագծերի մեթոդի իրականացման փուլերը.

- Նախագծի թեմայի ընտրություն
- Հիմնահարցի ձևակերպում
- Աշխատանքային խմբի ձևավորում
- Հետազոտական հարցերի առաջադրում և աշխատանքի բաժանում
- Խմբերի ինքնուրույն աշխատանք, հետազոտություններ
- Ստացված արդյունքների միջանկյալ քննարկումներ
- Կատարված աշխատանքի արդյունքների ներկայացում
- Անհատների և ամբողջ խմբի աշխատանքի արդյունքների գնահատում
- Արտաքին գնահատում, վերլուծություն, ամփոփում
- Հետագա աշխատանքի ուղիների նախանշում

Նախագծերի մեթոդով աշխատանքի կազմակերպումը

1. Նախապատրաստական փուլ

- Կազմակերպչական աշխատանք
- Աշխատանքի պլանավորում
- Գնահատման չափանիշների մշակում

2. Ուսումնական փուլ

- Ծանոթացում գնահատման չափանիշներին
- Ծանոթացում աշխատանքային նյութերին
- Ինքնուրույն հետազոտական աշխատանք
- Գնահատում

3. Եզրափակիչ փուլ

- Արդյունքների ներկայացում
- Ներկայացման գնահատում
- Կազմակերպչական աշխատանք

Նախագծերի մեթոդի արդյունքների ներկայացում

- Ներկայացման ձևի ընտրություն (բուկլետ, տեսաերիզ, համացանցային կայք, PowerPoint)
- Արդյունքների ներկայացման միջոցառման կազմակերպում
- Արդյունքների ներկայացման գնահատում

Նախագծի իրականացման արդյունքների ներկայացման սցենարի տարբերակ

1 Շնորհանդեսի բացման խոսք

- նախագծի ղեկավարի ողջույնը (նախագծի ստեղծման և ընթացքի մասին ներկայացնել հյուրերին)
- խմբերի ելույթների հերթականության հրապարակումը

2 Խմբերի ելույթները

Յուրաքանչյուր խմբի ելույթից հետո մյուս խմբերը քննարկում և գնահատում են նրանց աշխատանքը.

- նշել ներկայացված ելույթի երեք կարևոր (հաջողված) կողմերը
- նշել ներկայացված ելույթում տեղ գտած երկու թերություն (լրամշակման ենթակա կողմ)
- ներկայացնել նախագծի կատարելագործմանն ուղղված սեփական տեսակետը
- ընդհանրացում (օգտվելով գնահատման աղյուսակից ներկայացնել ելույթի գնահատականը):

3 Ընդհանուր քննարկում, անհատական ելույթներ, հյուրերի ելույթներ, կարծիքների փոխանակում:

4 Նախագծի ղեկավարի եզրափակիչ խոսք
- գնահատականների ամփոփում
- աչքի ընկած աշակերտների, մասնակիցների պարգևատրում
- հետագա գործունեության, աշխատանքի կատարելագործման ուղիների նախանշում
- շնորհակալական խոսք

Նախագծերի մեթոդի արդյունքների գնահատում

- Ուսուցչի և աշակերտների կողմից
- Արտաքին գնահատում
- Գնահատել յուրաքանչյուր աշակերտին
- Գնահատել ամբողջ խմբի աշխատանքը
- Պարգևատրել աչքի ընկած աշակերտներին

Նախագծի իրականացման արդյունքների ներկայացման գնահատում

Լրացրեք աղյուսակը նախագծի իրականացման արդյունքների ներկայացման ժամանակ: Գնահատեք յուրաքանչյուր խմբի զեկույցը՝ բերված չափանիշների համար և նշանակեք միավոր: Գնահատականների ամփոփման համար հաշվեք յուրաքանչյուր խմբին նշանակված միավորների գումարը:

Չափանիշներ, որոնցով կարելի է գնահատել աշխատանքները (տարբերակ).

- Նախագծի կապը ուսումնական ծրագրի և ուսպլանի հետ

- Ստեղծագործական մոտեցումներ, լուծումներ
- Մուլտիմեդիա միջոցների կիրառում
- Դասավանդման նոր մեթոդների կիրառում
- Խմբային աշխատանք, աշխատանքի բաժանում
- Գրաֆիկական դիզայն
- Ներկայացման յուրահատուկ ոճ
- Դպրոցում նախագծի կիրառման կազմակերպումը

ԴԵՐԱԽԱՂ[*]

Մարդկանց շահագործումը կանխելուն ուղղված ուսուցողական միջոցառումների հիմքում պետք է ընկած լինեն կրթության ժամանակակից փիլիսոփայության ձեռքբերումները, քանի որ նման ուսուցանումն ունի անմիջական գործնական նպատակ. այն ոչ միայն և ոչ այնքան տեղեկատվություն պետք է պարունակի, որքան պետք է նպաստի, որպեսզի ստացված *գիտելիքը ներքնայնացվի (ինտերիորիզացիայի ենթարկվի) սովորողի կողմից՝ դառնալով նրա համար կենսական սկզբունք, մտածելակերպ ու գործելակերպ:* Իսկ այս նպատակին հասնելու համար շատ կարևոր են բուն (authentic) ուսուցման սկզբունքները, երբ որպես ուսուցման օբյեկտ և միջավայր հանդես է գալիս իրական կյանքը: Կարևոր է նաև կառուցողականության (կոնստրուկտիվիստական) սկզբունքը, ըստ որի ***սովորողին մատակարարվում է ոչ թե վերջնական պատրաստի նյութ, այլ հնարավորություն է տրվում, որպեսզի սովորողի ներաշխարհում աստիճանական աշխատանքի, մտորումների ու գործողությունների հետևանքով ձևավորվեն սեփական համոզմունքներն ու մոտեցումները:*** Այս երկու սկզբունքներին համահունչ է նմանակումների (սիմուլյացիա) և դերային խաղերի օգտագործումը ուսումնական գործընթացում:

Շատ գործոններ կան, որոնք նպաստում են դասավանդման ազդեցության մեծացմանը: Նման կարևոր գործոնների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ***այն ուսուցիչները, ովքեր մտածում և ջանում են, որ դպրոցական օրվա ընթացքում իրենց առաջադրանքներն ու վարժությունները նաև խաղային ու դերախաղային լինեն, կարողանում են, որպես կանոն, բավականին արդյունավետ ու մնայուն դասավանդում իրականացնել:*** *Եթե դասավանդման ձևը դրամատիկ հույզեր է առաջացնում, ապա այն, ինչ սովորեցնում ենք, ամրապնդվում է սովորողի հիշողության մեջ* (Tumer, 2004թ.):

Վերոնշյալ միտքն առանձնապես ճշմարիտ է այնպիսի բարդ ու զգայուն նյութ դասավանդելիս, ինչպիսին մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) հիմնախնդիրն է:

Գերմանական դասական փիլիսոփայության հիմնադիր Իմանուիլ Կանտը հավատում էր մարդ արարածի առաքինի բնությանը և պնդում էր, որ բարձրագույն բարոյականություն է, երբ մարդ կարող է իրեն պատկերացնել մեկ ուրիշի դերում ու հասկանալ նրան: Կանտը հավատում էր, որ մեծ առաքինություն է, երբ մարդը կարողանում է հասնել երկխոսության իր ներաշխարհում՝ միաժամանակ մտածելով իր «ես»-ի և «այլոց» տեսանկյուններից: Այս կարողության զարգացման համար լավագույն մանկավարժական ուղին դերային խաղն է,

[*] Դերային խաղ մեթոդի մասին տե՛ս նաև. **Ս. Ս.Պետրոսյան,** *Դերային խաղի նշանակությունը քաղաքացիական կրթության դասերի ժամանակ: Մարդ և հասարակություն:*, 2005, Թիվ 1, էջ 17-24,
Ս. Պետրոսյան, Ս. Խաչատրյան և այլոք, *Հասարակագիտության ինտեգրված ուսուցում: Ուսումնական ծրագրի մշակում և թեմատիկ միավորների օրինակներ*, ԱՅՌԵՔՍ, Երևան, Լուսաբաց, 2006, էջ 211-228 ,
Ս. Խաչատրյան, Ս. Պետրոսյան, Թ. Տեր-Մկրտչյան և այլոք, *Քաղաքացիական կրթություն: Ժողովրդավարության հիմնարար արժեքներ: Ուսուցչի ձեռնարկ,* Երևան, 2004, էջ 88-94:

որը հնարավորություն է տալիս հասկանալ ոչ միայն ուրիշներին, այլ նաև սեփական «ես»-ը: Իսկ թրաֆիքինգ երևույթին առնչվելիս Կանտի միտքը ձեռք է բերում արդիական մի նոր հնչերանգ, քանի որ սովորողները ոչ թե օտարվում են մարդկանց շահագործման զոհերի խնդիրներից, մտածելով, որ վերջիններն իրենք էին մեղավոր իրենց հետ կատարվածի համար, այլ ձեռք են բերում նրանց ապրումակցելու (էմպատիայի) կարողություն, որը դպրոցի պատերից դուրս կնպաստի ավելի մարդկային հարաբերությունների հաստատմանն ու թրաֆիքինգի զոհերի համար վերականգնվելու հնարավորությունների ընդլայնմանը:

Չպետք է մոռանալ նաև մի կարևոր հանգամանք. թրաֆիքինգի ուսումնասիրության ժամանակ սովորողները գործ են ունենում արտակարգ զգայուն նյութի հետ. մարմնավաճառություն, պոռնկագրություն, ծեծ, հայհոյանքներ, հոգեբանական տարատեսակ ճնշումներ, որոնց իրական մոդելավորումն անհնար է մարդկային արժանապատվությունը չնսեմացնելու տարրական իրավական պահանջի հետևանքով: Սակայն դերային խաղի միջոցով ստեղծելով անվտանգ միջավայր և համաձայնելով, որ ամեն ինչ պայմանական է, սովորողները կարող են որպես դերակատարներ մտնել անգամ մարմնավաճառների, կավատների, հավաքագրողների դերերի մեջ, զգալ նրանց բարոյական ընտրությունների բեռը, հասկանալ, թե ինչ է կատարվում թրաֆիքինգի զոհերի ներաշխարհում և, ի վերջո, այս ամենի արդյունքում ձևավորել կայուն աշխարհայացք ու չլինել խոցելի տարբեր հոգեբանական մանիպուլյատորների, հավաքագրողների, կանանց ու տղամարդկանց երազանքները չարաշահողների համար:

Դերախաղի ճիշտ օգտագործումն օգնում է.

- զարգացնել աշակերտների միջանձնային հաղորդակցության հմտությունները,
- գնահատել այլոց տեսակետներն ու մոտեցումները, ճանաչել և ընդունել դրանք,
- ըմբռնել, թե ինչպես որոշ մարդկանց որոշումները կարող են ազդել ուրիշների վրա,
- սովորել տեսական նյութը՝ իրենց պատկերացնելով այն մարդկանց տեղում, ովքեր իրական կյանքում այդ դերերն էին կատարում,
- զարգացնել աշակերտների հիմնախնդիրներ լուծելու և հակասությունները հարթելու ունակությունները:

Հասարակագիտության ուսուցման ընթացքում դերախաղի մեթոդը նյութն ավելի հետաքրքիր է դարձնում և ապահովում է սովորողների հուզական մասնակցությունը: Դերախաղն անուղղակիորեն զարգացնում է սովորողների հիմնական ժողովրդավարական արժեքները, ինչպես ասենք՝ ազատ արտահայտվելու ունակությունը, հանդուրժողականությունը, մասնակցությունը հասարակական կյանքին և այլն:

Դերախաղի ժամանակ ի հայտ եկող դրամատիկ իրավիճակն ամեն անգամ նորություն է բերում սովորողներին, որովհետև լուծումը գալիս է քննարկման, սովորելու ընթացքում, այն նախապես տրված չէ: Դա անանուն, դրսից պարտադրված գիտելիք չէ, այլ ներքին՝ զգացմունքների ու մտքերի արդյունք: Իսկ դերախաղին անդրադարձն ու այդ մասին խորհրդածությունները շատ կարևոր են: Ամեն անգամ նոր դերախաղն ավարտելուց հետո աշակերտներին անհրաժեշտ է հարցեր առաջադրել այն մասին, ինչ տեղի ունեցավ, և խորհել դերախաղի նպատակի մասին: Դերախաղն ուսուցչի համար լուրջ փորձություն է, որովհետև նրա մեջ անհայտի և անսպասելիի մեծ բաժին կա և՛ աշակերտի, և՛ ուսուցչի համար: Ուսուցչից պահանջվում է ստեղծագործական մոտեցում և դասարանում սովորողների համար ապահով միջավայր ստեղծելու հմտություն: Ուսուցիչները կարող են դերախաղ անցկացնել մեկ առանձին դասի կամ դասաշարի ժամանակ: Տնական նմանակումների ժամանակ աշակերտները կարող են որոշակի դերեր վերցնել և որոշ ժամանակ մշակել, զարգացնել դրանք (օրինակ՝ հավաքագրող, ընտանիքի անդամներ, պաշտոնյա, կաշառակեր, դատավոր և այլն), այն ընթացքում, երբ ուսումնական ծրագրի համաձայն խորանում է որոշ թեմաների ուսումնասիրությունը (օրինակ՝ ռիսկի խմբեր, թրաֆիքինգի տեսակներ և այլն):

Դերախաղի ազդեցությունը կարելի է բացատրել նաև Բրուների մարդկային ճանաչողության տեսությամբ: Ջերոմ Բրուները (1966թ.), առանձնացնում է երեք համակարգ, որոնց միջոցով մարդիկ կարողանում են իրենց կենսափորձը պահպանել, վերականգնել ու կիրառել: Նա այս համակարգերն անվանում է գործուն, պատկերային և խորհրդանշական (սիմվոլիկ):

Գործուն համակարգում գիտելիքը փոխարկվում է գործողության, որովհետև բառերով դժվար է արտահայտել, ավելի հեշտ է ցուցադրել, կատարել այն, ինչ որ գիտեն: *Պատկերային* գիտելիքը կամ հասկացությունները փոխարկվում են տեսողական կամ զգայական այլ համակարգերի: Նկարները, աղյուսակներն ու դիագրամները պատկերային փորձերի ներկայացման օրինակներ են: Երրորդը խորհրդանշային համակարգն է, որը այս երեքից ամենաբարդն է: Այն լավագույնս ներկայացվում է և՛ գրավոր, և՛ բանավոր լեզվում: Հասարակագիտական գիտելիքը մեծ մասամբ ներկայացվում է երրորդ ձևում, բայց այն ձեռք բերելու համար ավելի արդյունավետ կլինի բոլոր երեք ձևերի համադրումը, քանի որ դրանք ավելացնում են յուրաքանչյուրի առանձին ազդեցությունը:

Դերախաղն աշակերտներին հնարավորություն է տալիս օգտվել բոլոր երեք ձևերից, երբ արտահայտում են իրենց մտքերն ու գաղափարները, ասենք՝ պատմական իրադարձությունների վերաբերյալ: Թրաֆիքինգի հիմնախնդիրների մասին դասընթաց անցկացնող ուսուցիչները պետք է կարողանան լինել նաև «բեմականացման ռեժիսորներ», որոնք աշակերտների հասարակագիտական գիտելիքը կերտում են հիմնականում Բրուների

նշած երրորդ ձևի միջոցով: Սակայն, ինչպես արդեն ասացինք, գիտելիքի ուսուցման համար ավելի նպատակահարմար է օգտվել այս երեք ձևերից էլ, քանի որ դրանք ապահովում են դասի բեմական մթնոլորտը: Դերախաղ ստեղծել կարողացող ուսուցիչներն աշակերտներին ներկայացնում են պատմության, մշակույթի և մարդկային հարաբերությունների դրամատիկական պատկերը, որի շնորհիվ երեխաները կարողանում են, ասես «մտնել» այդ հակասությունների մեջ, գործող անձանց հոգեբանության և իրադարձությունների մեջ:

Որպես ռեժիսորներ՝ ուսուցիչները կարող են օգտագործել մի շարք բեմական մեթոդներ, որոնք կնպաստեն աշակերտների մասնակցությանը, հետաքրքրություն կարթնացնեն և հետազոտություն կատարելու դրդապատճառ կդառնան, կզարգացնեն իրադարձությունների հաջորդականության զգացումը, բանավոր և գրավոր արտահայտվելու հմտություններն ու այլոց զգացմունքների ու գաղափարների նկատմամբ զգայուն վերաբերմունքը: Դերախաղն, ընդօրինակումներն ու բեմականացումը կարող են խթանել սովորողների հետազոտական կարողությունները, երբեմն էլ աշակերտների համար նոր՝ կենսական իմաստ ու նպատակ հաղորդել տեղեկություններ հավաքելու և ուսումնասիրելու աշխատանքին:

Դերախաղի միջոցով աշակերտներն ուսումնասիրում են այնպիսի ժամանակներ, վայրեր և իրադրություններ, որոնց հետ իրենք ուղղակիորեն չեն առնչվել: Երկխոսությունը սցենար չէ, սակայն ուսուցիչը թատերական իրադրություն է ստեղծում, իսկ աշակերտներն օգտագործում են իրենց փորձն ու գիտելիքները, և տալիս դերակատարների պատասխանարձագանքները տվյալ հանգամանքներում: **Հանգամանքներն օգնում են աշակերտներին հասկանալ իրադրությունը** (Morris, 2001թ.):

Դերախաղը դասարանը կարող է աշակերտների համար դարձնել հրաշալի վայր՝ օգնելով մտապահել պատմական, մշակութային գաղափարներն ու փաստերը: *Այն կարող է պատմել հասարակական փոխազդեցությունների մասին և զարգացնել աշակերտների ինքնաընկալումը, օգնել, որ կարողանան հասկանալ ուրիշներին և զարգացնել կարեկցելու, ապրումակցելու կարողությունները:* Սակայն երբեմն էլ նման մեթոդով աշխատանքը կարող է անհանգստություն պատճառել: Երբեմն ոգևորվելով, որոշ դերակատարներ կարող են չափից ավելի ներքաշվել խաղի մեջ ու, կորցնելով խաղի և իրականության սահմանը, օրինակ, կարող են կոպտել միմյանց, ձգտելով լինել իրական, անվայելուչ պահել իրենց և այլն: Նման դեպքերից խուսափելու համար խիստ կարևոր է ուսուցչի դերը: Մարդկանց շահագործումն ուսումնասիրելիս և որոշ հոռի երևույթներ վեր հանելիս պետք է շատ զգույշ լինել, որպեսզի ուսումնական նպատակներով մտահղացված դերախաղը չնպաստի հակառակին, չխեղի սովորողների հոգեբանությունը, չառաջացնի վախի և անելանելիության մթնոլորտ: Պետք է հաշվի առնել նաև 15-17 տարեկանների հոգեբանական զարգացման առանձնահատկությունները, զգացմունքայնությունը, հեշտորեն խոցելի լինելն ու ոչ մի

դեպքում չպարտադրել դերեր այն սովորողներին, ովքեր չեն ուզում հանդես գալ այդ դերով: Եթե դասարանում որևէ դերի համար կամավոր կատարող չգտնվի, այդ դերը կարող է կատարել ուսուցիչը, կամ ավելի լավ է ընդհանրապես հրաժարվել այդ պահին այդ դերախաղն այդ դասարանում անցկացնելուց: Նման դեպքում ուսումնական նպատակին կարելի է հասնել այլ եղանակներով, իսկ դերախաղը կարելի է թողնել այնպիսի ժամանակի, երբ սովորողներն իրենց առավել հարմարավետ կզգան թեմային անդրադառնալիս:

Ուսուցիչն ինքը պետք է դրականորեն լիցքավորված և համոզված լինի, որ իր ներքին հնարավորություններով կարող է դասարանը հետաքրքիր ու գրավիչ միջավայր դարձնել դերախաղի համար՝ միաժամանակ պահելով վերահսկողությունը: Դերախաղը երբեմն ներառում է նաև աշակերտների ակտիվ մասնակցությունը պլանավորման ու անցկացման փուլերում:

Դերախաղը չի կարելի դիտարկել որպես լոկ ժամանակ անցկացնելու ու զբաղվելու միջոց, այն պետք է լինի լուրջ ու նպատակային: Չպետք է մոռանալ նաև նախապատրաստության և անդրադարձի ու կշռադատման մասին: Ուսուցչի համար առաջին կանոնը պետք է *նախապատրաստվելը* լինի: Ուսուցիչը պետք է վստահ լինի իր քայլերում. նյութի ճիշտ ընտրություն, հստակ պլանավորում, աշակերտներին դերախաղին նախապատրաստում, վարժեցում, ինչպես նաև կարողանա առաջնորդել աշակերտներին դեպի անկեղծ ու նորարարական դերախաղ:

Շատ կարևոր է, որ դերախաղի ժամանակ աշակերտներն իրենց հոգեբանորեն ապահով զգան և համոզված լինեն, որ չեն արժանանա հասակակիցների հեգնանքին:

Դերախաղի տեսակները

Դերախաղի դասակարգման շատ ձևեր կան: Ստորև բերված աղյուսակում մենք փորձել ենք ընդգրկել գրեթե բոլոր տեսակները:

Դերախաղի դասակարգման մեթոդներ[*]

Ըստ ձևի	
Երևակայական	Ներկայացվող
Խոսքային	Վարքային
Ինքնաբուխ	Նախապես գրված սցենարով

[*] Տե՛ս Ս.Խաչատրյան, Ս.Պետրոսյան և ուրիշներ, (2004), *Քաղաքացիական կրթություն. ժողովրդավարության հիմնարար արժեքներ: Ուսուցչի ձեռնարկ,* Երևան, Էդիթ պրինտ, էջ 88-94:

Ըստ բովանդակության	
Անձը խաղում է ինքն իրեն	Անձը խաղում է ուրիշի
Գործողությունները վերցված են իրական կյանքից	Գործողություններն ընդհանրապես անիրական են

- **Երևակայական դերային խաղի** ժամանակ բավական է, որ գործողն իրեն պատկերացնի որևէ գրքի հերոսի, քաղաքական գործչի կամ այլ դերում, այնինչ **ներկայացվող** դերային խաղի ժամանակ գործողը պետք է կարողանա հանդես գալ իրական գործողություններով: Երևակայական դերախաղ կարելի է անցկացնել ցանկացած դասի ժամանակ: Օրինակ՝ սովորողներին կարելի է տալ մարդկանց շահագործման դեպքերի նկարագրություններ ու առաջարկել իրենց երևակայել դեպքի հերոսներից որևէ մեկի դերում: Ներկայացվող դերախաղերը ժամանակատար են, պահանջում են մանրամասն հրահանգներ ու հատուկ դասաժամ:
- **Խոսքային դերային խաղը** հիմնականում բանավեճի, համոզման, դեկլարատիվ բնույթ ունի, իսկ **վարքայինում** գործող անձինք խոսքից անցնում են արարքների: Խոսքային դերախաղի օրինակ կարող է լինել, օրինակ, թրաֆիքինգի զոհի պատմությունն իր վերապրածի մասին, որ սովորողները կարող են անգամ իմպրովիզով հնարել:
- **Ինքնաբուխ դերային խաղը** ծագում է ցանկացած լսարանում, ուսուցիչը պարզապես կարող է այն նրբորեն ուղղորդել ցանկալի ուղղությամբ, ի հակադրություն սրա, **նախապես մշակված** դերային խաղն ունի խիստ որոշակիություն, չնայած հնարավոր է նաև միջին դեպքը, երբ գործողը ստանում է հրահանգ իր դերի մասին, բայց նաև ունի իմպրովիզացիայի հնարավորություն:
- Ցանկացած **անձ կարող է խաղալ ինքն իրեն,** սակայն հոգեբանորեն առավել անվտանգ է **ուրիշ մեկին խաղալը**: Թրաֆիքինգի խնդիրներին անդրադառնալիս ցանկանալի է միշտ խաղալ ուրիշի, քանի որ անկանխատեսելի շրջադարձեր կարող են լինել, որոնք կարող են ցավ պատճառել իրենք իրենց խաղացողներին:
- **Գործողությունները** կարող են լինել **իրական,** օրինակ՝ հավաքագրողը խաբում է տղամարդկանց մի խմբի՝ նրանց ձեռքերից վերցնելով անձնագրերը: Կարող են լինել նաև **երևակայական**, օրինակ՝ թրաֆիքինգի զոհի հոգին կամ կրկնակը հերթով այցելում է իր այդ վիճակի բոլոր մեղավորներին ու մեղադրում նրանց:

Արդեն նշվեց, որ կառուցվածքի տեսանկյունից դերային խաղերը կարող են լինել **չպլանավորված, առանց հստակ կառուցվածքի և կուռ կառուցվածք ունեցող:** Սրանք իրենց

հերթին ունեն ենթատեսակներ, որոնցից մի քանիսը կարելի է դիտարկել մանրամասն:

Չպլանավորված դերային խաղեր.

ա) որևէ մասնակցի խնդրի վրա հիմնված,

բ) գոյություն ունեցող որևէ հիմնախնդիր առավել ցայտուն դարձնելու նպատակով,

գ) ինքնաբուխ:

Օրինակներ.

ա) Ուսուցիչն աշակերտների հետ վերլուծում է նախագծի իրականացման ժամանակ հանդիպած բարդությունները: Սովորողներից մեկը դժգոհում է, որ մարդիկ լսել անգամ չեն ուզում մարդկանց շահագործման երևույթի մասին, հրաժարվելով հարցազրույց տալ իրենց: Մարդիկ ասում են, որ իրենց ողջ կյանքը շահագործում է, էլ ինչի մասին է խոսքը: Ուսուցիչն անմիջապես առաջարկում է այդ աշակերտին բանակցել իր հետ՝ պատկերացնելով, որ ինքն է այն անձը, որից սովորողը ցանկանում էր հարցազրույց վերցնել: Ուսուցիչը բերում է փաստարկներ, դժվարին կացության մեջ դնելով սովորողին: Ապա դերերը փոխվում են. այժմ ուսուցիչը համոզում է սովորողի ներկայացրած անձին տալ հարցազրույց՝ կարևորելով թրաֆիքինգի դեմ պայքարելու անհրաժեշտությունը: Այնուհետև դասարանը կարող է քննարկել, թե ինչ կատարվեց: Ուսուցիչը կարող է նաև հարցնել, թե որևէ մեկը կարո՞ղ է իրեն ավելի լավ համոզել: Խաղարկվում է նաև այդ տարբերակը: Դարձյալ քննարկվում, համեմատվում են տարբերակների ուժեղ ու թույլ կողմերը: Ուսուցիչը կարող է նաև ոչ թե ինքը խաղալ, այլ կամավորներ հրավիրել դասարանից:

բ) Թրաֆիքինգի հիմնախնդիրը սովորողների ընկալման մեջ ավելի ցայտուն ներկայացնելու համար ուսուցիչը կարող է նրանց առաջարկել իրենց պատկերացնել որպես կառավարության անդամներ ու քննարկել, թե ինչ կարող են անել թրաֆիքինգի հիմնախնդիրը ՀՀ-ում հաղթահարելու համար:

գ) Դպրոցում ինչ-որ դեպք է կատարվել, աշակերտները բուռն վիճում են: Ուսուցիչը կարող է անմիջապես մեկ-երկու աշակերտի առաջարկել դիտորդի դեր՝ իրավիճակը գնահատելու և վերլուծելու համար: Նրանք կարող են վիճաբանողներին դիմել հարցերով, ասենք՝ եթե դու լինեիր X-ը, ինչպե՞ս կվարվեիր և այլն:

Պլանավորված դերային խաղեր.

ա) ներկայացում

բ) «փոխարինի՛ր ինձ»

գ) դժվար խնդրի լուծում

դ) եռյակներ

ե) ճառ

զ) խաղ «դատարկ» աթոռի հետ

է) մամուլի ասուլիս

ը) «ստվեր»

ա) Ներկայացում: Դերային խաղի այս ձևն իրականացվում է երկու և ավելի գործող անձանց կողմից, որոնք դասարանին կամ ավելի մեծ խմբի որևէ իրադրություն են ներկայացնում (հնարավոր իրադրություններն իրականում անսահման են), որն էլ մեծ խմբի համար դառնում է քննարկման ու որոշակի եզրակացությունների հանգելու ազդակ: Հասկանալի է, որ ներկայացման հաջողության համար անհրաժեշտ է նախնական լուրջ պատրաստություն, ինչ-որ առումով նաև դերասանական տաղանդ:

Դերային խաղի այս ձևն ունի շատ տարածված ենթատեսակ՝ **«Ճիշտ ու սխալի»** մեթոդը, երբ խումբը նախ և առաջ ներկայացնում է որևէ իրադրություն՝ մասնակիցների ոչ ճիշտ վարվելակերպով, այնուհետև, քննարկումից հետո նույն խումբը ներկայացնում է տվյալ իրադրության մեջ մասնակիցների ճիշտ վարքի հնարավոր տարբերակը: Սա հնարավորություն է տալիս բանավիճող կողմերին հիմքեր գտնել իրենց բերած փաստարկների օգտին: Օրինակ՝ «Գայթակղիչ առաջարկ» կամ «Փարիզ, Փարիզ» դերախաղերն իրականացնելիս (տե՛ս գլուխ 1) կարելի է խաղարկել և համաձայնելու, և առաջարկից հրաժարվելու դեպքերը:

բ) «Փոխարինիր ինձ»: Դերային խաղի այս ձևում նվազագույնի է հասցվում խաղացողների անհարմար վիճակներում հայտնվելու ռիսկի հավանականությունը, քանի որ նրանք իրավունք ունեն խաղի ցանկացած պահին փոխարինվել այլ խաղացողով: Ինչպե՞ս է դա կատարվում: Մեծ խումբը բաժանվում է երկու խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրին տրվում են գաղտնի հրահանգներ: Որպես կանոն, վերցվում են երկու հակոտնյա կողմեր: Ապա առաջին երկու կամավորը (յուրաքանչյուր խմբից՝ մեկը) խաղարկում են իրավիճակը մնացյալ ողջ խմբի առջև: Սա կարող է տևել առավելագույնը երեք րոպե: Դրանից հետո ամեն թիմից հերթով յուրաքանչյուր մասնակից իրեն փորձում է նույն դերում: Խաղացողներից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի դերը ստանձնելու պահից մինչև երեք րոպեի ընթացքում բարձրացնել ձեռքը, ինչը նշանակում է՝ «Փոխարինե՛ք ինձ»: Հաջորդ խաղացողն անմիջապես պետք է մտնի «բեմ» ու շարունակի «խաղը»: Սակայն չի կարելի, որ միաժամանակ երկու

թիմերի խաղացողներն էլ փոխարինվեն, ցանկալի է, որ դա կատարվի հերթականությամբ, ինչը հնարավորություն կտա, որ խաղը շարունակական լինի: Եթե ինչ-որ մեկը սահմանված ժամանակից երկար է մնում խաղի մեջ, ուսուցիչն է բարձրացնում ձեռքը, ու խաղացողն անմիջապես փոխարինվում է: Այս մեթոդով հարմար է թրաֆիքինգի զոհերի հոգեվիճակն ուսումնասիրելուն միտված դերախաղերի անցկացումը, երբ կստեղծվի իրադրություն, երբ խոսում են արդեն թրաֆիքինգից ազատված մարդն ու նրան հավաքագրողը:

Դերային խաղից հետո բոլոր խաղացողներին կարելի է տալ հարցաթերթիկներ՝ մոտավորապես այսպիսի հարցերով.

- Հարազա՞տ էր Ձեզ այս դերը:
- Խուսափո՞ւմ էիք խաղի մեջ մտնելուց: Հե՞շտ էր արդյոք կատարել, օրինակ, զոհի կամ հավաքագրողի դերը: Ինչո՞ւ:
- Սպասո՞ւմ էիք, որ մյուս թիմից որոշակի կոնկրետ մարդ մտնի խաղի մեջ, որպեսզի դառնաք նրա խաղընկերը, թե՝ միևնույնն էր ում հետ խաղալ:
- Արդյո՞ք երեք րոպե խաղացիք, թե՞ շուտ դուրս եկաք:
- Եթե շուտ փոխարինվեցիք, ի՞նչը ստիպեց շուտ դուրս գալ խաղից:

գ) Դժվար խնդրի լուծում: Այս դերային խաղը նման է ներկայացմանը, սակայն իրավիճակների լուծումները չեն տրվում խաղացողներին, կամ առաջարկվում են մի քանի հնարավոր ելք ունեցող իրավիճակներ: Խաղացողները, ստանալով նախնական հրահանգները, մնացյալն իրականացնում են հանպատրաստից՝ իմպրովիզացիայով, փորձելով հենց խաղի մեջ լուծել դժվարին խնդիրը: Ապա լսարանը քննարկում է, թե արդյո՞ք դա նրանց հաջողվեց: Լուծումները կարելի է իրականացնել լավատեսական, հոռետեսական կամ իրատեսական տեսանկյուններից, ինչպես առաջարկվել է «Փարիզ, Փարիզ» դերախաղում (տե՛ս գլուխ 1):

դ) Եռյակներով դերային խաղում ներգրավվում է ամբողջ մեծ խումբը, որը բաժանվում է եռյակների: Յուրաքանչյուր եռյակում առաջին երկուսը կատարում են կողմերի դերերը, իսկ երրորդները՝ դիտորդների: Կողմերն իրենց դերերի մասին հրահանգներ են ստանում, իսկ դիտորդները՝ նաև լրացուցիչ թերթիկ՝ դերային խաղը և նրա մասնակիցներին գնահատելու համար: Թերթիկում կարող են լինել այս կարգի հարցեր.

- Արդյո՞ք «առաջինը» ճիշտ էր ներկայացնում իր դերը: Փաստարկե՛ք:
- Արդյո՞ք «երկրորդը» համապատասխան խաղով էր հանդես գալիս: Բերե՛ք փաստարկներ:

- Ի՞նչ եք կարծում, նրանք հասա՞ն որևէ համաձայնության: Ինչո՞ւ եք այդպես կարծում:
- Ձեզ ինչ-որ բան տվե՞ց խաղին հետևելը: Ի՞նչ:

Դիտորդների առկայությունը ստիպում է մասնակիցներին առավել լուրջ մոտենալ դերին: Խմբերում խաղը քննարկելուց հետո կատարվում է նաև համադասարանական քննարկում:

ե) Ճառ: Սովորողներին նախապես առաջարկվում է որոշակի ժամանակահատվածում ներկայացնելու համար ճառ պատրաստել սեփական, որևէ իրական կամ մտացածին անձնավորության անունից: Ճառերը ներկայացվում են ողջ դասարանին ու դրվում քննարկման: Օրինակ՝ կարելի է ճառ գրել որպես երկրի նախագահ կամ վարչապետ, որի խնդիրն է պայքարել թրաֆիքինգի դեմ, որպես անկախ լրագրող, որը քննադատում է առկա ինչ-ինչ հոռի երևույթներ և այլն:

զ) Խաղ «դատարկ» աթոռի հետ: Կենտրոնում դրվում է դատարկ աթոռ, որը որևէ պաշտոնյա է, որոշումներ ընդունող անձ և այլն: Կամավորները գալիս են ու աթոռի հետ «լուծում» են իրենց հարցերը կամ առաջ են քաշում նոր հարցեր: Սա կարելի է անցկացնել մրցույթային կարգով: Պարզ է, որ նման դերախաղի համար թիրախ կարող են լինել կաշառվող ոստիկանները, պաշտոնյաներ և սահմանային անցագրային ծառայությունների ներկայացուցիչներ: Մրցակցային ձևով անցկացնելու դեպքում կարելի է ընտրել ժյուրի, որը կգնահատի, թե որքանով են այս կամ այն խմբի ներկայացուցիչները ուժեղ փաստարկներ բերում կաշառակեր պաշտոնյաներին մեղադրելու և հասարակական կարծիք ձևավորելու համար:

է) «Մամուլի ասուլիս» դերային խաղում սովորողները նախապես ուսումնասիրում են իրենց հանձնարարված կերպարների վարքը, կյանքը, մտածելակերպը, քաղաքական հավատամքը: Բուն խաղի ժամանակ լսարանը լրագրողների դերում է հանդես գալիս: «Լրագրողները» որոշակի հարցեր են տալիս, որոնց «հերոսների» դերակատարները պետք է պատասխանեն՝ ձգտելով հնարավորինս նմանվել իրենց կերպարի նախատիպին:

ը) «Ստվերը» կարելի է օգտագործել պարզ դերային խաղերի ժամանակ, երբ գործում են մեկից-երեք անձ: «Ստվերը» նույնպես գործող անձ է, որը հանդես է գալիս որպես խաղացողի ներքին ձայն կամ խիղճ: Մասնակիցը խաղում է նախօրոք ստացած հրահանգների համաձայն, իսկ «Ստվերը» գործում է հանպատրաստից՝ հենվելով ինտուիցիայի կամ ներկայացվող հերոսի մասին այլ տեսակետի վրա: Երբ խաղացողն ինչ-որ միտք է ասում,

«Ստվերն» իրավունք ունի լսարանին տեղեկացնել, որ խաղացողն այլ բան է մտածում: Սա հնարավորություն է տալիս նույն մարդուն միանգամից տեսնել երկու տարբեր տեսանկյուններից: Սակայն երբեմն խաղացողի ու «Ստվերի» միջև բուռն վեճեր են ծագում, ինչը դժվարացնում է այս մեթոդի կիրառումը: Բայց եթե «Ստվերի» դերակատարն օժտված է խորաթափանցությամբ ու նրբանկատությամբ, խաղը կարող է բավական արդյունավետ լինել: Ուսուցիչը կարող է երբեմն նաև արգելել խաղացողի և «Ստվերի» հաղորդակցումը, կարծես թե նրանք զուգահեռ աշխարհներում են գտնվում:

Նման «ստվերներ» կարող են ունենալ հավաքագրողները, որոնք ապագա զոհերին պայծառ հույսեր կտան, իսկ ստվերն այլ մասնակցի ձայնով կներկայացնի հավաքագրողի իսկական մտքերը: Մտածելու և վարվելու այդ հակասությունը ակնառու տեսնելիս, սովորողներն ավելի պարզ կընկալեն հավաքագրողների բարոյազուրկ լինելը:

Բացի նշված ընդհանուր տեսակներից, կան նաև որոշ բարդ, սակայն հասարակագիտության համար շատ օգտակար տեսակներ: Մարդկանց շահագործման հիմնախնդիրների դասավանդման համար կարելի է դրանցից օգտագործել երևակայական դատավարությունների հետևյալ տեսակները:

1. **Իրական դատավարությունների վերստեղծում:** Ներկայացվում է անցյալում տեղի ունեցած ինչ-որ դատավարություն այնպես, ինչպես որ այն եղել է: Որքան մանրակրկիտ հետազոտենք և լավ պատրաստվենք, այնքան այն ամբողջական կլինի: Արխիվները և տպագրված նյութերը կարող են մեծապես օգնել այս հարցում:
2. **Դերախաղ- դատավարություններ՝ բաց դատավճիռներով:** Խաղ- դատավարության այս տեսակն ամեն ինչով նման է առաջինին, տարբերությունը միայն մեկն է՝ դատավճիռը կարող է փոխվել
3. **Գրական կերպարների դատեր:** Այսպիսի դատավարությունների շնորհիվ աշակերտներն ամրապնդում են արդարության, ազնվության և այլ հարցերի մասին ունեցած իրենց պատկերացումները, բավարարում բնական հետաքրքրասիրությունը և կարողանում ազատվել կանխակալ կարծիքներից: Օրինակ, կարելի է դատել Սամվել Փուլշատյանին:
4. **Ընթացիկ հակասություններին և հարցերին առնչվող դատավարություններ:** Դատական դեպքերի համար հիմք են ծառայում լրագրերն ու նորությունների թողարկումները, հարազատների և բարեկամների կարծիքները: Ժամանակակից իրադարձություններին վերաբերող հարցերը կարևոր են և առնչվում են աշակերտներին, վերջիններս էլ փորձում են սեփական դատավարությունները առաջ քաշել: Օրինակ, կարելի է դատել այն հորը,

որը հրաժարվում է իր թրաֆիքինգի զոհ դարձած աղջկան ընդունել ընտանիք, պնդելով, որ չի դիմանա խայտառակությանը:

5. **Մշակել նոր սցենար և դերախաղով ներկայացնել այն:** Սա միանգամայն ստեղծագործական աշխատանք է, երբ աշակերտները ստեղծում են մի պատմություն, որտեղ առկա են հանցանք, զոհ, վկաներ, հանցանշաններ և հանցանքի մեջ մեղադրվող ոճրագործ: Այստեղ գործընթացի էությունը տեսական նյութից նրա կիրառմանն անցնելն է: Սրա համար անհրաժեշտ են նաև լայն մտահորիզոնի և հետազոտական հմտությունների տեր ուսուցիչներ: Եթե հանցանքը բարդ է, և չենք կարող դատել, ապա շարունակում ենք հետազոտել, թե իրավական համակարգն ինչպես է դատում նման հանցանքները:
6. **Ընթերցողի թատրոն:** Ընթերցողի թատրոնը, որն առաջարկել է Թըրները (2004թ.), խնդիր է դնում պատմողական ոճով գրված գործը պիեսի վերածել: Աշակերտների մի խումբ ընթերցում է պատմվածքը, հետո պլանավորում, թե ինչպես այն պիեսի նման ընթերցել: Առանցքը դրամատիկական պլանավորման գործընթացն է: Պատմողական ձևը փոխելու համար աշակերտները պետք է ամբողջովին հասկանան դերակատարներին, զգան տեսարանը, մտապահեն նպատակը, թեմաները և գործողությունների զարգացումը կամ սյուժեն: Նրանք բառացիորեն նորից են գրում պատմվածքը և պատմողական մասերը վերածում երկխոսության: Նրանք ստիպված են մտածել, թե որ հերոսին է վերաբերում ինֆորմացիան և ինչպես կարելի է այն վերածել երկխոսության կամ մենախոսության: Երբ պատմվածքն արդեն պլանավորված և արտագրված է, աշակերտները կարող են մի քանի անգամ խաղալ այն: Րաֆֆու «Անմեղ վաճառք» պատմվածքը կարելի է նման ձևով խաղարկել: Նման ձևով կարելի է խաղարկել նաև Ղազարոս Աղայանի «Անահիտ» հեքիաթի այն հատվածը, որտեղ հերոսները շահագործման զոհ են դառնում: Ներկայացումները կարելի է անցկացնել դադարներով, ամեն մի դրվագից հետո քննարկելով թրաֆիքինգին առնչվող հարցեր:

Խորհրդածություն կամ անդրադարձ դերախաղից հետո

Դերախաղը գործողության մեջ շատ հզոր մեթոդ է, սակայն այն լիարժեք չէ առանց անդրադարձի, այսինքն՝ առանց աշակերտների՝ իրենց կատարածի մասին խորհրդածելու փուլի: *Այս գործընթացը կոչվում է անդրադարձ կամ կշռադատում (reflection), երբ աշակերտներն ու ուսուցիչը հարցուպատասխանով փորձում են բացահայտել աշակերտների յուրացրածը:*

Հետազոտողներից շատերը կարևորում են հետխաղային այս քննարկումը, որն անհրաժեշտ է դերախաղի մեթոդն առավելագույն արդյունավետության հասցնելու համար (Gillespie 1973, as cited in Petraneck, Corey Black, 1992): Դերախաղային վարժանքներից շատերն ինքնուսույց խաղեր չեն, և անպայման անդրադարձի անհրաժեշտություն է զգացվում, որը կօգնի սովորողներին խորհրդածել իրենց վարքագծի, ինչպես նաև դերախաղի կամ նմանակումների մեթոդի մասին: Խաղը չպետք է դիտել որպես դասարանական առօրյայից շեղում: Այն այդ առօրյայի մասն է՝ բանավոր հարցուպատասխանի առանձնահատուկ նպատակներով: Երբ խաղից հետո նրա մասնակիցները մտորում, կշռադատում են, նրանք խորհրդածելու հմտություններ են ձեռք բերում նաև կյանքի յուրաքանչյուր իրավիճակի համար:

Բանավոր հարցուպատասխանի ժամանակ ուսուցչի դերը միանգամայն տարբեր է դասախոսի դերից: Նա անկեղծ տոն է տալիս և ընդունում նոր մտքերը: Հարցուպատասխանի ժամանակ ուսուցիչը նախաձեռնող է և խրախուսում է բոլորի կարծիքները: Սա կարող է դժվար լինել, եթե ուսուցչի մեջ գերակշռում է դասախոսելու ոճը (պասիվ աշակերտների համար): Հարցուպատասխանների ընթացքը չպետք է ուսուցչակենտրոն լինի: Ուսուցիչը պետք է ժամանակ հատկացնի և բազմակողմանի հարցեր առաջադրի: Նա պիտի քաջալերի աշակերտներին նկատել վարքագծի մոդելները և առաջարկի կապել դերախաղն իրական կյանքի հետ:

Հանքինսոնը (1987թ.) և Հուն (1989թ.) բանավոր հարցման շրջանի հետևյալ կառուցվածքն են առաջարկում: Նրանց կարծիքով, **բանավոր հարցուպատասխանի բաղադրամասերը չորս E-երն են (անգլերենում չորս բառն էլ E տառով են սկսվում. Events, Emotions, Empathy, Explanations՝** ***իրադարձություններ, հույզեր, ապրումակցում և բացատրություններ***):

Զրույցը սկսելու լավագույն ձևը մասնակիցներին խնդրելն է, որ նկարագրեն *իրադարձությունները*, այսինքն՝ այն ամենն, ինչ կատարվել է իրենց հետ: Խոսում են բոլոր ցանկացողները: Հարկ եղած դեպքում աշակերտները մանրամասնում են: Այստեղ խնդիրը զրույցը վերլուծական հունով տանելն է:

Իրադարձությունների ուսումնասիրությունից հետո, զրույցը տանում ենք մյուս կարևոր գաղափարի ուղղությամբ՝ *հույզերի*, որ ծավալվում են իրադարձությունների շուրջ: Զգացմունքները բացահայտելու հարցում ուսուցիչը զգույշ պիտի լինի: Եթե աշակերտների համար իրենց հույզերը բառերով արտահայտելը դժվար է, որպես սկիզբ ուսուցիչն առաջարկում է հնարավորինս շատ զգացմունքներ: Ուսուցչի դերն այստեղ վստահության միջավայրի ստեղծումն է, այնպիսի մթնոլորտի, որում հարգվում են բոլոր *զգացմունքներն* ու

մտքերը: Եթե երբեմն որոշ տհաճ *զգացմունքներ* են քննարկվում, ուսուցիչն ընդունում է և շնորհակալություն հայտնում անկեղծության համար:

Իրադարձություններն ու հույզերը առատ տեղեկատվության աղբյուր են: Որպեսզի աշակերտներն այս իրադրության մեջ սովորեն, ուսուցիչն անցնում է երրորդ կարևոր մասին՝ *ապրումակցմանը* և առաջարկում նմանակումը քննարկել տարբեր տեսանկյուններից: Նա քաջալերում է մասնակիցներին իրենց ուրիշների տեղը դնել և նայել աշխարհին նրանց աչքերով: Նույն իրադրության նկատմամբ երկու հակադիր տեսակետներն ընդունելի են: Դերախաղ սովորելու հարցում կարևոր է տարբեր կարծիքների մեջ թափանցելը:

Դերախաղին անդրադարձն ավարտվում է *բացատրությամբ կամ վերլուծությամբ,* որը հանդես է գալիս տարբեր ձևերով: Ուսուցիչը խրախուսում է մասնակիցներին, որ բացատրեն իրենց որոշ գործողությունների դրդապատճառները կամ հույզերի պատճառները: Աշակերտները հանգամանալից մեկնաբանում են դերախաղը և վարժանքի հիմնական նպատակը: Դերախաղը կապվում է իրական աշխարհի հետ, և քննարկվում են նմանություններն ու տարբերությունները: Մասնակիցները մտորում են, թե արդյո՞ք իրական կյանքում մարդիկ նույն որոշումներն են ընդունում: Վերջապես, կարելի է կիրառել նաև վերացական տեսություններ, նոր գործողություններ ու հույզեր: Աշակերտները *մեկնաբանում* են տեսությունները, ապա տրամաբանորեն դրանք կապում դերախաղի հետ:

Երկրորդ մոտեցման հեղինակ Լինդա Լեդերմանն առաջարկում է մի մոդել, ըստ որի անդրադարձը պետք է տեղի ունենա հետևյալ երեք փուլերով***.

1. մուտք դեպի համակարգված խորհրդածում և վերլուծություն,
2. վերլուծության և կենսափորձի անձնավորում, սեփական ներաշխարհում դրա տեղի որոնում,
3. կենսափորձի արդյունքների ընդհանրացում և օգտագործում:

Առաջին իսկ հայացքից կարելի է նկատել, որ երկու մոտեցումներն ունեն ընդհանրություններ, իսկ դա նշանակում է, որ անդրադարձի փուլն արդեն կրթության մասնագետների մտապատկերում ձեռք է բերում ընդհանրական որոշակի ուրվագիծ, և ուսուցիչները կարող են երեք փուլերով անդրադարձի ժամանակ կիրառել 4E-երը:

Ըստ Լեդերմանի, առաջին փուլն անդրադարձ կատարող ուսուցիչը (Debriefer) կարող է բաժանել ենթափուլերի՝ խմբի համար ավելի հեշտ ու սահուն դարձնելով ռեֆլեքսիան: Այդ ենթափուլերն ըստ ուսուցչի ընտրության կարող են լինել հետևյալները. 1) մասնակիցներին հրավիրել անկեղծ զրույցի, 2) սահմանել զրույց-քննարկման (անդրադարձի) կանոններ տվյալ խմբի համար, 3) խմբի սպասումների գնահատում կատարելով՝ անցնել տեղի ունեցածի

*** Առավել մանրամասն տես **Lederman, L.C. (1992), Debriefing: Toward a systematic assessment of theory and practice.** ***Simulation and Gaming,*** Vol. 23, No. 2, pages 145-159.

նկարագրությանը, 4) նկարագրել *իրադարձությունները.* մասնակիցները կարող են պատմել, թե իրենք ինչ արեցին և ինչու:

Երկրորդ փուլում աշակերտներն ուսուցչի օգնությամբ փորձում են անդրադառնալ կատարվածի անմիջական ազդեցությանն իրենց վրա: Նրանք նկարագրում կամ խորհում են այն մասին, թե ինչ էին *զգում* դերախաղի ժամանակ, ինչ նոր *զգացումներ* ունեցան, որ չէին ակնկալում, ինչպես իրենց ներաշխարհում բեկվեց ուրիշի դժվարին խնդիրը: Կարողացան, արդյոք, լուծել այն (եթե կա խնդիր), հասկացան, արդյոք, այսպես կամ այնպես վարվող տարբեր մարդկանց և այլն:

Երրորդ փուլում, դարձյալ ուսուցիչ-անդրադարձ կատարողի օգնությամբ աշակերտները փորձում են ընդհանրացումներ կատարել ու հասկանալ, թե որտեղ կկարողանան կիրառել ձեռք բերված գիտելիքները, հմտությունները, *ապրումակցելու* կարողությունը: Այստեղ ուսուցիչն առաջադրում է «Ի՞նչ սովորեցինք մենք այս ամենից» հարցը: Աշակերտները փորձում են համեմատություններ կատարել, փաստեր հիշատակել, ամբողջականացնել դասաժամին ձեռք բերված իրենց նոր կենսափորձը:

Անդրադարձը կարող է ավարտվել *մեկնաբանություններով*, միմյանց աշխատանքի գնահատմամբ, երբ աշակերտները կնշեն, օրինակ, թե որ խմբին հաջողվեց ամենառեալիստական կերպով պատկերել այս կամ այն գաղափարը կամ իրադարձությունը: Որոշ դերային խաղերի դեպքում կարելի է անդրադարձ կատարելուց հետո մեկ անգամ ևս կրկնել դերային խաղը: Այսպիսով, *ճիշտ ընտրված բանավոր հարցուպատասխանը՝ անդրադարձը, հետապնդում է ոչ միայն պլանավորված նյութի դասավանդման հատուկ նպատակներ, այլև զարգացնում է աշակերտների՝ իրենց մասին խորհելու և կենսափորձի ու ճանաչողության միջև կապեր հաստատելու ընդունակությունը:*

Գրականություն ինտերակտիվ մեթոդների, առանձնապես դերային խաղի մասին

- Ս. Ս.Պետրոսյան, Դերային խաղի նշանակությունը քաղաքացիական կրթության դասերի ժամանակ: *Մարդ և հասարակություն,* 2005, Թիվ 1, էջ 17-24:
- Ս.Խաչատրյան, Ս.Պետրոսյան և ուրիշներ, *Քաղաքացիական կրթություն. Ժողովրդավարության հիմնարար արժեքներ: Ուսուցչի ձեռնարկ,* Երևան, 2004, Էդիթ պրինտ, էջ 88-94:

- Ս. Պետրոսյան, Ս. Խաչատրյան և ուրիշներ, Հասարակագիտության ինտեգրված ուսուցում: Ուսումնական ծրագրի մշակում և թեմատիկ միավորների օրինակներ, ԱՅՌ-ԵՔՍ, Երևան, Լուսաբաց, 2006:
- Առաջին քայլեր: Մարդու իրավունքների բազային ներածական դասընթաց (երկու գրքով), «Միջազգային համաներում», «Ընտանիք և նոր աշխարհ», Արովյան, 2004:
- Գ. Յու. Կոմիսարովա, *Ուսուցման գործընթացի ակտիվացումը քաղաքացիական կրթության դասերի ժամանակ*, «Ընտանիք և նոր աշխարհ», Արովյան, 2004:
- Ա.Ն. Իոֆֆե, Վ.Պ. Պախոմով, *Մեթոդական հնարները քաղաքացիական կրթությունում,* «Ընտանիք և նոր աշխարհ», Արովյան, 2004:
- Ս.Ա. Լոսև, Վ.Պ.Պախոմով, *Քաղաքացիական գիտելիքների ակտիվ յուրացման տեխնոլոգիաներ: ԱՄՆ-ի քաղաքագիտության փորձից,* «Ընտանիք և նոր աշխարհ», Արովյան, 2004:
- Ե.Վ. Բելոզլազովա, Տ. Յու. Կրամարովա, *Իրավական կրթության կազմակերպումը դպրոցում*, «Ընտանիք և նոր աշխարհ», Արովյան, 2004:
- Turner, T.N., (2004), *Essentials of elementary social studies,* Boston, MA: Pearson Education.
- Farris, P.J., (2001), *Elementary and middle school social studies,* Boston, MA: Mc Graw Hill.
- Morris, V.R., (2001), Drama and authentic assessment in a social studies classroom. *The Social Studies,* Washington, 2001. 92(1), pages 41-45.
- Lederman, L.C., (1992). Debriefing: Toward a systematic assessment of theory and practice, *Simulation and Gaming,* 23(2), pages 145-159.
- Ptraneck, C.F., Corey, S. and Black, R., (1992), Three levels of learning in simulations: participating, debriefing and journal writing, *Simulation and Gaming.* 23(2), pages 175-183.
- Tiagarajan, S., (1992). Using games for debriefing. *Simulation and Gaming,* 23 (2), pages 161-173.
- Thatcher, D.C., (1990), Promoting learning through games and simulations, *Simulation and Gaming,* 21(3), pages 263-273.
- B. Joyce, M. Weil, Models of Teaching, 5th edition.
- Shaw, E. Malcolm, Corsini, J. Raymond etc., (1980), *Role playing: A practical manual for group facilitators*, San Diego, CA.
- J. E. Eitington, *The Winning Trainer*, Houston, Texas, 1996.
- Lederman, L.C., *Debriefing:* Toward a systematic assessment of theory and practice. *Simulation and Gaming,* Vol. 23, No. 2, pages 145-159.
- http://www.justicelearning.org

- http://student-voices.org
- http://eycb.coe.int/compass/ru

Գրականության ցանկ

1. Աստվածատրյան Մ. Գ., Թերզյան Գ. Հ. և ուրիշներ, Տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառումը հանրակրթական դպրոցում: Ուսուցչի ձեռնարկ, Երևան, 2006
2. Բաղդասարյան Է. , Մանուկյան Ա., Անապատի գիշերներում: Լրագրողական հետաքննություն, Երևան, 2005
3. Կանանց և երեխաների անօրինական փոխադրումները Հայաստանի Հանրապետությունից: Ուսումնասիրություն, ՄՄԿ, 2001
4. Հայաստանի Հանրապետությունում 2007-2009 թվականների ընթացքում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի կազմակերպման ազգային ծրագիր
5. Տողանյան Ն., Խաչատրյան Հ., Հայ գրականություն 7: Ուսուցչի ձեռնարկ, Երևան, 2008
6. Марион Паюметс, Тийу Лаан, Торговли людьми: методология работы с молодежью, Copyright International Organization for Migration, 2005

Մարդկանց թրաֆիքինգին և ստրկությանն առնչվող վավերագրական և գեղարվեստական ֆիլմերի ցանկ

2008 • War Dance

2007 • HOLLY

- Price of Sugar
- Amazing Grace
  http://www.amazinggracemovie.com/
- TRADE
  http://movies.yahoo.com/movie/1809420398/info
- Cargo Innocence Lost
  http://www.cargoinnocencelost.com
- Svetlana's Journey
  http://www.svtelanasjourney.com
- Gate Keeper
  http://www.gatekeeperfilm.com
- Modern Slavery
  http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/world/slavery/default.stm
- Not for Sale
  http://www.notforsalecampaign.org/Trailer01.aspx
- Lives for Sale
  http://www.livesforsale.com/

2006 • Daryl Hannah's human trafficking documentary
http://www.amw.com/features/feature_story_detail.cfm?id=1299

- Sex Slaves
  http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/slaves/

2004• Human Cargo
http://www.cbc.ca/humancargo/

2003 • Dying to Leave
http://www.pbs.org/wnet/wideangle/shows/dying/index.html

2002 • Trading Women
http://www.whyy.org/about/pressroom/TradingWomen.html

- Lilya 4-ever

Videos

- The Slavery Business

http://www.open2.net/slavery/index.html

- International Association of Chiefs of Police Training Video
  http://www.theiacp.org/research/VAWPoliceResponse.html

- Power of Love
  http://www.wordnet.tv

- Freedom and Beyond
  http://freetheslaves.net/store/freedom-and-beyond/

- Dreams Die Hard
  http://freetheslaves.net/store/dreams-die-hard/

- The Silent Revolution
  http://freetheslaves.net/store/the-silent-revolution/

http://children.foreignpolicyblogs.com/human-trafficking-and-slavery-related-movies-and-documentaries/

- "Eastern promises"
- “Natasha is not for sale”
- “Human Trafficking”
- “Leydi Zi”
- “Kurz davor ist es passiert”
- “Trance”
- “Your name is Justine”
- “Elly's Dream”
- “Dirty Pretty Things”
- “Maria Full of Grace”
- “Inhuman Traffic”

http://www.lastrada.by/ru/materialy/Films.html